

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

10

Інтернет-
підтримка

Г. Д. Довгань, О. Г. Стадник

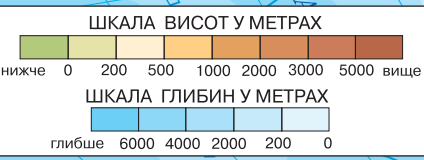
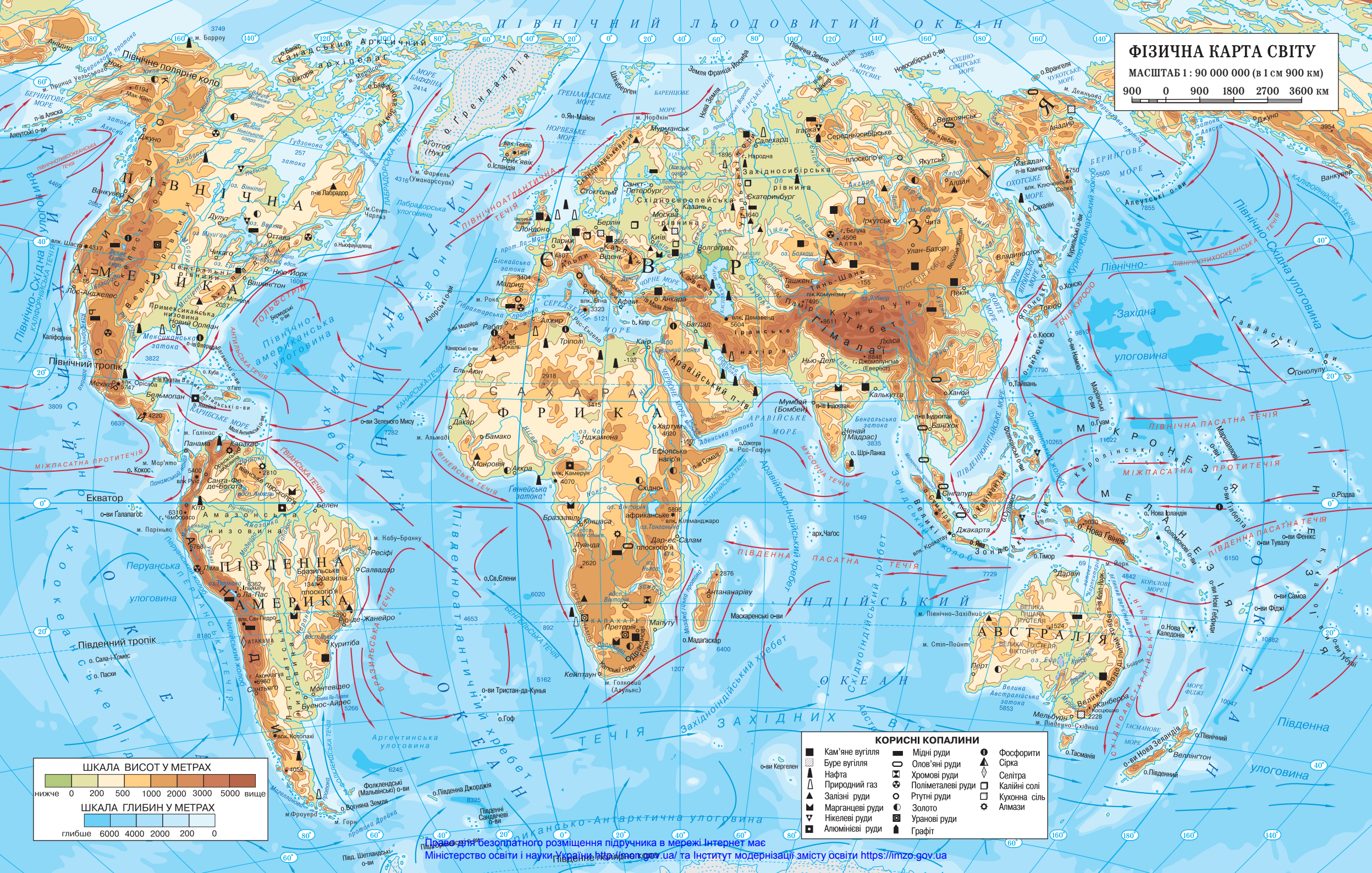
ГЕОГРАФІЯ

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

ФІЗИЧНА КАРТА СВІТУ
 МАСШТАБ 1 : 90 000 000 (в 1 см 900 км)
 900 0 900 1800 2700 3600 км

КОРИСНІ КОПАЛИНИ

■ Кам'яне вугілля	□ Мідні руди	▲ Фосфорити
▨ Буре вугілля	□ Олов'яні руди	▲ Сірка
▲ Нафта	▨ Хромові руди	◇ Селітра
▲ Природний газ	⊗ Поліметалеві руди	◇ Калійні соли
▲ Залізнi руди	○ Рутні руди	□ Кухонна сіль
▲ Марганцеві руди	● Золото	⊗ Алмази
▲ Нікелеві руди	⊗ Уранові руди	
▲ Алюмінієві руди	▲ Графіт	

Г. Д. Довгань, О. Г. Стадник

ГЕОГРАФІЯ

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

**Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2018

УДК [37.016:91](075.3)
Д58

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 31.05.2018 № 551)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Довгань Г. Д.
Д58 **Географія (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / Г. Д. Довгань, О. Г. Стадник. — Харків : Вид-во «Ранок», 2018. — 240 с., іл.**

ISBN 978-617-09-4345-3.

УДК [37.016:91](075.3)

Інтернет-підтримка

Електронні матеріали до підручника
розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-4345-3

© Довгань Г. Д., Стадник О. Г., 2018
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2018

Шановні десятикласники і десятикласниці!

Минулого року за допомогою географії ви вивчали закономірності розміщення господарства нашої країни та інших країн і регіонів світу, знайомилися зі структурою світового господарства, питаннями міжнародних відносин, стану навколишнього середовища, навчалися розуміти географічні проблеми, які загрожують різним територіям, та шукали шляхи їх розв'язання.

Цього року ви продовжите знайомство з країнами та регіонами світу. Завдяки попереднім курсам географії ви добре підготовлені для того, щоб зрозуміти суть проблем, яким присвячений новий шкільний курс. Проте вам доведеться вирішувати складні питання не тільки на уроці. Ви вже знаєте, що географічні закономірності, проявляючись як на глобальному, регіональному та місцевому рівнях, мають вплив на всі сфери людської діяльності впродовж усього життя.

Весь матеріал підручника представлений шістьма **розділами**. У п'яти з них розглядаються великі регіони світу та їх ключові країни. Останній розділ, що завершує курс, охоплює теми, присвячені Україні в системі міжнародних економічних відносин.

Як побудовано підручник?

У межах розділів виділені теми та параграфи. Кожен параграф розпочинається вступною рубрикою «**Пригадайте**» . Вона допоможе залучити до роботи знання, які вам уже відомі.

У параграфі є основний та додатковий тексти. Додатковий текст поданий більш дрібним шрифтом. Такі тексти містять цікаві факти та відомості про регіони та країни світу, типові приклади географічних явищ, про які йдеться, тощо. Географічні терміни та поняття, а також географічні назви, на які слід звернути особливу увагу, виділені **напівжирним шрифтом** або *курсивом*.

До кожної навчальної теми спеціально підібрані картосхеми, графіки та діаграми, статистичні таблиці й фотоілюстрації. Вони унаочнюють та доповнюють зміст параграфів. Поставтеся до них з особливою увагою, оскільки вони допоможуть вам швидше зрозуміти закономірності географічних процесів та їхні особливості.

Незамінним помічником у вивченні географії для вас стане атлас. Обов'язково звертайтеся до нього під час опрацювання параграфів і виконання практичних завдань.

Щоб мандрівка була не тільки приємною, але й корисною, вам доведеться чимало попрацювати: виписувати, порівнювати та робити висновки, аналізувати й узагальнювати. Усі ці вміння знадобляться вам як у подальшому професійному навчанні, так і в повсякденному житті.

Для цього в підручнику представлено багато різноманітних завдань, розподілених за спеціальними рубриками.

- **Запитання та завдання для самоперевірки** — у цій рубриці вміщено запитання за змістом параграфа.
- **Поміркуйте** — такі завдання вимагають висловлення вашої власної думки, обґрунтованої позиції, залучення творчого мислення.
- **Практичні завдання** — ці завдання навчать вас застосовувати отримані знання, працювати з текстовою та картографічною інформацією.
- **Набуваємо практичних навичок** — ці завдання навчатимуть вас застосовувати набуті знання в реальному середовищі.
- **Працюємо самостійно** — метою цих завдань є навчити вас самостійно працювати з додатковими джерелами (у тому числі інтернет-ресурсами), обирати та застосовувати різноманітні методи досліджень, презентувати результати своєї роботи.
- **Працюємо в групах** — ця рубрика допоможе вам розв'язати будь-яке географічне завдання у співпраці з однокласниками.
- **Практична робота** — ця рубрика навчить вас розв'язувати географічні задачі, виконувати завдання за географічними картами, полегшить запам'ятовування географічних назв, розуміння географічних понять і термінів.
- **Географічні дослідження** — рубрика під такою назвою спонукає до власних відкриттів та наукової роботи.

Виконуючи ці завдання, ви самі виступите в ролі дослідників та експертів, зможете пов'язати свої теоретичні знання про навколишній світ з аналізом найгостріших проблем сучасності — економічних, екологічних, політичних, демографічних тощо.

До підручника було розроблено **електронний освітній ресурс *interactive.ranok.com.ua***. Він містить багато корисної інформації, тестові завдання для підготовки до контрольних та самостійних робіт, які виконуються в режимі онлайн, тощо. Спеціальні позначки на полях підручника підкажуть вам, коли слід звернутися до електронного додатка.

Отже, любі друзі! На вас чекають нові географічні відкриття та захоплюючі подорожі. Від щирого серця бажаємо вам цікавої та корисної мандрівки країнами та континентами Землі.

ВСТУП

§ 1. Що вивчає курс «Географія: регіони та країни»

Пригадайте

- ♦ географічні науки та приклади взаємозв'язків між ними
- ♦ джерела географічних знань

1 Географія регіонів та країн і її зв'язок з іншими курсами географії.

Ви вже знаєте, що предметом вивчення суспільної географії є особливості й закономірності просторової (територіальної) організації суспільства як частини географічної оболонки Землі. Відповідно до змісту курсу, цього року ви будете її досліджувати на прикладі окремих регіонів та країн як основних одиниць сучасної соціально-політичної організації світу, що складаються з різномірних, але взаємопов'язаних елементів. Вивчаючи його, ви зможете:

- ♦ закріпити знання про сучасну політичну карту світу;
- ♦ з'ясувати склад регіонів світу;
- ♦ оцінити географічне положення, особливості природних умов і ресурсозабезпеченість окремих регіонів світу й найбільших країн;
- ♦ виявити характерні риси населення та господарства регіонів світу, найпотужніших держав і окремих держав-сусідів України;
- ♦ з'ясувати роль регіонів та окремих країн у світовому господарстві.

2 Пізнавальна та конструктивна роль країнознавства в сучасному світі.

У курсі «Географія: регіони та країни» поєднано вивчення загальних закономірностей суспільної географії і географічного країнознавства.

Пізнавальне значення країнознавства очевидне, особливо зараз, коли Україна активно інтегрується у світову та європейську спільноту. Поступово поїздки до різних країн світу на навчання, роботу, ділові переговори, із метою відпочинку та знайомства з природою і культурою стають буденною справою. Для того щоб під час мандрівки відчувати себе впевнено, проявляти повагу до приймаючої сторони, зорієнтуватися в незнайомій ситуації, потрібно не тільки володіти мовою, яку розуміють місцеві жителі. Також потрібно знати особливості державного ладу, географічного положення країни, міста, конкретної місцевості, об'єкти природи, традиції населення, рівень розвитку господарства тощо.

У шкільній освіті в цьому вам допоможе курс «Географія: регіони та країни». Він не тільки відкриє вікно до різноманітних куточків світу, а й надасть необхідні інструменти та сформує вміння працювати з ними з метою отримання, відбору, аналізу та систематизації інформації про регіони, країни, народи (мал. 1).

Мал. 1. Кожна країна світу унікальна і має свої офіційні й неофіційні символи. До офіційних належать прапор і герб, а до неофіційних — пам'ятки архітектури. Основним законом, за яким живе держава, є Конституція. У ній закріплені основні принципи політичного й територіального устрою держави, права і обов'язки її громадян.

Сучасне країнознавство відіграє не тільки важливу пізнавальну, але й конструктивну роль. Воно стає в пригоді в багатьох сферах: дипломатії, підприємстві, державній службі тощо.

Значення країнознавства як науки зростає у зв'язку з активізацією міжнародних відносин України з іншими державами світу, у першу чергу європейськими.

3 Регіони світу за класифікацією ООН.

Країни об'єднують у регіони виходячи з подібностей у їхньому географічному положенні, історичному, економічному та соціальному розвитку; з огляду на сусідство і зв'язки між ними.

Існують такі частини світу: *Азія, Америка, Африка, Антарктида, Європа, Австралія та Океанія*. **Регіонами першого порядку** є всі частини світу, крім Антарктиди. У свою чергу, вони поділяються на **регіони другого порядку**, або **субрегіони** (мал. 2).

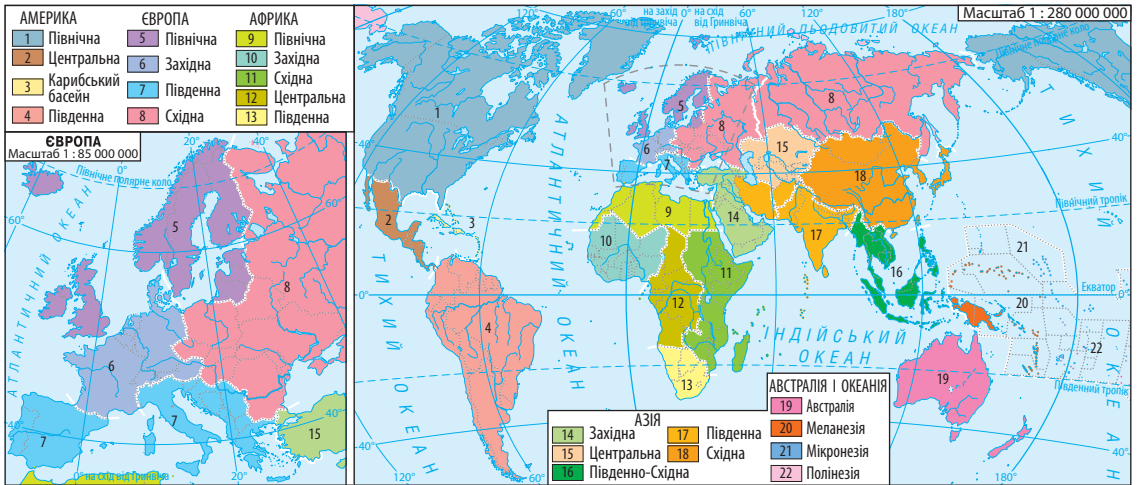
Якщо проводити межі регіонів по кордонах держав, то не можна уникнути непорозумінь. Наприклад, Гавайські острови як територію Америки потрібно вважати не частиною Океанії, а частиною Америки; Синайський півострів як територію Єгипту потрібно віднести до Африки, а не до Азії. Росія має повністю вважатися або територією Європи, або Азії.

4 Джерела знань про регіони та країни світу.

Географічну інформацію про регіони і країни світу ви знайдете в підручниках географії, картах, атласах, географічних словниках, довідниках, енциклопедіях. Багато відомостей про населення та господарство країн світу можна отримати з науково-популярної літератури і телевізійних передач. Яскраві описи природи, цікаві розповіді про місцевих жителів та їхній національний характер, а також про пам'ятні місця можна прочитати в художніх творах.

Безцінними є власні спостереження під час мандрівок. Сучасні електронні засоби дають можливість за необхідності зорієнтуватися в незнайомій місцевості, сфотографувати, зняти (зафільмувати) і навіть записати власні враження.

Велику кількість інформації, значну частину якої становить географічна, містить мережа Інтернет.

Мал. 2. Регіони світу (за класифікацією ООН). Найбільше субрегіонів виділяють в Африці та Азії (по п'ять).

Головне

- ◆ Географія 10 класу вивчає регіони й країни як основні одиниці сучасної соціально-політичної організації світу.
- ◆ Географічне країнознавство виникло ще за античних часів, а сьогодні воно відіграє важливу пізнавальну і конструктивну роль.
- ◆ Регіон світу — це сукупність країн, які об'єднані за подібностями в їхньому географічному положенні, історичному, економічному й соціальному розвитку; з огляду на сусідство і зв'язки між ними.
- ◆ Регіонами першого порядку є частини світу. Більшість частин світу поділяють на регіони другого порядку, або субрегіони.

Зпитання та завдання для самоперевірки

1. Що вивчає курс «Географія: регіони та країни»?
2. У чому полягає пізнавальна роль країнознавства? Як ви розумієте конструктивну роль країнознавства?
3. Назвіть географічні регіони першого порядку.
4. Використовуючи мал. 2, назвіть субрегіони Європи.
5. Чому саме для вивчення географії потрібен вихід у світовий простір?
6. Разом із батьками доберіть книги, у яких розповідається про регіони і країни світу. Складіть перелік наявних у вас джерел географічних знань.

Практичне завдання

Перелік регіонів, субрегіонів і країн, які входять до їхнього складу, можна знайти на сторінці Департаменту з економічних та соціальних питань ООН <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>. Зайдіть на цю сторінку та з'ясуйте склад субрегіону, до якого входить Україна.

§ 2. Сучасна політична карта світу та окремих регіонів

Пригадайте

- ♦ яка різниця існує між поняттями «держава» і «країна»
- ♦ які інтеграційні об'єднання та міжнародні організації ви знаєте

1 Головні об'єкти політичної карти.

Під поняттям «**країна**» розуміють територію з визначеними кордонами і власним населенням, яка в політичному відношенні може бути як суверенною (незалежною), так і залежною. У світі існує багато країн, але одна з них є для вас найближчою і найважливішою — це Україна. Так сталося, що її історія добре ілюструє зміни, які відбуваються на політичній карті світу. Сподівання на становлення незалежної України повною мірою виправдалися тільки в 1991 р. Із цього часу вона є **державою**, тобто суверенним політичним утворенням суспільства, що займає певну територію, на якій має всю повноту законодавчої та виконавчої влади, і організує господарську діяльність населення.

Територія держави — це визначена на підставі норм міжнародного права частина земної поверхні (суходіл, акваторія), територіальні води (у межах 12 морських миль від морського узбережжя; одна морська миля становить 1852 м), повітряний простір і надра (у межах державного кордону та територіальних вод) (мал. 1, 2).

Акваторія держави включає всі води внутрішніх річок та озер, заток і проток, якщо ширина останніх не перевищує 24 морські милі, а також води заток, лиманів, бухт, які історично належать цій державі.

У визначених межах держава має виключне право на видобування корисних копалин із надр, товщі води, а також тих, що залягають на дні океану, моря, озера.

Держави, як правило, визнані всіма іншими незалежними державами світу (за окремими винятками: наприклад Ізраїль). Кількість державних утворень у світі постійно зростає: якщо на початку ХХ ст. їх налічувалося 61, то сьогодні — понад 190.

Держави є головним об'єктом політичної карти світу. Це тематична карта, на якій позначається територіальний поділ світу. Політична карта дуже динамічна, адже на ній відображаються кількісні (об'єднання або розпад

Мал. 1. Складові території держави та її кордони.

держав, територіальні надбання та втрати) і якісні зміни (отримання суверенітету, зміна державного устрою), які постійно відбуваються у світі. На цій карті також позначають державні кордони, столиці держав і найважливіші міста країн.

Не всі країни здобули незалежність і визнання іншими державами світу. Тому існують **невизнані** та **частково визнані країни**. Деякі з них утворилися досить давно. Так, острів Тайвань фактично перестав бути частиною Китаю з 1949 р. Як незалежну державу (під назвою Китайська Республіка) його визнають понад 20 держав світу. Таким чином, це частково визнана країна.

У минулому на політичній карті існувало багато **залежних територій (колоній)**. Вони перебували під владою певних іноземних держав (метрополій) та управлялися ними. Залежні території, як правило, віддалені від метрополій і майже повністю позбавлені політичної самостійності. На карті вони позначаються таким самим кольором, що й метрополія.

2 Форми правління та адміністративно-територіальний устрій.

Вам уже відомі дві основні форми державного правління — *монархія* і *республіка* (мал. 3).

Монархія — це форма правління, за якої верховна влада формально або фактично належить одній людині. У наш час існують 29 монархій, шість із яких — абсолютні. Більшість із них (п'ять із шести)

Мал. 2. Видобуток нафти на шельфі. Крім територіальних вод, згідно з міжнародними угодами, окремі морські держави мають економічні зони, ширини яких не може досягати 200 морських миль. У межах економічної зони держава має суверенні права на розробку природних ресурсів дна і надр, але не має суверенних прав на відповідну акваторію. Тобто інші держави мають право вільного судноплавства, прокладення підводних кабелів і трубопроводів.

Мал. 3. Форми державного правління країн світу.

Мал. 4. Король Таїланду із 1946 до 2016 р. Пхуміпон Адудьядет (Рама ІХ).

Мал. 5. Канцлер Німеччини Ангела Меркель.

розташовані в Азії (Бруней, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія). Унікальною монархією є Ватикан, адже його голову папу римського обирають.

Набагато більше конституційних монархій. Прикладами конституційних монархій є низка країн Європи: Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Нідерланди, Швеція. За межами Європи таку форму правління мають, наприклад, Японія, Камбоджа, Таїланд (мал. 4).

Проте в сучасному світі більшість держав мають республіканську форму правління (мал. 5).

Своєрідною формою державного правління є ісламська республіка. Найбільш яскравий приклад — Іран. Основну роль у його управлінні відіграє ісламське духовенство. Лідером держави є Вищий керівник, який є і головним ісламським релігійним діячем.

Наслідком колоніального минулого є *держави у складі Співдружності (Співдружності націй)*. Головою держав Співдружності вважається королева Великої Британії, представлена генерал-губернатором, хоча фактично вся повнота влади належить місцевим органам. Серед країн Співдружності є Канада, Австралія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея.

Залежно від особливостей адміністративно-територіального устрою сучасні країни світу є або унітарними, або федеративними. Це є результатом досвіду тривалого співіснування людських спільнот в умовах відповідної форми правління.

Більшість країн світу — *унітарні*. Прикладами можуть бути Польща, Румунія, Франція, Угорщина, Словаччина, Японія тощо.

Більш складний адміністративно-територіальний устрій характерний для *федеративних держав*. Вони поділені на адміністративно-територіальні частини (штати, землі, провінції, території), що мають певну політичну самостійність. Федераціями вважається 27 країн світу (не визначилася М'янма). Типовими прикладами є США, Канада, Німеччина, Австрія, Австралійський Союз, Бразилія, Індія.

Особливою формою адміністративно-територіального устрою країн є *конфедерація* — союз суверенних держав, створений із певною метою. Сьогодні формально конфедерацією називає себе Швейцарія. Проте фактично вона — федеративна держава. Близькими за своїм устроєм до конфедерацій є Об'єднані Арабські Емірати — союз семи абсолютних монархій.

3

Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасного світу.

Глобалізація (від фр. *global* — планетарний, всеосяжний) — процес зростання взаємозалежності та взаємозв'язку країн у сучасному світі внаслідок посилення всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Поняття інтеграції вам знайоме: це процес об'єднання частин у ціле, наприклад шляхом утворення економічних, військово-політичних міждержавних об'єднань. Інтеграція держав та народів є головним засобом досягнення єдності людства в умовах існуючого політичного, соціально-економічного, культурного, етнічного та релігійного різноманіття.

Уніфікація — це приведення до одноманітності, до єдиної форми або системи, наприклад, виробництво й поширення в усьому світі однакових (стандартних) видів продукції (автомобілів або електронних мобільних пристроїв відомих торговельних марок тощо). У культурній сфері це дає можливість у різних куточках світу слухати однакову музику або переглядати одні й ті самі фільми.

На прикладі України ми бачимо, що відбувається і уніфікація законодавства.

Це ілюструє одну з особливостей глобалізації в політичній сфері, яка полягає в послабленні національних держав. З одного боку, це відбувається в результаті впливу міжнародної спільноти, з іншого — полягає в передачі частини повноважень впливовим міжнародним організаціям, таким як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Сучасне світове господарство характеризується зростанням інтернаціоналізації виробництва, що розвивається на основі виробничої та науково-технічної кооперації між країнами світу.

В умовах глобалізації компанії всього світу прагнуть знайти нові шляхи збуту товарів і послуг, зайняти вільні ніші ринку, скористатися досягненнями науково-технічного прогресу і в такий спосіб повніше задовольнити потреби людей. Однак глобалізація породжує й нові проблеми та суперечності. Цей процес супроводжується концентрацією все більших обсягів виробництва в руках великих транснаціональних корпорацій (ТНК). Крім економії на масштабах виробництва, вони виграють у результаті застосування нових, більш досконалих технологій. З одного боку, це сприяє зменшенню собівартості виробництва, а отже, і цін, з іншого — приводить до концентрації величезних фінансових ресурсів у руках невеликої кількості ТНК.

Головне

◆ Країна — це територія з визначеними кордонами і власним населенням, що в політичному відношенні може бути як суверенною (незалежною), так і залежною.

◆ Держава — суверенне політичне утворення суспільства, що займає певну територію, на якій має всю повноту законодавчої й виконавчої влади, і організує господарську діяльність населення. Держави є головним елементом політичної карти світу.

◆ У світі існують дві основні форми правління — монархія (абсолютна, конституційна) і республіка (президентська, парламентська і змішана).

◆ Залежно від особливостей адміністративно-територіального поділу сучасні країни світу є або унітарними, або федеративними.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Розкажіть про політичну карту світу та її елементи. 2. Поясніть відмінності, що існують між поняттями «країна», «держава», «невизнана держава». 3. Дайте визначення понять «територія держави» та «акваторія держави». 4. Назвіть основну форму правління в сучасному світі та її ознаки. 5. Чим федеративні держави відрізняються від унітарних? 6. Якими є позитивні й негативні наслідки глобалізації у сфері економіки? 7. Наведіть приклади міжнародних організацій, які координують зовнішні економічні відносини.

Поміркуйте

Деякі американські дослідники прогнозують появу нових держав на території Європи. Де і чому це може відбутися?

Працюємо самостійно

З'ясуйте, які існують моделі федералізму. Чим вони відрізняються між собою?

РОЗДІЛ I. ЄВРОПА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПИ

§3. Загальний огляд Європи

Пригадайте

- ♦ особливості фізико-географічного положення Європи
- ♦ які існують форми державного правління і територіального устрою, типи країн за рівнем економічного розвитку

1

Економіко-географічне положення Європи.

Територія Європи вміщує 44 суверенні держави, кілька частково визнаних і невизнаних країн. Вона розташована на заході Євразії та займає приблизно її п'яту частину. Площа Європи становить близько 10 млн км² і з трьох боків омивається Атлантичним та Північним Льодовитим океанами та їхніми морями. Найближчий материк — Африка. У районі Гібралтарської протоки відстань до неї становить 14—44 км. Разом із Дарданеллами й Босфором ця протока є найважливішим вузлом військово-транспортного контролю в регіоні. З Азією Європа утворює єдиний материк. Територія Європи досить компактна, хоча й дещо витягнута в широтному напрямку.

На північному сході, півночі й північному заході береги регіону омивають холодні води Карського, Баренцового, Білого і Норвезького морів, на заході — Балтійське й Північне моря. На півдні Європу оточують теплі води морів, серед яких Середземне, Чорне й Азовське моря, які глибоко вриваються в територію суходолу, відділяючи Європу від Африки та частини Азії.

Тільки чверть країн Європи не мають виходу до моря. Серед них сусіди України: Угорщина, Молдова, Словаччина, Білорусь.

Загалом для економіко-географічного положення Європи характерні такі риси:

- ♦ має надзвичайно сприятливе приморське положення (крім окремих країн);
- ♦ розташована на перетині міжнародних шляхів сполучення;
- ♦ має розгалужену транспортну систему (особливо інтенсивні транспортні потоки в західній частині та центрі Європи);
- ♦ високий рівень інтеграційних процесів, які сприяють розвитку економіки (у першу чергу це стосується ЄС);

- ◆ сусідні регіони мають нижчий рівень економічного розвитку, але володіють значними природними ресурсами (у першу чергу це Західна Азія зі значними покладами нафти й природного газу);
- ◆ регіон можна назвати «проатлантичним» (28 країн входять до складу НАТО, більшість інших співпрацюють із цією військово-політичною організацією).

В останні три десятиліття міждержавні відносини всередині регіону покращилися. Це пов'язано з розпадом світової соціалістичної системи й закінченням протистояння між Заходом і Сходом. При цьому можна відзначити і втрати: осередки напруженості на території колишнього СРСР та Югославії («пояс нестабільності»): колишня Югославія — схід Молдови (самопроголошена невизнана Придністровська Молдавська Республіка) — схід України — Абхазія — Південна Осетія — Карабах — Чечня. На території більшості цих районів відбувалися або відбуваються воєнні дії.

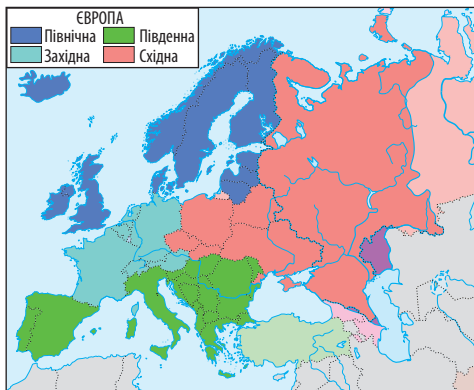
2 Сучасна політична карта Європи.

На політичній карті Європи знаходять відображення основні форми державного правління і територіального устрою країн світу. За формою правління явно переважають республіки (32). Більшість із них парламентські — Австрія, Болгарія, Ірландія, Італія, Німеччина, Польща, Угорщина тощо. Одна президентська республіка — Білорусь. Хоча є країни, у яких президент має значні повноваження, зокрема Литва. Прикладом президентсько-парламентської республіки є Франція, а парламентсько-президентської — Україна.

У Європі існують 12 монархій. Крім Ватикану, усі вони конституційні, зокрема Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Нідерланди, Норвегія, Швеція.

За формою територіального устрою більшість країн Європи є унітарними. Проте частина унітарних держав мають у своєму складі автономні утворення (Україна, Іспанія, Данія, Фінляндія).

Серед федерацій є однонаціональні, утворені з урахуванням історичних особливостей (Німеччина, Австрія), та побудовані за національним принципом (Бельгія). Швейцарія фактично належить до національно-територіальних федерацій.

Мал. 1. Субрегіони Європи (за класифікацією ООН).

3 Типи країн Європи за рівнем економічного розвитку.

Ви вже знаєте, що виходячи з аналізу показників економічного розвитку країн, серед яких — ВВП на одну особу, структура господарства, ступінь зрілості ринкової економіки, експортна спеціалізація тощо, ООН виділяє такі типи країн: високорозвинені; країни з перехідною економікою; країни, що розвиваються.

Серед **високорозвинених країн** у Європі виділяють кілька підтипів.

- ◆ *Провідні країни*, або «*Велика сімка*». До них належать Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія.
- ◆ *Розвинені країни Європи*. Серед них Австрія, Бельгія, Данія, Ісландія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція (близько 20 країн).

Країни з перехідною економікою були об'єднані в окрему групу в 1990-х рр. після розпаду світової соціалістичної системи. Деякі з них, наприклад Польща, Чехія, Словенія, Словаччина, за цей проміжок часу за основними показниками наблизилися до групи розвинених країн. Інші країни ще здійснюють економічні перетворення. Серед них Україна, Білорусь, Молдова, Росія тощо.

4 Склад регіону.

Ви вже знаєте, що в цій частині світу виділяють *Західну, Північну, Південну та Східну Європу* (мал. 1). Кожний із субрегіонів має свої специфічні риси в географічному положенні, природних умовах і ресурсах, розвитку господарства (див. таблицю).

Таблиця

СУБРЕГІОНИ ЄВРОПИ

Макрорегіони	Склад	Особливості
Західна Європа	Австрія, Бельгія, Німеччина, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Франція, Швейцарія	Налічує дев'ять держав, із яких п'ять належать до високорозвинених. Найбільше значення мають дві країни «Великої сімки» — Німеччина і Франція. Потужну економіку мають Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Австрія
Північна Європа	Данія, Ірландія, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Велика Британія, Фінляндія, Швеція, Естонія	Включає десять держав. Більшість із них належать до високорозвинених, три країни з перехідною економікою (Латвія, Литва, Естонія). Найбільше значення має країна «Великої сімки» Велика Британія. Потужну економіку мають більшість інших країн, зокрема Швеція, Ірландія, Норвегія, Фінляндія

Макрорегіони	Склад	Особливості
Південна Європа	Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Македонія, Греція, Іспанія, Італія, Мальта, Португалія, Сан-Марино, Ватикан, Словенія, Хорватія, Сербія, Чорногорія	Включає 15 держав. Вісім із них належать до високорозвинених (але серед них значна кількість «держав-карликів»), сім — до країн із перехідною економікою (шість утворилися на території колишньої Югославії). Найбільше значення має країна «Великої сімки» Італія. Потужну економіку має Іспанія, дещо нижчий рівень у Португалії та Греції
Східна Європа	Білорусь, Болгарія, Угорщина, Польща, Молдова, Росія, Румунія, Словаччина, Україна, Чехія	Включає десять держав. Усі належать до країн із перехідною економікою (чотири утворилися на території колишнього Радянського Союзу). Найбільше значення має Росія. Досить потужна економіка в Польщі

! Головне

- ◆ Європа має вигідне економіко-географічне положення.
- ◆ Територію регіону утворюють 44 суверенні держави, кілька частково визнаних і невизнаних країн.
- ◆ На політичній карті Європи відбувалися як кількісні, так і якісні зміни, що є частиною загальносвітового процесу.
- ◆ За формою правління у Європі переважають республіки, за територіальним устроєм — унітарні держави.
- ◆ За рівнем економічного розвитку в Європі є високорозвинені країни і країни з перехідною економікою.
- ◆ У Європі виділяють субрегіони — Західну, Північну, Південну та Східну Європу.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте економіко-географічне положення Європи.
2. Які якісні зміни відбулися на політичній карті Європи?
3. Наведіть приклади країн Європи з різною формою правління та різним територіальним устроєм.
4. Охарактеризуйте типи й підтипи країн Європи.
5. Якими є особливості поділу Європи на субрегіони?
6. Поясніть значення Європи в геополітичному вимірі.

Поміркуйте

Нещодавно Організація Об'єднаних Націй офіційно змінила статус країн Балтії (Естонії, Латвії і Литви) зі східноєвропейських на держави Північної Європи. Місцеві політики вважають це рішенням логічним як у географічному, так і в геополітичному плані. Чим би ви пояснили віднесення країн Балтії до субрегіону Північна Європа?

§ 4. Інтеграційні процеси. Міжнародні організації в Європі

Пригадайте

- ♦ що таке міжнародна інтеграція
- ♦ приклади міжнародних організацій

1 Міжнародна економічна інтеграція. Європейський Союз.

Подальший розвиток і поглиблення співробітництва між країнами світу вимагає узгодженої міждержавної економічної політики. Це проявляється в розвитку та вдосконаленні різних форм міжнародної економічної інтеграції. Вона дозволяє державам більш ощадливо використовувати ресурси та переваги територіального розподілу праці.

Унаслідок регіональної економічної інтеграції країни створюють міжнародні економічні об'єднання. Зазвичай країни тісно співпрацюють зі своїми безпосередніми сусідами. Найбільш потужними серед регіональних економічних об'єднань Європи є **Європейський Союз (ЄС)** та **Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ)**. Так, ЄАВТ була започаткована в 1960 р. з метою створення зони вільної торгівлі промисловими товарами (не поширюється на сільськогосподарську продукцію). Сьогодні її членами є Ісландія, Норвегія, Швейцарія і Ліхтенштейн.

У Європі існують інші інтеграційні утворення, наприклад Європейська економічна зона, Центральноевропейська асоціація вільної торгівлі. Остання є угодою між країнами, які не є членами ЄС.

Разом із деякими сусідніми країнами Україна входить до складу ряду міжнародних економічних об'єднань. Серед них Організація за демократію й економічний розвиток (ГУАМ) та Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). До ГУАМ входять Грузія, Україна, Азербайджан і Молдова.

Найвищою на сьогодні формою інтеграції, і не тільки економічної, а й політичної, є об'єднання 28 європейських держав (разом із Великою Британією, яка розпочала процес виходу з ЄС) (мал. 1). Із листопада 1993 р. це об'єднання називається Європейський Союз (ЄС). Він пройшов досить тривалий шлях розвитку.

Нова стратегія поглиблення і розширення європейської інтеграції знайшла відображення в Договорі про ЄС (Маастрихт, 1992 р.), який визначив його подальше розширення. У документі було зафіксовано ряд цілей, які поставили перед собою держави — члени інтеграції на новому етапі, серед них:

- ♦ заміна національних валют єдиною валютою;
- ♦ запровадження спільної зовнішньої політики та політики безпеки;

Мал. 1. У Лондоні тисячі людей вийшли на вулиці на знак протесту проти виходу Великої Британії з ЄС («Брексіт»). Під час референдуму 2016 р. за вихід проголосували 51,9% виборців, здебільшого представники Англії (за винятком столиці) та Уельсу; жителі Шотландії і Північної Ірландії були переважно проти. Цей результат був неочікуваним. Вважається, що в довгостроковій перспективі «Брексіт» може завдати значних збитків британському фінансовому сектору.

- ◆ створення «Європи громадян», що передбачає прийняття загального положення про права і свободи особистості, яке діє на території ЄС;
- ◆ сприяння економічному і соціальному прогресу;
- ◆ здійснення фундаментальної реформи інститутів ЄС, що забезпечують ефективність механізмів прийняття й виконання рішень.

При цьому діє принцип компліментарності. Відповідно до нього на рівні ЄС використовуються тільки ті дії, які не можуть бути виконані на національному рівні.

Зараз ЄС поєднує в собі ознаки міжнародної організації та держави, має повноваження на участь у міжнародних відносинах, відіграючи на світовій арені все більшу роль.

У 2013 р. набули чинності нові правила, які суттєво зміцнили контроль і координацію економічної та бюджетної політики в зоні ЄС (19 країн, у яких як валюта використовується євро). Завдяки введенню єдиної валюти торгівля всередині Євросони виросла на 5—15%, а інвестиційні потоки — майже на третину.

У результаті зростання кількості країн-членів ЄС на 25% збільшилася його територія, на 20% — кількість населення (на 1 січня 2017 р. на території ЄС проживало 511,8 млн осіб). При цьому частка ЄС у світовому ВВП становить приблизно 24%, а частка в населенні світу — 7%.

Про рівень економічної інтеграції свідчить той факт, що дві третини експорту ЄС припадає на країни-члени. Понад 60% прямих іноземних інвестицій ЄС залишаються всередині об'єднання.

2 Вступ до ЄС. Країни Шенгенської зони.

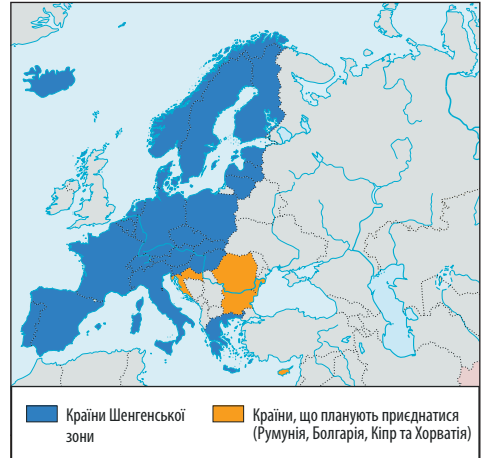
Зважаючи на прагнення України вступити до ЄС, зазначимо, що для цього країна має відповідати таким критеріям:

- ◆ наявність функціональної ринкової економіки;
- ◆ дотримання принципів свободи, демократії, поваги до прав людини і фундаментальних свобод, верховенства права;

- ◆ повага й захист меншин;
- ◆ здатність прийняти зобов'язання, що відповідають політичним, економічним і грошово-кредитним цілям ЄС;
- ◆ відображення законодавства ЄС у національному законодавстві.

Перш ніж країна подасть заявку на вступ до ЄС, вона зазвичай підписує угоду про асоційоване членство. Це початок багаторічного періоду, мета якого полягає в підготовці країни до отримання статусу кандидата і, можливо, члена ЄС. 11 липня 2017 р. Рада ЄС ухвалила рішення про укладення Угоди про асоціацію з Україною від імені ЄС, а 1 вересня того ж року угода набула чинності.

Українське населення вже отримало можливість спрощеного в'їзду до більшості країн-членів ЄС. Безвізовий режим діє з 11 червня 2017 р. Він стосується *Шенгенської зони*, яка включає 26 європейських держав, що приєдналися до однойменної угоди, підписаної в містечку Шенген (Люксембург) у 1985 р. (мал. 2).

Мал. 2. Шенгенська зона включає чотири країни, що не є членами ЄС: Ісландію, Норвегію, Швейцарію і Ліхтенштейн, а також фактично ще три європейські «карликові» держави: Монако, Сан-Марино і Ватикан, які також не входять до ЄС. Внутрішній прикордонний контроль відсутній ще в одній «карликовій» державі — Андоррі.

3 Рада Європи. Роль НАТО в загальноєвропейській системі безпеки.

Найстарішою в Європі міжнародною організацією є **Рада Європи**. Її було засновано в 1949 р. До складу Ради входять 47 держав, у яких проживає понад 800 млн осіб. Вона не належить до системи ЄС і не може видавати обов'язкові закони, однак має деякі єдині з ЄС символи, наприклад гімн і прапор. Рада Європи сприяє співробітництву між членами організації в таких галузях, як стандарти права й законність, права людини, демократичний розвиток, культурна взаємодія.

Одним із найбільш значних досягнень Ради Європи вважаються розробка та прийняття Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод.

Рада Європи неодноразово засуджувала незаконну анексію Криму Росією у 2014 р., підкреслюючи, що це є «порушенням міжнародного права і не може бути підставою для будь-яких змін його статусу».

Одним із головних органів Ради Європи є *Парламентська асамблея (ПАРЕ)*. Вона виконує консультативні функції і складається з представників парламентів усіх держав, що входять до складу Ради. ПАРЕ веде постійний діалог з урядами, національними парламентами країн-учасниць, іншими міжнародними та громадськими організаціями. Також вона звертає увагу на основні проблеми сучасного суспільства, прагнучи поліпшити життя європейського населення.

Найвпливовішою міжнародною військово-політичною організацією у світі є **Організація Північноатлантичного Договору (НАТО)**. Вона була створена в 1949 р. 12 державами світу (США, Канада, Велика Британія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Норвегія, Данія, Ісландія, Італія, Португалія). Пізніше склад блоку неодноразово змінювався. Зараз він об'єднує 28 держав, переважно європейських.

Із самого початку свого існування НАТО працює над установленням справедливого й тривалого миру в Європі на основі загальних демократичних цінностей, прав людини та верховенства права. Ця мета наповнилася новим змістом після закінчення «холодної війни». Зараз НАТО намагається створити такі умови, за яких жодна країна не могла б вдаватися до залякування чи тиску, спрямованих проти будь-якої іншої держави через загрозу застосування сили.

В останні десятиліття геополітична діяльність організації спрямована на налагодження взаємодії з державами-нечленами (програма «Партнерство заради миру») та міжнародними організаціями, у першу чергу ЄС.

Євроатлантична інтеграція є важливим напрямком зовнішньої політики України. Це обумовлено необхідністю забезпечити надійний захист територіальної цілісності та суверенітету країни. У 1994 р. Україна першою серед країн СНД приєдналася до програми «Партнерство заради миру», а у 2002 р. був оприлюднений «Індивідуальний план партнерства з НАТО».

4 Сепаратизм у Європі.

У Європі відбуваються як інтеграційні, так і сепаратистські процеси. Експерти вважають, що у ХХІ ст. в цій частині світу теоретично можуть виникнути нові держави. Прикладом може бути Шотландія, яка розташована на півночі Великої Британії та є частиною Сполученого Королівства понад 300 років. Проте шотландці завжди були відомі своєю національною єдністю і самосвідомістю. Завдяки наявності нафтових і газових родовищ у Північному морі регіон перетворився на один із найбільш розвинених у Великій Британії. Це стало однією з основних причин поширення сепаратистських настроїв.

Не менш складними є відносини між Каталонією і центральним керівництвом Іспанії. Історично цей регіон має потужну національну (націоналістичну) ідею і в різні часи намагався проголосити (відновити) свою незалежність.

9 листопада 2015 р. більшість депутатів парламенту Каталонії проголосували за резолюцію про відокремлення автономної області Каталонія від Іспанії. У червні 2017 р. знову постало питання проведення референдуму про незалежність іспанської Каталонії. Він відбувся 1 жовтня того ж року. За незалежність проголосували 90% громадян, явка складала 43%. Влада Іспанії оголосила референдум незаконним, країни ЄС виступили проти незалежності Каталонії.

Каталонія — один із найбільш економічно розвинених регіонів країни. Тут розташоване велике місто Барселона, яке називають «Главою й основою Каталонії». На регіон припадає близько 70% (за вартістю) продукції текстильної промисловості, 50% хімічної та 25% машинобудівної промисловості Іспанії. Каталонію відвідують до 16 млн туристів на рік. До того ж у Барселоні розташований великий міжнародний порт.

Сепаратистські процеси існують і в деяких інших державах. Так, в Італії вони поширені в північних промислово розвинених районах, а для Франції актуальною залишається проблема острова Корсика.

! **Головне**

◆ Найбільш потужними регіональними економічними об'єднаннями Європи є Європейський Союз (ЄС) та Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ).

◆ ЄС поєднує в собі ознаки міжнародної організації та держави, має повноваження на участь у міжнародних відносинах, відіграючи на світовій арені все більшу роль.

◆ Найстарішою в Європі міжнародною організацією є Рада Європи.

◆ НАТО працює над встановленням справедливого й тривалого миру в Європі на засадах загальних демократичних цінностей, прав людини та верховенства права.

◆ Для ряду країн Європи характерні сепаратистські процеси.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Наведіть приклади регіональних економічних об'єднань Європи та їхні завдання. 2. Розкажіть про розвиток економічної інтеграції в межах ЄС. 3. Які завдання вирішують органи ЄС? 4. Поясніть, що необхідно для вступу країни до ЄС. 5. Назвіть завдання Ради Європи. 6. Якою є головна мета існування НАТО? 7. Дайте оцінку ролі ЄС і НАТО в регіоні. 8. Розкажіть про прояви сепаратизму в Європі.

Поміркуйте

1. Якими є чинники виникнення сепаратизму в Шотландії? Каталонії?
2. Спрогнозуйте позитивні риси та ризики вступу України до ЄС.

Практичне завдання

Нанесіть на контурну карту держави, які входять до складу ЄС.

§ 5. Природні умови і ресурси Європи

Пригадайте

- ♦ характерні риси економіко-географічного положення та природи Європи
- ♦ види природних ресурсів

1

Природні умови.

Основна частина території Європи розташована в помірному поясі. У рельєфі переважають горбисті й хвилясті рівнини. Понад половина поверхні регіону має абсолютну висоту менше ніж 200 м.

Своєрідним ядром рельєфу частини Східної Європи є *Східноєвропейська рівнина* — найбільший рівнинний простір регіону.

В іншій частині Європи рельєф більш контрастний. Середні й високі гори характерні для півдня Європи, тут простяглися Андалузські гори, Апенніни, Альпи, Піренеї, Балканські гори, Карпати. У Північній Європі розташовані старі Скандинавські гори (Норвегія, Швеція), рівнинні території (Данія, Фінляндія), рівнинні й гірські райони сусідять у Великій Британії, а в Ісландії «зійшлися лід і полум'я». Тут розташовано понад 200 вулканів, а десята частина території зайнята льодовиками. Під час «льодовикової епохи» сформувалися й інші форми рельєфу, у тому числі один із символів Норвегії — фіорди (мал. 1).

Формування рельєфу Європи триває. На це вказують повільні вертикальні рухи земної кори, землетруси й виверження вулканів. Найвищий у Європі й один із найбільш активних вулканів світу Етна (3340 м) розташований на острові Сицилія (Італія) (мал. 2). Цікаво, що в Італії розташований і єдиний діючий вулкан материкової Європи — Везувій.

Клімат Європи обумовлений географічним положенням, також на нього дуже впливає Атлантика. На північ від Полярного кола, розширюючись на сході, у Європі розташований субарктичний пояс. Літо тут коротке й прохолодне (до +10°C). Протягом року випадає 300—700 мм опадів, що перевищує випаровуваність і є причиною не тільки високої вологості, але й заболоченості поверхні, наявності численних озер, повноводності річок. Ця територія не має умов для землеробства.

Основна частина Європи розташована в межах помірного кліматичного поясу. Тут добре виражені чотири пори року, які проявляються

Мал. 1. Гейрангер-фіорд (Норвегія).

Мал. 2. Вулкан Етна (Італія).

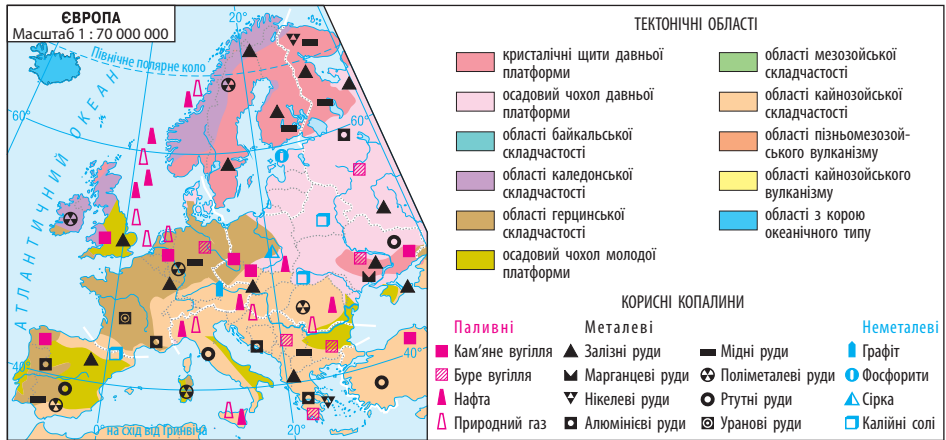
в зміні погодних умов і життєдіяльності рослин. Незважаючи на пахування на його території західного переносу повітряних мас, пояс характеризується значною різноманітністю кліматичних умов. Тому тут виділяють кліматичні області: морського, помірно континентального та континентального типу. Кожна з них здебільшого має сприятливі умови для землеробства.

На півдні Європи, у тому числі Піренейському та Апеннінському півостровах, частині Балканського півострова та Південному березі Кримського півострова, формується субтропічний клімат середземноморського типу.

2 Мінеральні ресурси.

Мінеральні ресурси Європи досить різноманітні, але значною мірою виснажені, особливо в західній частині (мал. 3). До того ж щоб забезпечити потужну економіку регіону, власних запасів недостатньо. Із паливних корисних копалин у Європі найбільш значними є запаси вугілля. Примітно, що основна частина басейнів мають вугілля приблизно одного (палеозойського) віку й утворюють своєрідний «вугільний пояс». На території Європи він простягнувся через Німеччину, Польщу, Україну, Росію (Рурський, Верхньосилезький, Донецький, Підмосковний, Печорський басейни). Німеччина й Україна входять до десятки лідерів за доведеними запасами вугілля у світі, але в Німеччині основне значення має буре вугілля.

Найбільші родовища нафти, як правило, розташовані в передгірних прогинах і западинах фундаменту давньої платформи. Запасів «чорного золота» в Європі значно менше, ніж вугілля. Найбільше нафти в європейській частині Росії, Норвегії і Великій Британії (Волго-Уральська нафтогазоносна область, Північний Кавказ, шельф Північного моря). Природний газ залягає в надрах європейської частини Росії, Норвегії, України, Нідерландів, Румунії.

Мал. 3. Мінерально-сировинні ресурси Європи.

Сировиною для виробництва чавуну й сталі краще забезпечені Україна, Росія, Швеція, Франція, Люксембург. Світове значення мають такі родовища залізних руд: Курська магнітна аномалія (Росія), Криворізький (Україна) і Лотаринзький (Франція, Німеччина, Бельгія, Люксембург) басейни, а також Нікопольський басейн марганцевих руд (Україна).

У Південній і Східній Європі наявні великі родовища рудних корисних копалин, наприклад ртуті, мідних руд, вольфраму, свинцю, цинку.

У групі нерудних корисних копалин особливе значення має хімічна сировина, у першу чергу сірка, фосфати, калійна й кухонна солі. Тут теж є найбільш забезпечені країни. Так, на апатити (мінерали класу фосфатів) багата Росія, сірку — Польща, Україна (Передкарпаття), калійні солі — Білорусь, Німеччина й Росія (Урал), кухонну сіль — Україна (Донбас), Росія (Урал).

3 Водні ресурси.

Водні ресурси Європи досить значні. Основна частина має досить розгалужену річкову мережу. При цьому простежується закономірне зменшення річкового стоку із заходу на схід та із півночі на південь. Історія та сучасний розвиток багатьох країн материка нерозривно пов'язані з такими великими річками, як Дунай, Волга, Дніпро, Рейн. Більшість європейських річок несуть свої води в Атлантичний океан.

Недостатньо розвинена річкова мережа Південної Європи, до того ж влітку невеликі річки дуже мілішають і навіть пересихають.

Найбільші європейські річки судноплавні, деякі з'єднані каналами.

Озера розподілені територією Європи дуже нерівномірно. Особливо багато цих природних водойм у районах, де проклав свій шлях давній льодовик (Північна Європа, північ Росії). Із гірськими льодовиками пов'язані великі озера, розташовані в передгір'ях Альп.

Показник кількості ресурсів поверхневих вод (у першу чергу річкових) на одного жителя дуже коливається залежно від природних чинників, які впливають на формування стоку, і густоти населення. Найвищі показники мають країни Північної Європи, де випадають значні опади, а населення нечисленне. Водночас у багатьох густонаселених країнах Західної Європи цей показник різко знижується, хоча опадів тут випадає достатньо. Є й винятки, наприклад альпійські країни Австрія та Швейцарія, які не тільки отримують багато опадів, а й мають річки з льодовиковим живленням. У Східній Європі рівень стоку знижується, а кількість населення досить значна, тому на кожного жителя запаси води порівняно малі. Ще нижчим є показник водозабезпеченості жителів країн Південної Європи, де він знижується до 1000—2000 м³/особу на рік.

4 Земельні ресурси.

Загальна площа земельного фонду Європи становить 1 млрд га (без урахування островів). На одного європейця припадає до 1,3 га землі; це більше, ніж в Азії, але менше, ніж в інших регіонах. Найкраще земельними ресурсами забезпечені країни Північної Європи, у яких порівняно низька густина населення, а також окремі райони Росії.

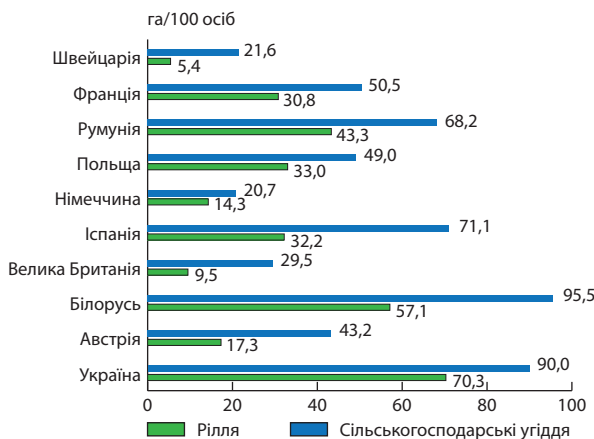
Близько половини земель належать до сільськогосподарських угідь. Це рілля, багаторічні насадження, луки й пасовища. Частка ріллі та багаторічних насаджень є вищою в районах із родючими ґрунтами, рівнинним рельєфом і сприятливими кліматичними умовами. Таких районів у Європі більше, ніж у будь-якому іншому регіоні (мал. 4).

Найвищу природну родючість мають ґрунти південно-східної частини Європи — Середньодунайської та Нижньодунайської низовин, а також степів і лісостепів Східноєвропейської рівнини. Тут поширені різні підтипи чорноземів.

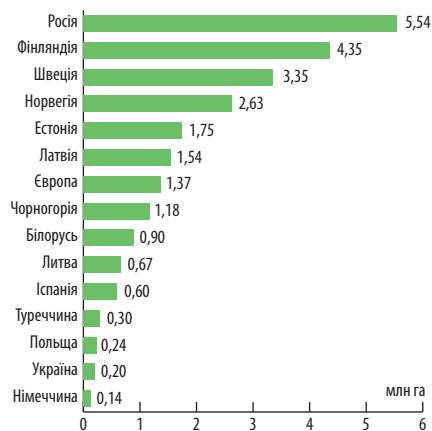
5 Лісові ресурси.

Ліси вкривають до 40 % території Європи, що вище за середні світові показники. Однак зважаючи на високу густоту населення, на частині території на кожного жителя в середньому припадає менше лісу, ніж у середньому у світі. Винятками є скандинавські країни, північ Росії, країни Балтії та гірські райони інших країн (мал. 5).

Тривала історія господарського освоєння європейських земель супроводжувалася інтенсивним винищенням лісів. Лісів, не порушених господарською діяльністю, у Європі збереглося недостатньо, більшість із них

Мал. 4. Забезпеченість окремих країн Європи сільськогосподарськими угіддями та ріллею (2017 р.).
Джерело: <http://www.niss.gov.ua/>.

Мал. 5. Лісові ресурси в окремих країнах Європи (2017 р.).

розташовані в Росії. Водночас це єдиний регіон світу, у якому за останні десятиліття площа лісів постійно збільшується.

6 Рекреаційні ресурси.

Ресурси відпочинку й туризму в Європі надзвичайно багаті та різноманітні. Унікальні природні об'єкти простягнулися від субтропічного Середземномор'я Іспанії та Італії з їхніми пляжами до прохолодної і вологої Великої Британії та Ірландії; від мальовничих Альп із гірськолижними курортами до відвоєваних у моря низовин Нідерландів, а також лісів і фіордів Норвегії, льодовиків, вулканів і гейзерів Ісландії.

У шанувальників пляжного туризму найбільш популярними є узбережжя Лігурійського моря у Франції та Монако, яке захищене з півночі Приморськими Альпами (тут налічують до 300 сонячних днів на рік, а середня річна температура повітря становить +20 °С), узбережжя Адріатичного моря в Хорватії, Середземноморське узбережжя Іспанії та Франції, Балеарські острови.

Серед гірських курортів явними лідерами є альпійські країни, у першу чергу Швейцарія та Австрія.

У країнах регіону є велика кількість заповідників, резервацій, національних парків. Наприклад, у Франції значну частину приморської атлантичної смуги проголошено заповідною. Не менш привабливими для туристів є численні історичні та архітектурні пам'ятки Європи.

! Головне

- ◆ У рельєфі Європи переважають горбисті й хвилясті рівнини, гори розташовані переважно на півдні та півночі.
- ◆ Основна частина Європи розташована в межах помірною кліматичного поясу, на півночі лежить субарктичний, а на півдні — субтропічний пояс.
- ◆ Мінеральні ресурси Європи досить різноманітні, але значною мірою виснажені, особливо в західній частині.
- ◆ Водні, земельні, лісові ресурси Європи досить значні, але розподілені нерівномірно.
- ◆ Рекреаційні ресурси в регіоні надзвичайно багаті й різноманітні.

Заяпитання та завдання для самоперевірки

1. Якими є особливості рельєфу Європи? 2. Які можливості надає клімат для господарської діяльності людини в різних субрегіонах? 3. Охарактеризуйте забезпеченість Європи мінеральними ресурсами. 4. Поясніть закономірності розподілу території Європи водних ресурсів. 5. Розкажіть про земельні ресурси Європи. Поясніть їхнє значення. 6. Охарактеризуйте рекреаційні ресурси. Наведіть приклади районів Європи, популярних серед туристів.

Поміркуйте

Чи існує пряма залежність між наявними природними ресурсами й рівнем розвитку окремих країн Європи? Поясніть свою відповідь, використовуючи конкретні приклади.

Набуваємо практичних навичок

Продумайте і запропонуйте маршрут уявної подорожі країнами Шенгенської зони. Укажіть країни, природні та антропогенні об'єкти, які ви хотіли б відвідати; набір необхідних документів і речей.

Працюємо самостійно

Зберіть дані про запаси окремих природних ресурсів у країнах Європи та обчисліть їхню ресурсозабезпеченість одним із двох способів.

Путівник

Ресурсозабезпеченість обчислюють двома способами:

$$1. \text{ Ресурсозабезпеченість} = \frac{\text{Запаси}}{\text{Щорічний видобуток}} \text{ (кількість років)}$$

$$2. \text{ Ресурсозабезпеченість} = \frac{\text{Запаси}}{\text{Кількість населення}} \text{ (одиниці вимірювання ресурсів)}$$

Приклад

Країна	Природний газ		Ресурсозабезпеченість, кількість років
	Запаси, трлн м ³	Видобуток, млрд м ³	
Норвегія	2,7	117	23
Нідерланди	1	50	20

Практичне завдання

Нанесіть на контурну карту держави, які краще забезпечені:

- 1) водними ресурсами;
- 2) лісовими ресурсами.

§ 6. Населення Європи

Пригадайте

- ♦ що таке природний і механічний рухи населення
- ♦ особливості структури населення світу, України
- ♦ що таке урбанізація, субурбанізація

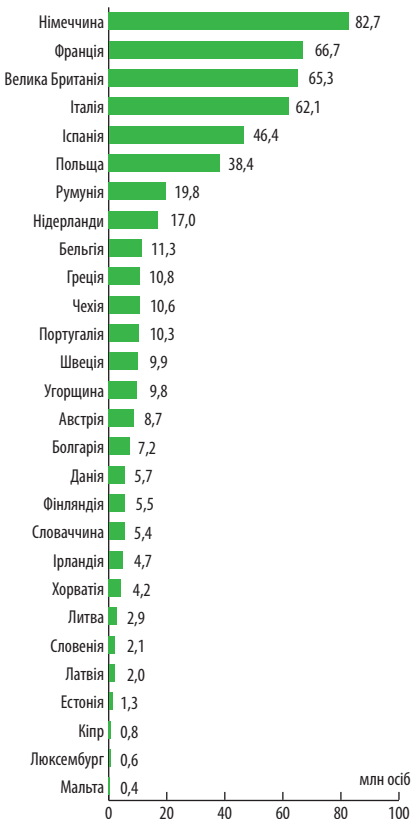
1 Населення. Система розселення.

У Європі проживають понад 750 млн жителів (у тому числі населення європейської частини Росії) (мал. 1). Середня густина населення висока — 75 осіб/км². Проте відмінності в людності, насамперед між окремими країнами Північної Європи, Росією та рештою регіону, є істотними. Найбільш густо заселені Західна і Південна Європа, а також окремі країни Північної Європи з густиною понад 300 осіб/км². Дещо нижчі показники у Східній Європі, оскільки в європейській частині Росії вона становить приблизно 25 осіб/км². Загалом показники густоти коливаються від 2 осіб/км² в Ісландії до 410 осіб/км² у Нідерландах. Абсолютним рекордсменом є «державо-карлик» Монако, де густина населення перевищує 15 тис. осіб/км².

Найбільшими за кількістю населення є Росія, Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія. Населення більшості інших країн не перевищує 12 млн осіб. Проміжну позицію, зокрема, посідають Іспанія, Україна, Польща, Румунія, Нідерланди.

2 Природний рух населення Європи. Демографічна політика.

Ви вже знаєте, що зміна кількості населення у світі та в окремих країнах є результа-

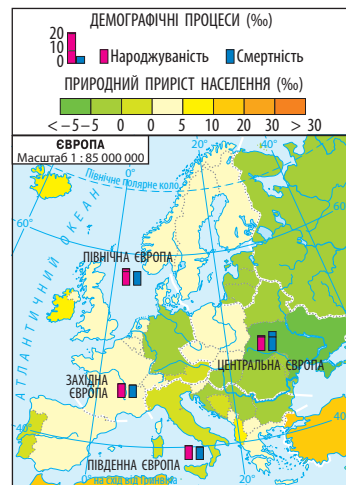

Мал. 1. Кількість населення окремих країн Європи (2016 р.).

том двох процесів: природного й механічного рухів населення. Основні показники **природного руху** — це народжуваність, смертність і природний приріст.

У світі спостерігається послідовне зниження показників народжуваності, смертності та природного приросту, яке пов'язане із соціально-економічним розвитком світу — тобто відбувається демографічний перехід (див. таблицю).

У Європі спостерігається четверта фаза демографічного переходу, яка в більшості країн характеризується *демографічною кризою* — процесом дуже повільного збільшення кількості населення або його відсутністю чи навіть зменшенням. Наприклад, Франція має показник 3,7‰, Норвегія — 3,5‰, Албанія та Велика Британія — по 3,1‰, Нідерланди — 1,8‰, Фінляндія — 1,2‰, Іспанія — 0,8‰. У деяких країн природний приріст від'ємний: Італія — -1,5‰, Греція — -1,6‰, Німеччина — -2,9‰. Проте найбільш складною є демографічна ситуація в більшості країн Східної Європи, а також у Латвії, Литві, Хорватії, Сербії, де відбувається *депопуляція* — систематичне зменшення абсолютної кількості населення країни, переважно внаслідок перевищення смертності над народжуваністю. До цієї групи належить і Україна. Отже, за темпами зростання кількості населення Європа посідає останнє місце серед регіонів світу, а її частка в населенні світу зменшується (мал. 2).

Мал. 2. Демографічні процеси в Європі.

Таблиця

ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ СВІТУ (2017 р.)

Регіон	Народжуваність, ‰	Смертність, ‰	Природний приріст, ‰
Європа	10,5	11,4	-0,9
Азія	19,0	7,4	11,6
Північна Америка	14,0	8,0	6,0
Латинська Америка	19,0	6,0	13,0
Африка	36,0	12,5	23,5
Австралія	13,0	7,0	6,0
Океанія	17,0	7,0	10,0
Світ	18,6	7,8	10,8

Складна демографічна ситуація в першу чергу пов'язана з низькою народжуваністю, а останнім часом починає зростати смертність, що пояснюється старінням населення.

3 Механічний рух населення Європи.

Уповільнити процеси демографічної кризи в окремих країнах може **механічний рух**, тобто **міграція**.

В останні два десятиліття міграційна політика розвинених країн регіону спрямована на залучення робочої сили з країн Східної Європи (особливо в межах ЄС), а також із Туреччини, Індії, Китаю, Філіппін і деяких інших азійських країн (після розпаду СРСР значну кількість мігрантів прийняла Росія). При цьому зростає кількість осіб, що в'їжджають, із вищою освітою, частка яких у високорозвинених країнах за останнє десятиліття досягла 30% від усіх мігрантів. Загалом серед десяти країн світу, у яких найбільше мігрантів, — п'ять європейських: Росія (11,5 млн осіб), Німеччина (10,2 млн), Велика Британія (8,1 млн), Франція (7,9 млн), Іспанія (6,7 млн). Міграції впливають на кількість і працересурсний потенціал населення багатьох країн, урізноманітнюють його національний та релігійний склад. Тому країни намагаються контролювати імміграцію, іноді обмежувати, але в окремі періоди це стає майже неможливим.

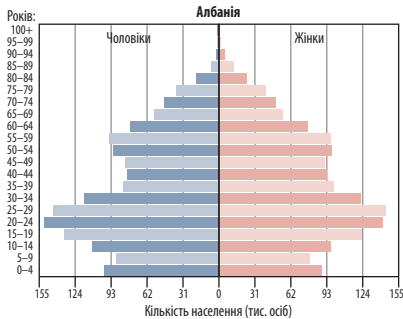
У зв'язку з воєнними діями в Сирії та ряді інших країн ситуація з міграцією до країн ЄС вийшла з-під контролю. Вони переживають найбільшу із часів Другої світової війни міграційну кризу. Тільки у 2015 р. до держав — членів ЄС, за різними оцінками, прибуло від 1 до 1,8 млн біженців і нелегальних мігрантів. Частина з них подали офіційні клопотання про надання притулку.

4 Статеві-вікова структура населення.

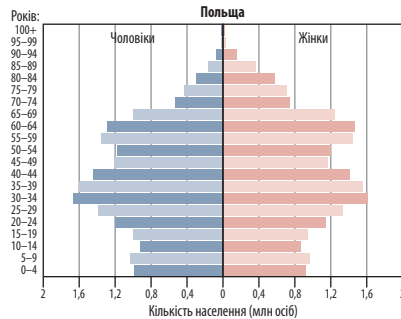
В усіх країнах Європи (крім Ісландії) кількість жінок перевищує кількість чоловіків. Так, у Великій Британії на 100 жінок припадає 99 чоловіків, в Іспанії та Албанії — по 98, у Німеччині й Чехії — по 97, у Франції — 96, у Португалії, Боснії і Герцеговині — по 95, у Польщі — 94, у Сербії — 95, в Італії — 93, в Угорщині — 91, у Білорусі — 87, в Україні — 86, у Латвії й Литві — по 85 (це найбільше перевищення кількості жінок серед країн світу).

Перевищення кількості жінок значно зростає в старшій віковій групі, а зважаючи на старіння населення можна прогнозувати зростання диспропорції в регіоні.

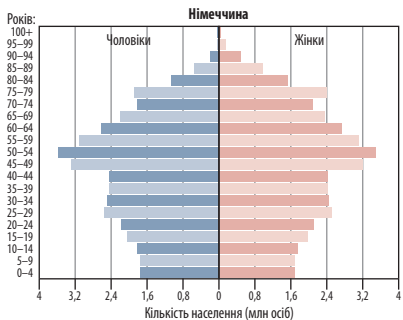
У високорозвинених країнах Європи на початку ХХІ ст. відбувся своєрідний і дуже символічний демографічний переворот — частка населення старшої вікової групи перевищила частку населення віком до 14 років. Загалом у Європі частка населення молодшої вікової групи менше ніж 20%, а в Італії, Іспанії, Греції, Боснії і Герцеговині — менше ніж 14% і продовжує поступово знижуватися. Частка населення середнього віку перевищує 60%. Зростає частка старшої вікової групи

а

б

в

Мал. 3. Статеві-вікові піраміди: а) Албанії; б) Польщі; в) Німеччини. Стовпчикові діаграми на них розташовуються в порядку збільшення віку. Ліворуч від осі графіка — кількість чоловіків, праворуч — жінок. У країнах, де зберігається високий приріст населення, зі збільшенням віку смуги стають коротшими, тому графік має вигляд піраміди. У більшості країн Європи вона нагадує купол, і чим раніше країна вступила в четверту фазу демографічного переходу, тим вище розташована його найширша частина (наприклад, це характерно для Німеччини).

(60 років і старше), яка перевищує 21%. Населення старіє. Тривалість життя в країнах Східної Європи становить 68—79 років, в інших регіонах, як правило, перевищує 78 років. Особливо це характерно для Північної Європи, де лідерами є Ісландія (83 роки) та Швеція (82 роки).

Докладну інформацію про статеву і вікову структуру населення, а також тривалість життя можна отримати за допомогою статеві-вікової піраміди — поєднання стовпкових діаграм, які відображають співвідношення кількості жінок і чоловіків різного віку у відсотках (мал. 3).

5 Працересурсний потенціал.

Незважаючи на складну демографічну ситуацію, регіон має потужний працересурсний потенціал. **Економічно активне населення (ЕАН)** Європи складає приблизно 45%. Більше половини зайнято у сфері послуг. У сільському, лісовому господарстві, а також у рибальстві високорозвинених країн працює 2—7% ЕАН. У Східній Європі цей показник вище. У промисловості в середньому працює 20—35%. Головною тенденцією перерозподілу зайнятого населення в країнах із перехідною

економікою є збільшення його в третинному секторі за рахунок скорочення в матеріальному виробництві, насамперед у сільському господарстві й промисловості.

Із точки зору якості трудові ресурси регіону мають необхідну освіту, виробничий досвід, високий професійний рівень та добрий стан здоров'я.

Проблемою для окремих країн є високий рівень безробіття. Найнижчими є його показники в Чехії — 2,4 %, Німеччині — 3,5 %, найвищі в Іспанії — 17,1 %, Греції — 21,7 %, Боснії і Герцеговині — 22,5 %. На жаль, значна частина безробітних — молодь. Так, в Іспанії вона становить половину безробітних.

6 Етнічна, мовна, релігійна структура населення. Українська діаспора у країнах Європи.

Переважна частина населення Європи належить до найбільшої за кількістю *індоевропейської сім'ї*, яка включає романську (французи, італійці, іспанці), німецьку (німці, англійці, шведи), слов'янську (поляки, чехи, словаки, українці, білоруси, росіяни, серби, болгари, хорвати, македонці, чорногорці, словенці), балтійську (литовці, латиші) та інші групи. У Європі проживає найбільше росіян, німців, італійців, французів та англійців. Слов'яни переважають у Східній Європі, значна їх кількість зосереджена в Південній Європі.

Слов'янськими мовами розмовляють понад 290 млн осіб. Виділяють східних, західних і південних слов'ян. До південних слов'ян належать серби, болгари, хорвати, македонці, чорногорці, словенці; до західних — поляки, чехи і словаки; до східних — росіяни, українці й білоруси.

У більшості країн Європи панівною релігією є християнство. У Південній Європі різко переважає католицизм (є винятки, наприклад, у Греції, Сербії, Македонії переважає православ'я), у Північній — протестантизм, найбільш поширене лютеранство (є винятки, наприклад, в Ірландії, Литві переважають католики); а в Західній Європі наявне різне співвідношення (наприклад, у Німеччині представлені як протестанти, так і католики). Православ'я найбільш поширене у Східній Європі, наприклад в Україні, Росії, Молдові, Болгарії. У цьому субрегіоні широко представлений і католицизм, він переважає в Польщі, Словаччині, Чехії, Угорщині. Іслам сповідує більшість населення Албанії, Боснії і Герцеговини (Південна Європа). Релігія істотно впливає на різні сторони життя країн Європи.

У Європі сформувалася потужна *українська діаспора*. Діаспора — це частина народу, що живе поза країною свого походження, своєю історичною батьківщиною. Основною причиною формування української

діаспори були міграції населення за межі України, зумовлені економічними та політичними причинами. Кількість української діаспори (українці та їхні нащадки) оцінюється від 10 до 20 млн осіб.

У Молдові українська діаспора формувалася з XVI ст., а особливо інтенсивно після Другої світової війни. Сьогодні тут проживає понад 400 тис. українців (у тому числі в Придністров'ї). Більшість зосереджена в північних і східних районах. За кількістю українці посідають тут друге місце.

У Білорусі налічується майже 160 тис. українців. Більшість із них зосереджена в прикордонних з Україною областях, особливо в Брестській, де вони є корінним населенням, і в столиці — Мінську.

Значна частина західної діаспори розселена в Польщі, Румунії, Чехії, Словаччині. Так, кількість українців Польщі оцінюється в 300 тис. осіб (за даними перепису набагато менше).

За даними перепису, у Чехії понад 50 тис. українців. Фактично їх більше, оскільки четверта частина населення не позначила свою національність. Ще 100 тис. українців працюють у цій державі.

Українська діаспора в країнах Балтії сформувалася після Другої світової війни і до 1990-х рр. досить швидко зростала. Проте за останні 25 років кількість українців тут зменшилася.

Унаслідок останньої хвилі трудової міграції значно збільшилася кількість українців у Польщі, Португалії, Іспанії, Італії, Греції.

7

Урбанізація, субурбанізація, рурбанізація, джентрифікація.

Ви вже знаєте, що західна частина Європи є одним із найбільш густонаселених регіонів світу. При цьому розміщення населення в ньому насамперед визначається географією міст. Рівень **урбанізації**, під яким розуміють частку міських жителів у загальній кількості населення, тут один із найвищих у світі: у середньому в містах проживає понад 70 %, а в деяких країнах — 90 % і більше населення (наприклад, у Бельгії — 98 %, найвищий показник у світі серед значних за територією держав). Нижчим є рівень урбанізації у Східній Європі та в окремих країнах Південної Європи. Так, у Боснії і Герцеговині, Молдові, Румунії, Словенії, Албанії, Сербії, Словаччині, Польщі він становить від 40 до 60 %.

Характерною рисою урбанізації Європи є дуже висока концентрація населення у великих містах і міських агломераціях. Найбільші з них — Московська, Паризька, Лондонська. Ланцюжок агломерацій, розташованих уздовж Рейну (Кельнська, Ессенська, Дюссельдорфська, Дуйсбурзька тощо), а також ряд міст сусідніх держав, у першу чергу Нідерландів (Амстердам, Роттердам тощо), утворюють *Прирейнський мегалополіс*. Інший мегалополіс — *Англійський* — включає низку міських населених пунктів з урахуванням Лондона, Бірмінгема, Манчестера і Ліверпуля.

Мал. 4. Монпарнас — район у південній частині Парижа, розташований на лівому березі річки Сени. Як і інші околиці Парижа, його було включено до складу міста лише в 1860 р.

У 1970—1980-х рр., після періоду бурхливого зростання міст та агломерацій, розпочався вплив населення з їхніх центрів спочатку в близькі передмістя, а згодом і в більш віддалені дрібні міста й сільську місцевість («зелена хвиля»). Цей процес отримав назву **субурбанізації**, тобто зростання населення приміських зон, у тому числі за рахунок переїзду частини жителів великих міст із перенаселених центральних районів у передмістя. У результаті кількість жителів у центральних районах Лондона, Парижа, Гамбурга, Відня, Мілана й багатьох інших міст або стабілізувалася, або навіть стала скорочуватися.

Одночасно відбувається **рурбанізація**, під якою розуміють поширення міських умов життя на сільську місцевість. Це зменшує контраст між міськими й сільськими поселеннями не тільки за умовами та якістю життя, але й за функціями і заняттями їхніх жителів.

Частину міст Європи (Лондон, Париж, Амстердам, Брюссель, Франкфурт-на-Майні, Мюнхен, Цюрих, Женева, Відень, Мілан, Варшава) відносять до **світових**. Ці міста мають ключове значення для регіонів, а окремі з них впливають на політичне, економічне, культурне життя всього світу. У найпотужніших світових містах розташовуються штаб-квартири найбільших ТНК і міжнародних економічних та геополітичних організацій.

Багато європейських міст мають давню історію, яка вплинула на особливості їхньої забудови та архітектури. Коли окремі райони стають занедбаними, а будинки старіють, місцева влада та приватні забудовники здійснюють реконструкцію й оновлення будівель, тобто **джентрифікацію**. Вона не тільки покращує зовнішній вигляд і комфортабельність житла, але й істотно змінює склад та спосіб життя населення. Замість жителів із низькими доходами ці будівлі заселяють більш заможні городяни. Завдяки джентрифікації стали відомими на весь світ райони Монмартр і Монпарнас у Парижі (мал. 4), Ноттінг-Хілл у Лондоні.

! Головне

◆ Для Європи характерна демографічна криза, яка в першу чергу пов'язана з низькою народжуваністю, низьким природним приростом (іноді від'ємним), старінням населення.

◆ Країни Європи приймають значну кількість мігрантів, найбільше їх у Росії, Німеччині, Великій Британії, Франції, Іспанії.

◆ Регіон має потужний працересурсний потенціал, який досягається не тільки значною кількістю, але і якістю ЕАН.

◆ Переважна частина населення Європи належить до найбільшої за кількістю індоєвропейської мовної сім'ї, панівною релігією є християнство.

◆ У Європі сформувалася потужна українська діаспора (найбільша в Росії, Польщі, Білорусі, Молдові, Румунії).

◆ Для Європи характерні процеси субурбанізації та рурбанізації.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Наведіть приклади країн Європи з високою й низькою густотою населення.
2. Охарактеризуйте природний рух населення Європи.
3. Які напрямки міграції характерні для Європи? Чим вони пояснюються?
4. Якими є особливості статево-вікової структури населення Європи?
5. Назвіть найбільші народи Європи. Укажіть, до яких мовних груп вони належать.
6. Що характерно для релігійного складу населення Європи?
7. Поясніть терміни «урбанізація», «субурбанізація», «рурбанізація», «джентрифікація». Наведіть приклади їхніх наслідків на території Європи.

Поміркуйте

1. Серед причин субурбанізації фахівці називають погіршення стану навколишнього середовища та високу ціну житла в центральній частині міст. Доповніть причини виникнення цього процесу.
2. Високорозвинені країни застосовують різні види обмежень на в'їзд мігрантів, у тому числі: професійна кваліфікація (наявність диплома, певний стаж роботи за фахом), віковий ценз, стан здоров'я. Поясніть наявність таких обмежень. Наскільки вони є справедливими?

§7. Особливості господарства країн Європи. Первинний сектор економіки

Пригадайте

- ◆ склад первинного сектору економіки
- ◆ групи сільськогосподарських культур, тварин; види корисних копалин

1 Особливості економічного розвитку країн Європи.

У секторальній структурі економіки високорозвинених країн Європи характерним є явне переважання третинного сектору. Значення сільського господарства зберігається з точки зору забезпечення харчової

Мал. 1. Швейцарське обладнання для виробництва упаковки з картону, гофрокартону і гнучких матеріалів.

промисловості сировиною, а населення — основними продуктами харчування. Водночас його частка у ВВП здебільшого менше 5%, а в таких країнах, як Бельгія та Швейцарія, — менше 1%. Для промисловості цих країн характерне:

- ◆ різке переважання обробних виробництв;
- ◆ розвиток виробництв, що спираються на висококваліфіковані трудові ресурси;
- ◆ високий рівень технічної оснащеності;
- ◆ висока якість продукції.

У вторинному секторі економіки цих країн відбулося різке скорочення частки добувної промисловості, зросло значення електроенергетики, машинобудування та хімічної промисловості. Особливо швидко розвиваються новітні виробництва в авіакосмічному машинобудуванні, електроніці, електротехніці, тонкій хімії та хімії органічного синтезу. Проте багато традиційних виробництв перебувають у застої, наприклад чорна металургія, легка промисловість, суднобудування.

Серед окремих країн найбільш широкий комплекс різних виробництв мають Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія. Динамікою розвитку і потужністю в першу чергу відрізняється економіка Німеччини. З інших країн виділяються Іспанія, Нідерланди, Швейцарія (мал. 1), Бельгія та Швеція. На відміну від чотирьох головних країн, їхня економіка здебільшого спеціалізується на окремих виробництвах, які завоювали своє місце не тільки на європейському, але й на світовому ринку.

Позиції країн перехідної економіки у світовому господарстві більш слабкі. У частині з них зберігається значення традиційних виробництв. Так, в окремих країнах Південної і Східної Європи сільське господарство виробляє від 10 до 20% ВВП, а економіка та рівень життя населення Росії значною мірою залежать від добувної промисловості.

Більшість країн цього типу вдало подолали шлях від командно-адміністративної (планової) економіки до ринкової, у них відбулися зміни

у структурі господарства. Це проявилось в зростанні частки третинного сектору у ВВП, зменшенні значення інших секторів.

Значна частина країн із перехідною економікою все ще відстає від своїх сусідів за рівнем розвитку, продуктивності праці, технологічним рівнем, якістю і конкурентоспроможністю продукції.

Промислові підприємства розміщені на території регіону нерівномірно. Найбільша їхня концентрація спостерігається в так званій «**центральної осі розвитку**», що охоплює територію Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, значну частину Німеччини й Великої Британії, схід Франції, північ Італії, захід Австрії та Швейцарію. Саме тут сформувалися найбільші промислові регіони Європи — *Рур* (Німеччина), *Іль-де-Франс* (Франція), *Великий Лондон* (Велика Британія).

Для економіки Європи велике значення мають ТНК. Вони визначають напрямок економічного розвитку, є важливим важелем економічного впливу високорозвинених країн регіону за кордоном. У 100 найбільших корпораціях Європи та їхніх філіях працюють 7,5 млн осіб.

За прогнозами, темпи розвитку економіки в регіоні будуть нижчими за середньосвітові, а також нижчими, ніж у США та Китаї.

2 Сільське та лісове господарство.

За основними видами сільськогосподарської продукції більшість країн регіону забезпечують свої потреби. Частина країн у значних обсягах експортують зернові культури. Серед інших культур велике значення мають картопля, ріпак, овочі (томати, баклажани, перець, цибуля, огірки тощо) та фрукти, а на півдні — цитрусові та маслини. Усі країни вирощують різноманітні овочі. Регіон відомий як найбільший виробник молока та експортер молочних продуктів, він забезпечує себе буряковим цукром, більшістю видів м'яса та м'ясопродуктів.

Деякі культури й види продукції тваринництва навіть стали символічними: картопля — у Білорусі, свинина — у Німеччині, сир — у Франції, капуста та яблука — у Польщі, маслини — у Греції, апельсини — в Іспанії, перець (паприка) — в Угорщині.

Найбільш високого рівня сільське господарство досягло у високорозвинених країнах Європи. Середній розмір господарств становить 40—50 га, фермерам надається допомога. Так, у Великій Британії частка державних субсидій у вартості продукції сільського господарства складає понад 25 % і є однією з найбільших у світі.

У ЄС діє Єдина сільськогосподарська політика. Це система допомоги сільськогосподарським виробникам із метою гарантування продовольчої безпеки, високого рівня життя фермерів та виробництва якісної продукції за справедливими цінами.

У переважній частині високорозвинених країн більшу вартість сільськогосподарської продукції дає тваринництво. Його продукція, у тому числі перероблена, має значний попит. Велику увагу приділяють не тільки продуктивності тварин, а в рослинництві врожайності рослин, але і якості продукції.

У країнах Східної Європи з найбільш розвиненим сільським господарством (наприклад у Чехії, Словаччині, Польщі) тваринництво переважає над рослинництвом. У більшості інших країн більше продукції дає рослинництво. Їх сільське господарство менш продуктивне, а рівень механізації, хімізації та агротехніки нижчий.

Розвитку тваринництва в регіоні сприяють природні умови, завдяки яким можливий тривалий період випасу, в окремих країнах — із кінця березня до початку грудня. Вологий і м'який клімат на більшій частині території сприяє вирощуванню кормових трав. Луки й пасовища — головна база тваринництва — займають значну частину сільськогосподарських угідь. За спеціалізацією тваринництва можна виділити райони, де поширені:

- ◆ молочне скотарство (скандинавські країни, Фінляндія, країни Балтії, Велика Британія, Ірландія, гірські райони Швейцарії, Німеччини, Австрії);
- ◆ молочне та м'ясо-молочне скотарство (більшість країн Західної Європи);
- ◆ свинарство (Німеччина, Данія, Велика Британія, Нідерланди, Польща, Україна, Росія); беконний напрямок характерний для Західної Європи, Угорщини, Чехії, країн Балтії, м'ясо-сальний і сальний — для України, Польщі, Словаччини, Росії, Білорусі;
- ◆ птахівництво (Франція, Нідерланди, Бельгія, Данія);
- ◆ вівчарство (Велика Британія, Ірландія, окремі гірські райони Іспанії, Швейцарії, Німеччини, Австрії).

Тільки для Південної Європи характерне значне переважання рослинництва. Хоча найбільше вирощують зернові культури, але міжнародна спеціалізація визначається насамперед виробництвом фруктів, цитрусових, винограду, маслин, мигдалю, горіхів, ефіроолійних культур.

У Західній Європі переважає виробництво зернових культур, велике значення мають технічні та кормові культури. Значення останніх зростає в Північній Європі.

Країни Східної Європи, у першу чергу Росія та Україна, спеціалізуються на вирощуванні зернових культур. Переважає пшениця, на півночі також культивують жито, на півдні — кукурудзу. У ряді країн, у тому числі в Україні, велике значення мають технічні культури, зокрема соняшник, ріпак, соя, цукровий буряк.

Мал. 2. Газодобувна платформа Тролль (Норвегія) — найвища морська платформа у світі.

Мал. 3. Шведські гірники в підземному тунелі родовища залізної руди на глибині в сотні метрів.

У Північній Європі традиційно розвинене рибальство, особливо велике значення воно має в господарстві Ісландії та Норвегії. У кожній із цих країн виловлюють до 2 млн т риби на рік.

Лісове господарство набуло найбільшого розвитку в скандинавських країнах, Фінляндії та на півночі Росії.

3 Добувна промисловість.

У значних обсягах вугілля видобувають у Німеччині, Польщі, Росії, Чехії, Україні, Іспанії. Польща видобуває кам'яне вугілля, родовища якого зосереджені на півдні країни — у *Верхній Силезії*. Частина цього басейну припадає і на територію сусідньої Чехії. У Німеччині основні обсяги дає буре вугілля, яке видобувається відкритим способом. Значно скоротила видобуток кам'яного вугілля Велика Британія. Проте ця країна розробляє родовища нафти і природного газу, які були відкриті на шельфі Північного моря. Великій Британії належить майже 50% цієї території. Разом із нею в значних обсягах веде видобуток Норвегія (друге місце з видобутку природного газу та нафти в регіоні після Росії, відповідно сьоме і 14-те — у світі) (мал. 2), у невеликих — Данія, Нідерланди та Німеччина.

Європейська Росія представлена родовищами, які розробляються в Нижньому Поволжі та на Уралі, на Північному Кавказі, у районі Тимано-Печори (тут здійснюється видобуток так званої важкої нафти). У перспективі передбачається видобуток нафти і природного газу на шельфі Баренцового моря.

Серед інших країн за видобутком природного газу виділяються Нідерланди (крім шельфу Північного моря, родовище Гронінген, що розташоване на його узбережжі) та Україна, урану — Росія, Україна, Франція, горючих сланців — Естонія.

Із рудних корисних копалин найбільше значення мають залізні руди, видобуток яких у великих обсягах ведеться в Україні, Росії, Швеції, Франції. У Швеції видобуток відбувається переважно за допомогою підземних розробок, що ведуться в гірських районах (мал. 3). Серед кольорових металів виділяються мідь (Польща, Болгарія), боксити (Греція, Франція, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Угорщина), свинцево-цинкові руди (Німеччина, Ірландія, Польща, Сербія, Болгарія, Італія). Значні запаси руд кольорових металів розташовані в Росії, але здебільшого в її азіатській частині.

Із нерудних корисних копалин слід назвати видобуток калійної солі (Білорусь, Росія, Німеччина, Україна), сірки (Польща, Україна), апатитів (Росія).

Загалом більшість країн Європи залежать від імпорту мінеральної сировини, у тому числі з інших регіонів світу.

Головне

◆ У секторальній структурі економіки високорозвинених країн Європи явно переважає третинний сектор. В економіці частини країн із перехідною економікою зберігається значення традиційних виробництв.

◆ Промислові підприємства розміщені на території регіону нерівномірно. Найбільша їх концентрація спостерігається в так званій «центральної осі розвитку».

◆ За основними видами сільськогосподарської продукції більшість країн регіону забезпечують свої потреби та навіть продають надлишки на світовому ринку.

◆ Із корисних копалин найбільше значення в регіоні має видобуток вугілля, нафти, природного газу, залізної руди.

◆ Більшість країн Європи залежать від імпорту мінеральної сировини з інших регіонів світу.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть характерні риси промисловості високорозвинених країн регіону.
2. Якими є особливості економіки країн із перехідною економікою? 3. Якими є особливості сільського господарства окремих частин регіону? Чим вони пояснюються? 4. Охарактеризуйте добувну промисловість регіону.

Практичне завдання

Позначте на контурній карті розміщення на території регіону «центральної осі розвитку».

Набуваємо практичних навичок

З'ясуйте умови праці та розмір заробітної плати в сільському господарстві окремих країн Європи, які приймають сезонних робітників. Що необхідно для працевлаштування? Чому важливим є саме легальне працевлаштування?

§ 8. Вторинний та третинний сектори економіки

Пригадайте

- ♦ виробництва переробної промисловості та чинники їх розміщення
- ♦ види послуг

1

Обробна промисловість.

Електроенергетика Європи характеризується переважанням теплових електростанцій, хоча порівняно з іншими регіонами їхня частка в загальному виробництві електроенергії менша. Понад половина з них працюють на вугіллі. Значною є частка газових ТЕС, особливо в Росії (65 %), і найменшою — тих, що працюють на мазуті (виробляється з нафти). Основна частина ТЕС розташована поблизу великих міст, у районах видобутку паливних корисних копалин, портових містах (вони працюють на імпортованому паливі).

Європа є світовим лідером за значенням атомних електростанцій, на які припадає майже третина виробленої електроенергії. Серед окремих країн найбільше АЕС у Франції, Бельгії, Україні, Великій Британії.

Для забезпечення енергетичної незалежності у Франції впродовж кількох десятиліть діє програма розвитку атомної енергетики, яку наполегливо втілювали президент країни Шарль де Голль (1959—1969 рр.) та його послідовники.

Десята частина електроенергії виробляється на ГЕС, у трьох країнах із гірськими районами — Норвегії, Швеції, Швейцарії — це основний вид електростанцій.

Зростає значення вітрових, сонячних, геотермальних станцій. Саме в Європі розташовані світові лідери з використання енергії вітру (ВЕС). Так, у Данії ВЕС виробляється понад 40 % усієї електроенергії, у Німеччині — 29 %, у Португалії — 27 %.

До десятки найбільших виробників електроенергії світу входять Росія, Німеччина та Франція. Росія і Франція є великими експортерами. Норвегія відома як країна, що виробляє найбільше електроенергії на одну особу (28 400 кВт·год).

Місцева *чорна металургія* пережила важкий період, коли обсяги виробництва не зростали, а іноді скорочувалися (наприклад у Великій Британії). Із метою подолання кризових явищ у багатьох країнах виробництво було модернізовано, відбулися зміни і в географії. Поєднання залежності від імпортованої сировини та орієнтації на продаж частини високоякісної продукції за кордон зумовило будівництво великих підприємств у портових містах (нові заводи Франції, Німеччини та Великої Британії) або в районах вугільних басейнів, пов'язаних зручними шляхами з морем (Німеччина).

Країни, які не мали запасів сировини, одразу орієнтувалися на її імпорт. Так, металургія Італії розміщується в портах (Генуя, Неаполь і Таранто).

Орієнтація на сировинні ресурси залишається в Росії, Україні, Польщі, Чехії. У Польщі та Чехії підприємства орієнтуються на паливо (використовують імпорتنу залізну руду), є такі виробництва в Росії (Кузбас) та Україні (Донбас).

Кольорова металургія регіону в значних обсягах використовує руди та їхні концентрати, які переважно надходять з Африки та Америки. Головні виробники алюмінію — Росія, Норвегія, Франція, Німеччина, Греція, Румунія. Виробництво здебільшого орієнтоване на споживачів та джерела дешевої електроенергії (Норвегія, частково Франція, Росія). На власній руді алюмінієва промисловість працює в Греції, Хорватії, Чорногорії, Боснії і Герцеговині. Свою й імпорتنу сировину використовує Румунія. Мідь виробляють у Росії, Великій Британії, Франції, Німеччині, Бельгії, Польщі, Сербії, Болгарії, свинець і цинк — у Росії, Німеччині, Бельгії, Польщі, Франції, Сербії, Болгарії, Італії. Кольорова металургія Європи, особливо високорозвинених країн, широко використовує вторинну сировину (металобрухт), значення якої постійно зростає.

На країни Європи припадає понад третина продукції світового *машинобудування*. У регіоні розвинені всі основні виробництва, але деякі з них відіграють особливу роль. Так, тут зосереджено близько 40 % світового виробництва верстатів і ковальсько-пресового устаткування, причому одноосібний регіональний лідер — Німеччина — у цьому виробництві у світі поступається лише Японії. Великі виробники верстатів, як і іншої продукції загального машинобудування, — Італія та Швейцарія (85 % продукції цієї країни йде на експорт).

Високого рівня розвитку досягло сільськогосподарське машинобудування регіону. Тут виробляють високоякісну техніку, зокрема комбайни, трактори, обладнання для тваринницьких ферм. Серед основних виробників Німеччина, Франція, Нідерланди, Австрія, Росія, Польща, Білорусь.

Провідне місце в транспортному машинобудуванні посідає автомобілебудування. Найбільша кількість машин випускається на заводах провідних фірм: «Фольксваген» (Німеччина), «ФІАТ» (Італія), «СЕАТ» (Іспанія), «Брітш Лейленд» (Велика Британія), «Пежо-Сітроєн» (Франція).

Серед країн лідерами є Німеччина, де щороку виробляється понад 6 млн автомобілів, Іспанія — близько 3 млн, Франція, Італія та Велика Британія — по 1,5—2,5 млн, Росія, Чехія та Словаччина — по 1—1,5 млн одиниць.

Одним із найстаріших виробництв є залізничне машинобудування. У сучасних умовах усе більшого значення набуває виробництво швид-

Мал. 1. Круїзний лайнер «Оазис морів». Корабель виявився не лише найбільшим, але й найдорожчим на планеті.

Мал. 2. Двопалубний реактивний пасажирський авіалайнер Аеробус А380 — найбільший серійний літак у світі.

кісних поїздів, потужних електровозів та тепловозів (вони здатні перевозити багато вагонів із вантажем). Основними країнами-лідерами з виробництва рухомого складу для залізниць є Росія, Німеччина, Франція, Австрія, Швейцарія, Італія та Іспанія.

За останні десятиліття Європа втратила колишні лідируючі позиції в суднобудуванні, поступившись першістю азіатським країнам (Південна Корея, Китай та Японія). Зараз у регіоні будуються переважно спеціальні, технічно складні судна та великі пасажирські лайнери.

Фінські корабелі орієнтуються на будівництво круїзних лайнерів, поромів, криголамів, суден для арктичних платформ, які використовуються для видобутку нафти та природного газу на морському шельфі. Найбільшою і найсучаснішою в Європі є фінська верф у місті Турку (мал. 1). На випуску риболовецьких суден спеціалізуються Польща та Хорватія.

Авіакосмічне виробництво зосереджене в чотирьох країнах: Франції, Німеччині, Великій Британії, Іспанії. Остаточне складання авіалайнерів здійснюється в Тулузі (Франція) і Гамбурзі (Німеччина) (мал. 2).

Лідером у ракетно-космічній техніці є Франція. Її ракета «Аріан» використовується для запуску супутників ЄС та інших країн.

До точного машинобудування відносять електроніку, електротехніку й приладобудування. Невелика група високорозвинених держав — Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія — є найбільшими виробниками дорогих електротехнічних виробів: це потужні генератори (у тому числі для парових, газових і гідравлічних турбін), трансформатори, електричні машини, електродвигуни різної потужності.

Окремі виробництва точного машинобудування працюють і в інших країнах. Серед них Росія, Нідерланди, Фінляндія, Чехія, Швеція, Польща, Словенія, Україна.

В останні роки країни регіону докладають зусиль, щоб наздогнати США і Японію у виготовленні сучасної електроніки. Найбільших успіхів досягли Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Нідерланди. Серед провідних ТНК світової електронної промисловості — «Філіпс» (штаб-квартира розташована в Нідерландах).

Європа — один зі світових центрів *хімічної промисловості*. Серед найбільших ТНК світу широко представлені компанії високорозвинених країн регіону. Серед них «БАСФ» і «Байер» (Німеччина), «Імперіел Кемікл Індастріз» (Велика Британія), «Монтедісон» (Італія).

На тлі загального зсуву хімічних виробництв до моря створені великі центри нафтохімії у низовинах Рейну—Шельди: це так званий «Техас-Європа» (Роттердам—Антверпен), який за своїми масштабами є одним із найбільших у світі.

Зростає значення промисловості органічного синтезу, фармацевтики, парфумерії, хімії побутового призначення. Високорозвинені країни все більше зосереджуються на високотехнологічній продукції: ліки, косметика, спеціальні сорти гуми, пластмаси з наперед заданими властивостями (композитні пластики).

Згідно з міжнародною статистикою, фармацевтична промисловість є найбільш наукоємним та інноваційним сектором світової економіки: тут найвищі показники продукції на одного зайнятого й співвідношення витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи до обсягів продажів.

Важливе значення основної хімії зберігається в Росії, Україні, Польщі, Білорусі.

Багато країн регіону спеціалізуються на окремих видах продукції хімічної промисловості: Німеччина — барвники та пластмаси, Франція — синтетичний каучук, Бельгія — хімічні добрива і виробництво соди, Швеція і Норвегія — лісохімія, Швейцарія — фармацевтика, Росія — азотні й калійні добрива, Білорусь — калійні добрива.

Виробництво *паперу й іншої продукції з деревини* зосереджене переважно в скандинавських країнах, Фінляндії, Росії та Німеччині. Значні обсяги паперу виробляють у Великій Британії, Франції, Італії. Італія також відома як виробник дорогих, високоякісних меблів.

Найдавнішим виробництвом у регіоні є *легка промисловість*. Зараз вона переживає не найкращі часи. Це пов'язане з тим, що виробництво

трудомістких виробів масового попиту, особливо верхнього одягу, тканин і повсякденного взуття, перемістилося до країн Азії. У високорозвинених країнах регіону зберігаються виробництва, які спеціалізуються на синтетичних та дорогих (особливо вовняних) натуральних тканинах, престижному одязі та взутті, виробках із хутра, окремих видах ковдр.

У країнах із перехідною економікою значне місце посідає виробництво тканин, повсякденного одягу і шкіряного взуття. Головні райони текстильної промисловості історично склалися в центрі та на півдні Польщі, у центрі європейської частини Росії, на півночі Чехії.

Значення харчової промисловості регіону полягає в необхідності забезпечити населення різноманітними продуктами харчування.

Регіон є світовим лідером серед виробників ряду продуктів глибокої переробки, наприклад масла, сиру, йогурту, молочних жирів. Так, у країнах ЄС виробляється 47% сиру від загального обсягу.

Європа — один зі світових лідерів і у виробництві м'ясної продукції. Рибна промисловість відіграє значну роль в економіці частини прибережних та острівних країн, у першу чергу Північної Європи, зокрема Ісландії, Норвегії, Швеції. Так, Ісландії вона дає до половини експортних надходжень.

Загальною особливістю сучасного розвитку переробної промисловості високорозвинених країн Європи є політика **реіндустріалізації**. Вона передбачає розвиток наукоємних, сучасних виробництв на основі досягнень науково-технічного прогресу. Реіндустріалізація є процесом, протилежним деіндустріалізації, який розпочався в середині ХХ ст. в Європі і був обумовлений бажанням потужних компаній розміщувати виробництво в країнах із меншими витратами. Основна увага приділяється фармацевтиці, виробництву медичного обладнання, комп'ютерної та телекомунікаційної техніки, оптичних приладів, авіабудуванню і космічній техніці, виробництву нових матеріалів.

2 Сфера послуг.

Європа — головний світовий центр *фінансових операцій*. За оцінками вчених, тут розміщена майже третина всіх фінансових ресурсів. Приблизно половина капіталів перетікає з одних високорозвинених європейських країн до інших. Ще третина капіталів іде за межі регіону (Китай, нові індустріальні країни).

Найбільш масштабні міжнародні фінансові операції здійснюються у Великій Британії, Німеччині та Нідерландах. До світових фінансових центрів належать *Лондон, Париж, Цюрих, Амстердам, Франкфурт-на-Майні*. Одночасно сама Західна Європа залучає багатомільярдні інвестиції зі США, Японії, багатих нафтодобувних країн Західної Азії.

Упровадження комп'ютерної техніки та Інтернету в усі сфери життя людства зумовило бурхливий розвиток особливого виду послуг — *інформаційно-технологічних* (ІТ). Ви вже знаєте, що ІТ-послуги поєднують різні види діяльності, спрямовані на задоволення інформаційних потреб користувачів. Серед провідних європейських виробників та експортерів продукції комп'ютерного програмування такі країни, як Німеччина, Велика Британія, Франція, Ірландія, Україна, Росія, Іспанія, Білорусь.

Завдяки досягненням ІТ-індустрії товарам надаються нові споживчі властивості. Яскравий приклад — використання мобільних телефонів не тільки як засобу зв'язку, а й засобу доступу до інформаційних ресурсів, для здійснення банківських операцій, отримання великої кількості додаткових послуг.

Різно зростає значення послуг зв'язку, при цьому поряд із традиційними (радіо, телефон, телеграф) усе більше використовуються сучасні електронні засоби — телекомунікації, факсимільний і супутниковий зв'язок. Стрімко зростає використання як засобу зв'язку мережі Інтернет.

Європа залишається основним *туристичним* регіоном світу (51%).

Упродовж багатьох років лідерами як за кількістю міжнародних туристичних прибуттів, так і за доходами від туризму в Європі є Франція та Іспанія, далі йдуть Італія, Велика Британія, Німеччина, Греція. Напрямки основних туристичних потоків: Німеччина—Франція, Німеччина—Іспанія, Велика Британія—Франція, Німеччина—Італія, Велика Британія—Іспанія. Спрощення переїзду в країни Східної Європи сприяє формуванню потоку «захід—схід»; так, наприклад, німці часто відвідують Польщу і Чехію. Найпривабливішими містами для туристів залишаються Лондон та Париж (18 і 16 млн туристів на рік відповідно).

3 Найважливіші транспортні коридори та вузли.

У Європі розвинені всі види транспорту, а у структурі пасажиробігу і внутрішнього вантажообігу найбільша роль автомобільного.

До світових лідерів за протяжністю автомобільних доріг належать Росія, Франція, Німеччина, але в Росії їхня якість низька.

У Європі зосереджена значна частина залізниць світу. Більше третини з них електрифіковано (електровози перевозять половину пасажирів і вантажів). Хоча роль залізничного транспорту зменшується, а мережа скорочується, він характеризується значними обсягами перевезених вантажів і високою швидкістю руху, особливо пасажирських потягів.

У зовнішній торгівлі зберігає своє значення морський транспорт. Частина країн Європи мають великий торговельний флот, а на їхніх берегах розташовані великі порти, серед яких Роттердам, Антверпен, Лондон, Гамбург, Генуя, Марсель, Гавр, Барселона.

Мал. 3. Євротунель. Складовою одного з транспортних коридорів є тунель під Ла-Маншем, який поєднав Францію і Велику Британію. Його було урочисто відкрито 6 травня 1994 р. Хоча цей грандіозний проект поки що не виправдав себе з фінансового боку, він являє собою зразок сучасного інженерного мистецтва. Тут рівною мірою враховані безпека, надійність та ефективність.

Роттердам (Нідерланди) розташований у гирлі Рейну. Це найбільший та універсальний порт регіону, унікальний вузол транспортних операцій.

Найважливішими судноплавними річковими системами є Дунай, Волга та Рейн (усі із судноплавними притоками). Багато річок сполучені між собою каналами. Найбільшим річковим портом Європи та світу є Дуйсбург (Німеччина). Його річний вантажообіг (понад 40 млн т) можна порівняти з великими морськими портами.

В останні роки зростає частка трубопровідного транспорту у вантажообігу та авіаційного — у перевезенні пасажирів. Найбільші аеропорти розташовані в Лондоні (Хітроу), Парижі (Руассі—Шарль-де-Голль), Фракфурті-на-Майні (Франкфурт-на-Майні).

Транспортна система країн із перехідною економікою поступається сусідам за густотою транспортної мережі, пасажиро- і вантажообігом.

Країни регіону працюють над розвитком загальноєвропейської транспортної інфраструктури (мал. 3). Так, у ЄС прийнята транспортна стратегія до 2020 р. (обсяг її фінансування оцінюється у 250 млрд євро). Вона має на меті об'єднання національних транспортних систем у єдину Транс'європейську транспортну мережу.

4 Зв'язки України з країнами Європи.

Європа посідає перше місце серед регіонів світу за обсягами зовнішньої торгівлі України. Особлива увага приділяється співробітництву з країнами ЄС, на які припадає третина торговельного обігу. Розширення ЄС і набуття чинності Угоди про асоціацію відкрили перед Україною можливості збільшення експорту на європейський ринок. Поступово це стане одним із головних чинників прискореного зростання ВВП у нашій країні. Згодом можлива повна інтеграція у структури єдиного ринку ЄС із застосуванням режиму вільного пересування людей, товарів, послуг і капіталів та спільної політики в ключових сферах економіки.

Основними статтями українського експорту до ЄС є зернові культури, чорні метали та вироби з них, жири та олії тваринного та рослинного походження, руди, одяг. Основними статтями імпорту із ЄС є промислове обладнання, машини, транспортні засоби, фармацевтична продукція, полімерні матеріали, пластмаси, природний газ, нафта та продукти її перегонки, папір і картон. Із країн ЄС до України надходить 70 % інвестицій.

! Головне

- ◆ Європа є одним із центрів світової економіки.
- ◆ Країни регіону посідають провідні позиції у виробництві електроенергії та багатьох видів продукції переробної промисловості, у першу чергу машинобудування та хімічної індустрії.
- ◆ У сучасних умовах високорозвинені країни регіону почали проводити політику реіндустріалізації.
- ◆ Країни Європи є серед лідерів у наданні найрізноманітніших послуг, зокрема туристичних, фінансових, транспортних.
- ◆ Країни регіону працюють над розвитком загальноєвропейської транспортної інфраструктури.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть характерні риси електроенергетики регіону. 2. Які відмінності в географії та спеціалізації чорної металургії окремих країн Європи? 3. Охарактеризуйте загальне машинобудування регіону. 4. Наведіть приклади країн із різним рівнем розвитку машинобудування. 5. Якими є особливості хімічної промисловості країн Європи? 6. Охарактеризуйте транспорт регіону. 7. Чим пояснюються провідне становище й особливості географії міжнародного туризму?

Поміркуйте

Чим викликана спеціалізація високорозвинених країн Європи на наукоємній продукції?

Працюємо самостійно

Використовуючи сайт Державної служби статистики (активна вкладка «Статистична інформація»), з'ясуйте обсяги торгівлі України з найбільшими країнами Європи.

Практична робота 1

Порівняльна характеристика структури промислового виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи (за вибором учня/учениці)

Географічні дослідження (за вибором учня/учениці)

1. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в Європі.
2. Відновна електроенергетика в країнах Європи: регіональні особливості та відмінності.
3. Структура й просторова організація виробництва чорних металів у країнах Європи.

ТЕМА 2. КРАЇНИ ЄВРОПИ

§9. Німеччина (Федеративна Республіка Німеччина): природні умови та ресурси, населення, аграрний сектор

Пригадайте

- ♦ положення Німеччини на карті Європи

1 Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Німеччина має дуже вигідне економіко-географічне положення, яке значною мірою визначає місце країни в міжнародному поділі праці (МПП). Це обумовлюється такими чинниками:

- ♦ розташування країни на території одного з трьох найважливіших світових економічних центрів — Західної Європи;
- ♦ центральне розташування в регіоні, завдяки чому через територію Німеччини проходять важливі міжнародні транспортні коридори як меридіонального, так і широтного напрямку;
- ♦ наявність численних сусідів (на суходолі межує з дев'ятьма країнами), більшість із яких мають високий рівень розвитку та входять до складу ЄС, а Франція є членом «Великої сімки»;
- ♦ наявність незамерзаючих портів на берегах двох морів (Північного й Балтійського), які є одними з найважливіших районів судноплавства у світі;
- ♦ територію Німеччини перетинають численні судноплавні річки, серед яких особливе значення мають Рейн і Дунай.

Наприкінці ХХ ст. економіко-географічне положення Німеччини покращилося. Це пов'язане з розпадом світової соціалістичної системи, об'єднанням Німеччини та розширенням ЄС на схід.

- 🔍 За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів Німеччини.

2 Населення. Система розселення та роль федеральних земель у її розвитку.

Німеччина посідає друге місце в регіоні (після Росії) за кількістю населення — 81,4 млн осіб. Вона належить до найбільш густозаселених країн. Найбільш заселені прилеглі до Рейну західні території, де сформувався один із мегалополісів світу — Прирейнський.

За статевим і віковим складом, природним і механічним рухом населення Німеччина майже не відрізняється від інших високорозвинених країн Європи. Зокрема, це переважання жінок, передусім у середній і старшій вікових групах; старіння населення.

У національному складі Німеччини переважають німці. Ще однією особливістю країни є значна кількість іммігрантів (понад 7 млн осіб), серед яких багато турків і курдів. Вони працюють на трудомістких, шкідливих і малооплачуваних виробництвах.

За релігійним складом країна розділена на протестантів і католиків. Протестантів трохи більше, вони переважають у північних і центральних районах.

Німеччина — це високоурбанізована держава, у міських населених пунктах проживає близько 76% населення. Багато великих міст мають довгу й цікаву історію у складі держав, які існували на території сучасної Німеччини під час політичної роздробленості (наприклад Пруссія, Саксонія, Баварія, Ганновер, Вюртемберг). Це було враховано під час формування земель, на які поділяється сучасна федеративна Німеччина. Тому система розселення країни несе наслідки існування традиційних спільностей земель у їхніх історично сформованих межах.

Мюнхен та інші великі міста утворюють особливу групу населених пунктів, які виконують важливі управлінські, фінансові, транспортні та інші функції. Незважаючи на активний розвиток, Берлін не став лідером у системі розселення об'єднаної Німеччини. Існування в країні значної кількості потужних міських центрів, серед яких Берлін іноді називають «першим серед рівних», — важлива особливість національної системи розселення, яка пов'язана з історією держави.

Багато сучасних міст тяжіють до Рейну та його приток. На карті система цієї річки виглядає як блакитні нитки, на які «нанизані» пункси (умовні позначення) міст. Серед них найбільший річковий порт світу — Дуйсбург, а також Дюссельдорф, Кельн, Майнц, Мангейм.

У Німеччині є чотири міста-мільйонери — Берлін, Гамбург (мал. 1), Мюнхен і Кельн. Навколо цих міст сформувалися моноцентричні агломерації.

3 Спеціалізація сільського господарства.

Німеччина має розвинене та інтенсивне сільське господарство, що за обсягами виробленої продукції в Європі поступається тільки Росії і Франції. Основну роль відіграє тваринництво, у якому переважають молочне скотарство й свинарство. Найбільшим є поголів'я великої рогатої худоби в приморських, гірських і передгірних районах. Так, для тваринництва молочного напрямку найкращі умови склалися в альпійських передгір'ях, де багато природних пасовищ. Свинарство найбільш розвинене в районах, де вирощують картоплю, кормові коренеплоди, а також поблизу портів, куди ввозяться імпортовані корми.

Мал. 1. Порт міста Гамбург. Історично склалося, що Гамбург існував як вільне місто. Зараз він утворює одну із 16 земель Німеччини та посідає провідне місце за кількістю населення в країні. Гамбург є потужним промисловим і транспортним вузлом (залізні й автомобільні дороги), а також морським і річковим (річка Ельба) портом. Морський порт є найбільшим у Німеччині та другим у Європі після Роттердама.

У рослинництві велике значення мають пшениця, цукровий буряк, хміль, а на сході також картопля. Серед інших культур виділяються кормові, а серед зернових — жито, овес і ячмінь. Продукції рослинництва недостатньо, щоб прогодувати багатомільйонне поголів'я великої рогатої худоби й свиней. Тому Німеччина імпортує кормове зерно. Із-за кордону також завозяться деякі фрукти (передусім тропічні) й овочі.

На південному заході країни уздовж річки Рейн і її приток поширене виноробство. Дві третини загального виробництва складають білі вина, які мають попит в інших країнах.

! **Головне**

- ◆ Німеччина має дуже вигідне географічне положення, але недостатньо забезпечена природними ресурсами.
- ◆ Існуюча система розселення несе наслідки існування традиційних спільностей земель у їхніх історично сформованих межах.
- ◆ Німеччина має розвинене та інтенсивне сільське господарство.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть найбільш характерні риси географічного положення Німеччини. **2.** Дайте оцінку забезпеченості країни природними ресурсами. **3.** Назвіть спільні риси в населенні Німеччини та інших високорозвинених держав. **4.** Розкажіть про особливості розвитку аграрного сектору економіки країни. **5.** Знайдіть спільні й відмінні риси в сільському господарстві Німеччини та України. **6.** Використовуючи карту атласу, охарактеризуйте географію німецьких міст.

Поміркуйте

Чому фахівці вважають існування в країні значної кількості потужних міських центрів перевагою національної системи розселення?

Географічні дослідження

«Нове обличчя» Руру — постіндустріальний розвиток: «зелені» міста замість пухмурих ландшафтів

§ 10. Німеччина: вторинний та третинний сектори економіки

Пригадайте

- ♦ види товарів, вироблених у Німеччині, та їхні якісні характеристики

1 Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Сучасна Німеччина — економічно найбільш потужна держава Європи. Промисловість країни має давні традиції, навіть зараз у ній працює чверть зайнятого населення.

Характерні риси сучасної обробної промисловості Німеччини:

- ♦ висока технічна оснащеність і високий рівень розвитку всіх виробництв;
- ♦ провідний характер машинобудування, хімічної промисловості й електроенергетики, а також чорної металургії;
- ♦ зосередження найважливіших промислових підприємств на заході країни та в Баварії.

У світі Німеччина спеціалізується на машинобудуванні, хімічній промисловості, чорній металургії та окремих виробництвах харчової промисловості (м'ясна, цукрова, пивоварна).

Країна є лідером європейського машинобудування. На нього припадає майже 50 % вартості всієї промислової продукції Німеччини та майже 60 % її експорту. Розвиток машинобудування обумовлений наявністю в країні всіх необхідних умов — це фінансові ресурси, споживач, висококваліфіковані кадри, розвинена транспортна мережа, власна потужна металургійна база, високий рівень розвитку науки, можливості комбінування й кооперування.

Найбільші заводи зосереджені переважно в міських агломераціях — Рейнсько-Рурській, Мюнхенській, Штутгартській, Кельнській, Гамбурзькій.

Особливістю машинобудування Німеччини є переважання у її складі виробів продукції середньої складності. За виробництвом автомобілів Німеччина посідає перше місце в Європі й четверте місце у світі (понад 6 млн одиниць). Автомобілебудівні підприємства розташовані в ряді німецьких міст. Провідні позиції в цій сфері посідають ТНК «Даймлер-Бенц АГ» (Штутгарт, торговельна марка «Мерседес»), «Фольксваген» (Вольфсбург) разом із дочірньою «Ауді» (Інгольштадт), «БМВ» (Мюнхен), «Опель» (Рюссельхайм) та американська «Форд» (найбільший завод у Кельні).

Суднобудівні підприємства розміщені на півночі — у Гамбурзі, Бремені, Кілі, Ростоку. Хоча це виробництво не належить у Німеччині до провідних, за виробництвом суден країна входить у п'ятірку світових лідерів, у тому числі за експортом.

Мал. 1. Авіазавод із виробництва літаків типу «Аеробус» у місті Гамбург. Уже давно тут збирають найуспішнішу модель — А320. Порівняно з іншими авіалайнерами таких розмірів серія А320 відрізняється просторим пасажирським салоном із великими полицями для ручної поклажі й значною вантажомісткістю нижньої (вантажної) палуби із широкими люками.

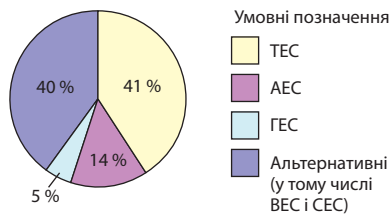
Опорою аерокосмічного й військового машинобудування є південні райони країни, у першу чергу Баварія. Так, у Мюнхені виробляють авіаційну техніку, двигуни, танки. Спільно з деякими країнами ЄС Німеччина бере участь у виробництві літаків типу «Аеробус». Так, один із заводів із виробництва літаків розташований у Гамбурзі (мал. 1).

Високого рівня розвитку досягло загальне машинобудування — виробництво оброблених центрів, промислових роботів, верстатів (зокрема із числовим програмним управлінням, яких у Німеччині виробляється більше, ніж навіть у Японії), гірничошахтне, металургійне та енергетичне машинобудування. Такі виробництва найбільшого розвитку набули в Рурі та прилеглих районах.

Німеччина — потужний виробник та експортер електротехнічної продукції. Тут виготовляють генератори й трансформатори, електродвигуни та радіотехнічні вироби, побутові прилади і засоби зв'язку.

За виробництвом хімічної продукції Німеччина посідає друге місце у світі, а за розмірами експорту — перше. Найбільші центри хімічної промисловості концентруються в прирейнських районах. Так, у межах землі Північний Рейн—Вестфалія виробляється понад 2/5 усієї продукції. Цей район відіграє основну роль у виробництві як продуктів основної хімії — органічної і неорганічної, так і багатьох продуктів тонкого органічного синтезу. Великі підприємства розташовані й поблизу морського узбережжя, вони орієнтовані на імпорту сировину та вивезення готової продукції. Серед окремих центрів виділяються Леверкузен (штаб-квартира концерну «Байер»), Франкфурт-на-Майні (заводи концерну «Хьохст») та Людвігсгафен (концерн «БАСФ»).

Дуже важливу роль у світовому виробництві відіграє німецька фармацевтика. Тільки за останнє десятиліття обсяги виробництва ліків у країні зросли майже на 50%. Це відбувається завдяки великим

Мал. 2. Виробництво електроенергії в Німеччині за типами електростанцій (2018 р.).

капіталовкладенням у дослідно-конструкторські й науково-дослідні роботи.

Успішна робота підприємств машинобудування та хімічної промисловості Німеччини значною мірою базується на потужному паливно-енергетичному комплексі та металургії.

Виробництво електроенергії в країні традиційно ґрунтується на вугільних ТЕС. В останні роки частка АЕС зменшилася, а використання відновлюваних джерел енергії і природного газу як палива для ТЕС зросло (мал. 2).

Значна частина вугільних ТЕС Німеччини практично виробили свій ресурс, стосовно АЕС було прийнято рішення поступово відмовитися від їх експлуатації. Тому зараз у країні триває дискусія стосовно подальшого розвитку електроенергетики.

Чорна металургія працює частково на власному паливі та імпортованій залізній руді. Майже вся сталь виплавляється сучасними киснево-конвертерним та електроплавильним способами. Найбільші підприємства традиційно працюють у Рурі.

Підприємства кольорової металургії використовують імпортовану сировину або металобрухт. Тому мідеплавильні заводи зосереджені переважно в портах, а алюмінієві, свинцеві й цинкові — також у Рурі й Кельні.

Хоча лісова, легка й харчова промисловість Німеччини працюють переважно на внутрішній ринок, рівень їхнього розвитку є також високим. Так, за виробництвом паперу Німеччина посідає перше місце в Європі.

2 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Домінуючі складові третинного сектору.

У світовому господарстві Німеччина спеціалізується на фінансових і транспортних послугах, туризмі. Щодо масштабів фінансового ринку Німеччина за багатьма позиціями поступається Великій Британії та Франції, зокрема, це стосується недостатнього розвитку ринку цінних паперів. Однак банки відіграють значну роль в економіці країни. Ці фінансові установи задовольняють більшу частину потреб у довгострокових кредитах, а тому втручаються в процес прийняття бізнес-рішень.

Німеччина входить до першої п'ятірки країн Європи за кількістю туристичних відвідувань і вважається одним із найбезпечніших туристичних напрямків у світі. Так, у 2016 р. її відвідали 35 млн туристів. Країна добре відома як місце оздоровчого та ділового туризму.

Велике значення має розвиток ІТ-індустрії. Тільки у 2015 р. в цій сфері було створено 26 тис. нових робочих місць. Загальна кількість працівників у місцевих ІТ- та телекомунікаційних компаніях наближається до 1 млн осіб, а це означає, що ІКТ-ринок стає другим за кількістю персоналу в Німеччині після машинобудування. Користувачами цієї продукції є як компанії, так і місцеві органи влади.

Країна має густу мережу транспортних шляхів сполучення. Особливу роль відіграють автомобільні дороги. Понад 11 тис. км із них — це висококласні автобани з одностороннім рухом і транспортними розв'язками.

Довжина залізниць становить понад 40 тис. км. Вони зв'язують усі найбільші міста Німеччини. Створена система швидкісних залізниць, призначених лише для пасажирських перевезень.

Особливу роль у Німеччині відіграє річковий транспорт. Загальна довжина внутрішніх водних шляхів перевищує 7 тис. км. Канали з'єднали в одну систему найбільші річки Німеччини, а також забезпечили доправлення вантажів до портів Північного моря та через Дунай у Чорне море.

Морський та авіаційний транспорт має найбільше значення в міжнародних перевезеннях. Найбільший порт Німеччини — *Гамбург*. Тут також розташований один із найбільших аеропортів країни. У країні є 16 міжнародних аеропортів. Лідер за пасажиро- і вантажообігом — аеропорт міста *Франкфурт-на-Майні*.

3

Характерні риси просторової організації господарства.

Зовнішні економічні зв'язки.

Для сучасного господарства сходу країни характерне поєднання традиційних, іноді застарілих, виробництв і нових із сучасними технологіями. Так, традиційними для цього району є теплова енергетика, яка працює на бурому вугіллі, виробництво обладнання, оптичних приладів, морських суден, продукції основної хімії. Нові підприємства виробляють транспортні засоби, електроніку, продукцію органічної хімії.

На північному заході країни зосереджені всі головні морські порти та основні мінеральні ресурси. Район забезпечує країну енергією, конструкційними та багатьма іншими матеріалами виробничого призначення. Також тут виробляються машини та устаткування, транспортні засоби, різноманітна хімічна продукція. Південь розвивався завдяки спеціалізації на нових, технологічно складних виробництвах і створенні відповідної їм сфери обслуговування. Зараз тут зосереджене виробництво електроніки, електротехніки, авіаційної та військової техніки.

Спеціалізація на виробництві низки видів високоякісної продукції, географічне положення та розвинена транспортна система сприяють

розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Німеччина продає понад третину виробленої продукції і посідає перше місце в Європі за обігом зовнішньої торгівлі. Найбільшими партнерами країни є високорозвинені держави — члени ЄС (Франція, Велика Британія, Нідерланди, Італія), а також США та Японія. Німеччина має постійне додатне сальдо.

4 Міжнародні зв'язки України й Німеччини.

Німеччина є надзвичайно важливим партнером України. У 2016 р. торгівля товарами та послугами між країнами перевищила 6,5 млрд дол. США (уперше за останні роки відбулося зростання цього показника). Суттєво збільшилися поставки в Німеччину насіння олійних культур, м'ясних виробів, кондитерських та молочних виробів, меду. Імпортує Україна переважно продукцію машинобудування, зокрема обладнання та транспортні засоби, і хімічної промисловості.

За обсягами інвестицій в Україну Німеччина посідає третє місце, поступаючись тільки Кіпру та Нідерландам. Найбільше коштів отримали підприємства чорної металургії — 4,3 млрд дол. США. На території України зареєстровано близько 4 тис. підприємств зі статутним капіталом, залученим із Німеччини.

! Головне

- ◆ Сучасна Німеччина — економічно найпотужніша держава Європи.
- ◆ У структурі ВВП країни спостерігається зростання частки фінансового сектору, торгівлі, туризму, готельного й ресторанного бізнесу.
- ◆ Промисловість забезпечує понад третину ВВП країни, її різноманітна продукція становить основу експорту.
- ◆ Німеччина має розгалужену транспортну систему.
- ◆ Найбільшими торговельними партнерами країни є розвинені держави-члени ЄС.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть характерні риси сучасної обробної промисловості Німеччини.
2. Охарактеризуйте машинобудування країни.
3. Якими є особливості хімічної промисловості Німеччини?
4. Розкажіть про значення та розвиток третинного сектору економіки країни.
5. Завдяки чому країна має розгалужену транспортну систему?
6. Назвіть характерні риси просторової організації господарства країни.
7. Чому Німеччина є надзвичайно важливим партнером України?

Поміркуйте

Чому Німеччина досягла великих успіхів у виробництві багатьох видів промислової продукції?

Практичне завдання

Позначте на контурній карті найбільші машинобудівні центри країни. Охарактеризуйте їхню географію.

§ 11. Франція (Французька Республіка)

Пригадайте

- ♦ якими видами продукції відома Франція
- ♦ чим країна приваблює туристів

1

Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Особливості економіко-географічного положення Франції визначаються:

- ♦ компактністю території країни (нагадує п'ятикутник, за що дістала образну назву Пентагон) і великими для Європи розмірами (у регіоні поступається за площею лише Україні);
- ♦ її розташуванням на території Західної Європи — економічного центру світового значення, причому північний захід країни входить до складу «центральної осі розвитку» — найрозвиненішої частини Європи;
- ♦ деякою периферійністю частини території Франції, що повністю компенсується наявністю широкого виходу до незамерзаючого узбережжя Атлантичного океану та Середземного моря із численними затоками і гирлами судноплавних річок, зручних для спорудження портів;
- ♦ наявністю численних сусідів на суходолі (межує з вісьмома країнами; усі вони мають високий рівень розвитку, більшість входить до складу ЄС), серед яких особливе значення має сусідство з країнами «Великої сімки» — Німеччиною та Італією;
- ♦ наявністю важливих шляхів сполучення, які забезпечують зв'язки Середземномор'я і Центральної Європи, а також Центральної Європи та Атлантики.

Ви вже знаєте, що Франція разом із Великою Британією проклали автомобільно-залізничну систему тунелів під протокою Ла-Манш. Це сприяло поглибленню зв'язків між країнами і посилює транзитні можливості Франції.

- ♦ За допомогою карт та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів Франції. Зверніть увагу на рівень забезпечення рекреаційними ресурсами.

2

Населення. Система розселення. Франкофонія.

Природний приріст населення Франції перевищує 3‰. Найвищий рівень народжуваності спостерігається на півночі та в Бретані. Приблизно чверть населення країни молодша за 20 років, у той самий час одна людина з п'яти досягає 60 років.

У національному складі явно переважають французи. Також у країні проживають бретонці, корсиканці, каталонці, баски. Упродовж три-

Мал. 1. Софія-Антиполіс — «розумне» місто, відоме не тільки своїми науковими і технологічними досягненнями, але й величезною увагою до збереження природи і гармонії з навколишнім середовищем. Місто потопає в зелені, поряд розташований природний парк, і дики кабани заходять навіть у житловий мікрорайон. Тут багато спортивних майданчиків, басейнів, кав'ярень, зон відпочинку.

валого часу Франція приймає іноземні трудові ресурси, здебільшого з Алжиру, Марокко, Тунісу, Португалії, Іспанії. Зараз їх налічується понад 4,5 млн осіб. У релігійному складі найбільше католиків, трохи збільшується кількість мусульман, є представники протестантів.

У містах проживає 3/4 населення країни, більше ніж половина з них — в агломераціях із населенням понад 100 тис. осіб. На відміну від сусідньої Німеччини серед міст країни явно виділяється Париж. У столиці та її передмістях налічується понад 10 млн жителів, що перевищує 15% населення країни. По 1,5 млн осіб проживають в агломераціях Марселя та Ліона, по 1 млн — у Ліллі та Тулузі. Крім передмість столиці, найбільша густота населення на крайній півночі (Нор-Па-де-Кале) і в районах із високим рекреаційним потенціалом (у першу чергу це узбережжя Середземного моря).

Франція проводить політику укріплення зв'язків із країнами світу. Велике значення приділяється міжнародній організації співробітництва франкомовних країн — *Франкофонії*. Вона об'єднує 58 членів, які представляють різні держави або частини держав світу, а також 26 спостерігачів. Головним критерієм для вступу в організацію вважають не рівень володіння та застосування французької мови населенням тієї чи іншої держави (хоча це вітається), а скоріше культурні зв'язки із Францією. Так, наприклад, спостерігачами Франкофонії є Україна та країни Балтії.

3 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Домінуючі складові третинного сектору.

Порівняно з Німеччиною у ВВП Франції частка промисловості менша (19,4%), а сфери послуг більша (78,8%). Це вказує на велику роль третинного сектору в господарстві країни. Найбільше значення в ньому мають *фінансово-кредитні послуги*. Банки Франції ще із середини XIX ст. займали сильні позиції не тільки в економіці своєї країни, а й у світі. За рівнем концентрації банківських установ Франція входить до провідних держав.

Особливе місце серед ринкових послуг посідає *туризм*. У ньому працює близько 1 млн французів, що становить майже 5% зайнятих у третинному секторі; на туризм припадає близько 7% ВВП країни.

Франція є однією з найбільш відвідуваних країн світу. Тільки знаменитий собор Паризької Богоматері, який називають серцем Парижа, відвідують понад 10 млн туристів на рік. Більшість становлять європейські жителі, серед яких особливо багато німців та англійців. Останніми роками зростає кількість туристів з Азії.

Залученню величезних потоків іноземців сприяють багата культурна спадщина країни, різноманіття природних ландшафтів, розвинена інфраструктура. Широко відома «столиця» Французької Рив'єри — курортне місто Ніцца, у якому туризм дає роботу половині населення.

Держава вкладає значні кошти в розвиток *IT- та телекомунікаційних послуг*. Щоб зацікавити приватні компанії фінансувати ризиковані проекти в цій сфері, їм надається податкова пільга в 40%. Завдяки цьому постійно зростає кількість зайнятих в IT-індустрії, розроблених та реалізованих ними проектів. Зазначимо, що країна стала європейським випробувальним «полігоном» для тестування сучасної системи сплати товарів і послуг через мобільний телефон.

Символом науково-технічного прогресу та перетворень у країні став перший у Європі технологічний парк Софія-Антиполіс, розташований на північний захід від Ніцци (мал. 1). Його було створено в 1970—1984 рр. як місце розташування компаній, які працюють у галузі обчислювальної техніки, електроніки, телекомунікацій, комп'ютерного програмування, фармакології і біотехнології.

Франція має одну з найбільш густих і розвинених транспортних мереж світу. Її особливість — наявність добре вираженого центру (Париж) та автомагістралей, залізниць, авіаліній і внутрішніх водних шляхів, що відходять від нього в різних напрямках (це нагадує павутину).

Країна є головним вузлом європейської мережі високошвидкісних залізниць (мал. 2).

У зовнішній торгівлі велике значення має морський транспорт. Особливо значними є обсяги ввезеної сировини, наприклад нафти й руд, які приймають порти Марселя, Гавра й Дюнкерка.

Завдяки своїм розмірам і географічному положенню Франція є важливим центром повітряного сполучення. Найбільше пасажирів і комерційних рейсів припадає на столицю. Зараз на околицях Парижа діють два міжнародні аеропорти.

Мал. 2. Платформа залізничного вокзалу. Французькі залізниці перебувають під управлінням національної транспортної компанії СКНФ. Крім швидкості, точності й безпеки, її перевагою є прямий доступ до центральної частини міст. Незважаючи на це, на залізницю припадає десята частина обсягу пасажирських перевезень усередині країни.

4 **Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.**

Структура промисловості Франції є типовою для високорозвинених країн. Провідна роль належить машинобудуванню та хімічній промисловості. Проте у Франції експортний характер мають також окремі виробництва харчової й швейної промисловості.

Для господарства Франції характерна висока частка державного сектору. Уряд бере участь у капіталі таких всесвітньовідомих компаній, як «Ер Франс», «Рено», «Талес». Державні банки забезпечують понад половину депозитних і кредитних операцій. Держава активно дотує фермерів, підтримуючи власного виробника.

Рівень розвитку новітніх виробництв — *авіакосмічної, військової техніки, електронної промисловості* — є одним із найвищих у Європі. Французька компанія «Аеробус» першою у світі (разом з авіабудівниками Великої Британії) створила серійний надзвуковий пасажирський літак («Конкорд»). Французькі інженери сконструювали серію космічних ракет-носіїв «Аріан», які виготовляються на заводах країни. Найбільші підприємства авіакосмічної промисловості зосереджені в Парижі та на півдні країни — у місті Тулуза.

Франція — потужний виробник наземних *транспортних засобів*. Дві її автомобільні фірми — державна «Рено» (штаб-квартира Париж) та акціонерна «Пежо-Сітроен» — випускають понад 4 млн автомобілів на рік.

Лідуючі позиції посідає країна за випуском рухомого складу та обладнання для залізниць, які у Франції є наукоємною продукцією. Саме французька компанія «Алстом» створила перші швидкісні пасажирські поїзди в Європі.

Суднобудування спеціалізується на виробництві авіаносців, вертольотоносців, підводних човнів, у тому числі атомних.

Дуже високий рівень розвитку має *хімічна промисловість*. За обсягом експорту її продукції Франція входить у першу п'ятірку країн (компанії «Мішлен», «Крістіан Діор», «Шанель» тощо).

Мал. 3. Будівництво термоядерного реактора. Французькі вчені й інженери спільно з фахівцями інших країн вирішують нове завдання — освоєння термоядерної енергії, яку багато людей вважають головним засобом розв'язання енергетичних проблем людства. Саме у Франції країни «Великої сімки» домовилися побудувати перший термоядерний реактор. Його проектування закінчено, будівництво ведеться в дослідному центрі Кадараш на півдні Франції, за 60 км від Марселя.

Виробництва хімічної промисловості працюють майже в усіх районах Франції. Проте особливо добре вони розвинені в портах (Руан, Гавр), що спричинене залежністю від імпортової сировини. Тонка хімія, парфумерна та фармацевтична промисловість тяжіють до Парижа.

Розвитку машинобудування сприяє потужна чорна та кольорова металургія, хімічної — розвинений паливно-енергетичний комплекс.

Франція має незначні власні запаси *нафти й природного газу*. Проте її нафтопереробна промисловість є однією з найпотужніших у Європі (переробляється понад 100 млн т нафти на рік). Її найбільші підприємства зосереджені в портах Марсель, Гавр, Руан, Бордо, Дюнкерк.

АЕС виробляють майже 4/5 усієї *електроенергії* країни. Франція володіє технологіями з виробництва реакторів (мал. 3), виробництва та утилізації палива. Ще 12% електроенергії виробляють ГЕС (Альпи, Центральний масив, Піренеї).

Франція є найбільшим у світі експортером електроенергії і забезпечує власну економіку недорогою продукцією (хоча й залежить від імпорту нафти та природного газу). Це дає змогу успішно розвивати енергоємні виробництва, наприклад кольорову металургію. Її провідний напрямок у Франції — алюмінієва промисловість (460 тис. т металу на рік, друге місце в Європі після Норвегії).

До узбережжя морів перемістилася і значна частина виробництва *чорних металів*. Найбільші підприємства розташовані в Дюнкерку на півночі Франції та у Фосі біля Марселя на півдні. Вони працюють на імпортних сировині та паливі.

Завдяки концентрації виплавки сталі на великих підприємствах обсяг її виробництва у Франції знизився менше, ніж у більшості країн Європи. Франція залишається сталеплавильною державою (понад 15 млн т), здатною забезпечити власне машинобудування якісними марками чорних металів.

Потужне сільське господарство сприяло розвитку *харчової промисловості* Франції. Провідними її виробництвами є виноробне (друге місце у світі), молочне, м'ясне (найбільший виробник сиру, масла й м'ясопродуктів у Європі), цукрове (перше місце у світі за виробництвом цукру з буряків), кондитерське. Підприємства розташовані по всій країні, але найбільше їх на території найважливіших сільськогосподарських районів Франції — рівнин півночі й заходу.

Експортне значення мають окремі виробництва *легкої промисловості*. Франція виробляє якісні, але дорогі вироби, що знижує їхню конкурентоспроможність за кордоном. За виробництвом тканин країна посідає третє місце в Європі. Текстильна промисловість переважно зосереджена в трьох районах: Північному (Лілль, Рубе, Туркуен), де виробляються шерстяні й лляні тканини, Ельзасі (найбільший район виробництва бавовняних тканин) і Ліонській агломерації (тут раніше виробляли шовкові тканини, а зараз — переважно синтетичні).

Експортується значна частина виробів *швейної промисловості*, найбільшим центром якої є Париж. Франція є визнаним центром високої моди, а її дома моди «П'єр Карден», «Ів Сен-Лоран» тощо — провідними фірмами в цій сфері.

5 Спеціалізація сільського господарства.

Франція залишається найбільшим у Західній Європі виробником та експортером сільськогосподарської продукції. Вона має найбільшу площу орних земель і високу їхню продуктивність (середня врожайність зернових — 60 ц/га). Різноманіття ґрунтових і кліматичних умов забезпечує можливість ефективно виробляти у Франції різноманітну сільськогосподарську продукцію від пшениці й різних овочів до винограду й цитрусових.

Національне виробництво повністю задовольняє внутрішні потреби в основних видах сільськогосподарської продукції, за винятком тропічних фруктів, насіння деяких олійних культур, окремих видів м'яса (наприклад баранини).

На відміну від Німеччини, у Франції велике значення має рослинництво. Загальна площа сільськогосподарських земель становить понад 30 млн га (60% території), із яких більше ніж половина зайнята ріллею. Головна зернова культура — пшениця, у значних обсягах вирощуються кукурудза, ячмінь і жито. Найбільші зернові господарства розташовані в Паризькому районі.

Виноградники й фруктові сади зараз займають лише 4% площ (понад 1 млн га). Це пов'язано з концентрацією виробництва фруктів у вузькоспеціалізованих господарствах і ліквідацією частини виноградників.

Третина сільськогосподарських земель зайнята під багаторічні трави. Їхнє основне завдання — забезпечити кормову базу тваринництву. Це виробництво має переважно м'ясо-молочний напрямок. Найбільше поголів'я великої рогатої худоби в Бретані й Нижній Нормандії. Тут також розвинені свинарство й конярство. На другому місці за поголів'ям великої рогатої худоби й свиней перебуває Центральний масив. Птахівництво зосереджене в окремих районах країни.

Франція — найбільший у Європі експортер сільськогосподарської продукції. Особливо великою є роль країни в постачанні зернових культур, молочних продуктів, овочів і фруктів.

6 Характерні риси просторової організації господарства. Зовнішні економічні зв'язки.

Особливістю просторової організації господарства є домінування Паризького району (Іль-де-Франс), де виробляється 1/3 сільськогосподарської та понад 40% промислової продукції, а за товарообігом він перевищує всі інші райони країни разом узяті. Тут зосереджено 3/4 зайнятих у секторі послуг, включаючи велику кількість робочих місць в області державного контролю й управління.

Північна Франція (особливо район Нор-Па-де-Кале) і Лотарингія, де традиційно переважали машинобудування, металообробка і текстильна промисловість, зазнала значної деіндустріалізації. Уряд доклав значних зусиль, у тому числі шляхом фінансової підтримки, для створення нових виробництв. Це залучило до країни компанії, які виробляють автомобілі та електронне обладнання.

Схід включає передусім Лотарингію та Ельзас. Тут видобувають залізні руди, виробляють сталь та різноманітне промислове обладнання.

Середземноморський район спеціалізується на туризмі, хімічній та харчовій промисловості, нафтопереробці, є судноремонтні й автобудівні підприємства.

Французька економіка є однією з найбільш відкритих. Вона посідає важливе місце в міжнародній торгівлі, у першу чергу в межах ЄС. В експорті й імпорті країни переважають машини, різне обладнання, літаки, автомобілі, продукція хімічної промисловості. Найважливіші торговельні партнери — сусідні країни Німеччина, Іспанія, Нідерланди, Італія, Велика Британія, а також США.

7 Міжнародні зв'язки України й Франції.

Економічне співробітництво між Україною та Францією здійснюється в межах роботи двосторонньої міжурядової економічної комісії. Товарообіг між країнами становить понад 1,6 млрд дол. США і поступово збільшується. Основними статтями українського експорту є жири та олії

тваринного або рослинного походження, насіння та плоди олійних рослин, одяг та текстиль. У Франції Україна купує мінеральні палива, хімічну продукцію, автомобілі, фармацевтичні товари, обладнання для АЕС. Серед послуг найбільше значення мають транспортні, ділові та телекомунікаційні. За обсягами інвестицій Франція посідає восьме місце з показником понад 1,5 млрд дол. США. Найбільше коштів надійшло до установ, які займаються фінансовою та страховою діяльністю.

! **Головне**

- ◆ Франція розташована в західній частині Європи, її територія омивається Атлантичним океаном та його морями.
- ◆ Особливе місце серед ринкових послуг посідає туризм.
- ◆ Країна має густу транспортну мережу, тут створюється вузол європейської мережі високошвидкісних залізниць.
- ◆ Передовим виробництвом промисловості є машинобудування, особливо транспортне.
- ◆ Особливістю просторової організації господарства є домінування Паризького району.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Порівняйте географічне положення Франції та Німеччини. Які переваги має кожна із цих країн?
2. Якими є особливості природних умов країни?
3. Розкажіть про особливості сфери послуг Франції.
4. Чим пояснюється велика увага, що приділяється розвитку атомної енергетики країни?
5. Якими є особливості сільського господарства країни?
6. Охарактеризуйте зовнішні економічні зв'язки Франції, у тому числі з Україною.

Практичне завдання

Знайдіть на карті атласу міста, із якими Париж з'єднаний лініями високошвидкісного залізничного руху. Якими є особливості цієї мережі?

§ 12. Велика Британія (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії)

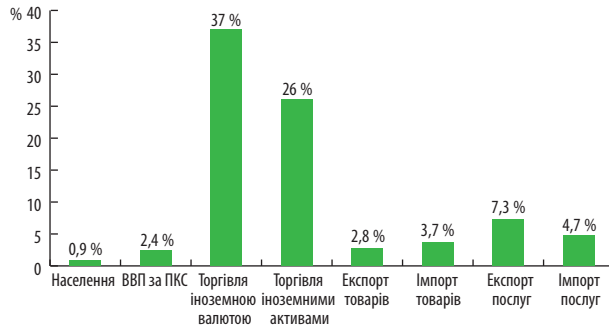
Пригадайте

- ◆ чому Велику Британію називали «володаркою морів»
- ◆ на які корисні копалини багатий шельф Північного моря

1 **Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.**

Велика Британія складається із трьох історико-географічних областей, розташованих на острові Великобританія (*Англія, Шотландія й Уельс*) і четвертої (*Північна Ірландія*), яка розміщена на північному сході острова Ірландія. Саме на цьому острові країна межує з незалежною країною Ірландією.

Мал. 1. Частка Великої Британії у світовій економіці (2016 р.).

Наявність на узбережжі численних бухт, зручних для спорудження портів, дозволяє їй успішно підтримувати економічні відносини з іншими країнами, експортувати готову продукцію й імпортувати сировину з країн Америки, Азії й Африки (мал. 1).

За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів Великої Британії. Зверніть увагу на рівень забезпечення паливними корисними копалинами.

2 Населення. Система розселення. Співдружність націй.

Демографічні процеси у Великій Британії характеризуються ривками, властивими більшості високорозвинених країн. У країні низький природний приріст, відбувається старіння населення. У національному складі переважають англійці — 82 %, шотландці становлять десяту частину населення, ірландці й валлійці (корінні жителі Валуїї) — по 2 %, іммігранти з країн Співдружності — 4 %. За віросповіданням британці є християнами (англійці, шотландці та валлійці здебільшого протестанти), завдяки мігрантам зростає кількість прихильників ісламу та індуїзму.

Розміщене населення Великої Британії на території нерівномірно. Середня густина населення становить близько 270 осіб/км². Найбільша густина населення в Англії (370 осіб/км²), найменша — у Шотландії та Центральному Уельсі (понад 100 осіб/км²). Понад 90 % британців проживають у містах, причому половина з них у великих (понад 100 тис. жителів). На території країни сформувалися кілька міських агломерацій із населенням понад 1 млн осіб, зокрема Великий Лондон, Західно-Мідлендська (центр — місто Бірмінгем), Великий Манчестер, Клайдсайд (Глазго). Частина з них утворюють один із мегалополісів світу — Англійський, або Лонлів (Лондон—Ліверпуль).

Наслідком минулого, коли до складу Британської імперії входили колонії, розташовані по всьому світу, стала *Співдружність націй*. Вона є добровільним об'єднанням суверенних держав, кожна з яких здійснює власну політику. Зараз до складу Співдружності входять 32 республіки й шість монархій, ще 16 її членів офіційно називають країнами у складі Співдружності. Кожна з них номінально визнає своїм головою монарха Великої Британії та Північної Ірландії (зараз це королева Єлизавета II).

3 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Домінуючі складові третинного сектору.

У структурі британської економіки провідним сектором є третинний, який створює 78,4% ВВП, тобто він перебуває на одному рівні із Францією. Лідерами в ньому є фінансові та бізнес-послуги, наприклад управління активами заможних людей світу, які значною мірою визначають спеціалізацію країни у світовій економіці. У Лондоні розташовані штаб-квартири найбільших банків і фінансових компаній, третина з яких представляють країни ЄС. Фахівці вважають, що у зв'язку з виходом Великої Британії із цього об'єднання їхня кількість зменшиться.

У столиці також розташовані найважливіші товарні й фондові майданчики світу. Серед них — Лондонська фондова біржа, Лондонська біржа металів, Міжнародна нафтова біржа. Завдяки цьому країна є світовим лідером за операціями із металами, торгівлі акціями (цінними паперами) різних компаній та із валютних операцій (більше третини світового обігу валюти), а Лондон посідає перше місце в рейтингу світових фінансових центрів. Він лідирує і в галузі управління активами заможних людей світу.

Велика Британія є провідним європейським і третім світовим страховим ринком.

Країні належить третє місце за розміром банківських активів (10 трлн дол.) після Китаю (20 трлн дол.) та США (15,9 трлн дол.). Британську банківську систему вигідно вирізняє міжнародна спрямованість: не лише зарубіжні банки складають значну частину банківської системи країни, а й британські банки впевнено конкурують на міжнародних ринках.

Велика Британія є одним зі світових лідерів у нанотехнологіях, які дозволяють отримати нові матеріали або пристрої із заданими властивостями шляхом управління окремими атомами й молекулами. У країні створено широку мережу дослідних установ для проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Найбільш перспективними напрямками застосування нанотехнологій є електроніка, медицина, автомобіле- та літакобудування.

Мал. 2. Гра в крикет. Майже всі навчальні заклади Великої Британії мають власну спортивну базу. Стало загальноприйнятим, що «спортивний» день для студентів — се-реда. У цей день зазвичай навчальні заняття скорочуються, а в деяких університетах і зовсім скасовуються, щоб повністю присвятити себе спортивним заняттям. Най-більш популярні — футбол, регбі, академічне веслування й типово англійська гра — крикет.

Загальновідомі британські дослідження в галузі біотехнологій, які за масштабами є найбільшими в Європі. Так, у сільському господарстві це виведення стійких до хвороб тварин із високою продуктивністю і якістю продукції, наприклад овець, які дають молоко з необхідними для людини білковими продуктами.

Про значення науки та її зв'язок з актуальними проблемами господарства свідчать зміни, які відбулися в освіті. Технічні школи й коледжі збільшують кількість професійних наукових кадрів, працюють у тісному контакті з представниками бізнесу.

До британської освіти, яку вважають своєрідним еталоном, у всьому світі ставляться з повагою. У країні більше 40 університетів, провідні й найстаріші серед них — Оксфорд і Кембридж.

Особливістю освіти у Великій Британії є навчання в закритих приватних освітніх установах. У них школярі та студенти перебувають постійно. Після занять та у вихідні співробітники організують спортивні та екскурсійні програми, розважальні та культурні заходи (мал. 2).

Одним із важливих джерел доходів країни є туризм. Переважна кількість іноземних туристів приїжджає із найближчих європейських країн: Ірландії, Франції, Нідерландів, Бельгії, Німеччини, скандинавських країн, а також із країн, у яких живуть нащадки мігрантів із Британії, — США, Канади, Австралії, Нової Зеландії. Збільшується кількість туристів із Китаю. Частина туристів є транзитними.

Велика Британія — острівна держава з розвинутою економікою та значними обсягами зовнішньої торгівлі. Цим пояснюється важливість морського транспорту. Найбільші порти країни — Лондон, Ліверпуль, Саутгемптон, Гуль. Створення швидкісної залізниці під Ла-Маншем зменшило навантаження на порти південної частини країни й спростило сполучення з материком.

У внутрішніх перевезеннях найбільшою є роль автомобільного транспорту. За довжиною автомобільних доріг на одиницю площі Велика Британія посідає четверте місце у світі.

Залізнична мережа є густішою на півдні, найбільший вокзал — Ватерлоо (Лондон). Із Лондона можна дістатися більшості великих міст острова Великобританія.

Збільшується значення авіаційного транспорту. Найбільший міжнародний аеропорт країни та всієї Європи — Хітроу (Лондон). За рік його працівники обслуговують понад 450 тис. літаків і майже 70 млн пасажирів (у тому числі транзитних).

4 **Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.**

Як і в більшості інших високорозвинених країн, у промисловості Великої Британії провідна роль належить машинобудуванню та хімічній промисловості.

Машинобудування дає 40% вартості продукції обробної промисловості. Воно досить різноманітне й технічно високо оснащене. Його новітні виробництва — авіакосмічне (разом із Францією країна посідає друге-третє місце у світі за будівництвом літаків (мал. 3), є лідером у виробництві авіаційних двигунів), електронне, електротехнічне машинобудування, військово-промисловий комплекс. Вони розвиваються переважно на південному сході країни, де зосереджені найбільші наукові центри Кембридж та Оксфорд, висококваліфіковані трудові ресурси і найсприятливіші умови для кооперування з іншими європейськими країнами, а також у Мідленді (Бірмінгем, Ковентрі), який посідає зручне стратегічне положення в центрі Англії. Схожу географію має й автомобілебудування. Воно представлено відомими моделями легкових і вантажних автомашин, які переважно виготовляють на заводах найбільших автомобільних компаній світу (мал. 4). Загальне машинобудування представлено в Йоркширі, на півночі Англії та в Шотландії. Воно орієнтується на металургійні заводи.

Хімічна промисловість Великої Британії спеціалізується на виробництві нафтопродуктів, пластмас, фарб, кислот, соди, хімічних волокон, штучного каучуку, композитних матеріалів, які використовуються в авіабудуванні. Розвинені парфумерне й фармацевтичне виробництва. Більше третини нових європейських фармацевтичних препаратів, які використовують у лікуванні найбільш тяжких захворювань, виготовлені у Великій Британії. На експорт іде приблизно третина хімічної продукції. Найбільші центри — Лондон, Мідлсбро, Ліверпуль, Едінбург — тяжіють до узбережжя.

Велика Британія — єдина країна Європи, яка майже повністю забезпечує свої потреби в усіх видах палива. *Видобуток вугілля* ведеться на державних шахтах у кількох вугільних басейнах. Він поступово скорочується.

Мал. 3. Авіаційний двигун компанії «Роллс-Ройс» на американському літаку «Боїнг».

Мал. 4. Автомобіль «Бентлі» виробництва Великої Британії.

Нафту й природний газ добувають на дні Північного моря, звідки підводними нафто- і газопроводами транспортують на нафтопереробні заводи. Тому більшість цих підприємств розміщені на східних берегах Великої Британії. Вони можуть переробляти понад 110 млн т нафти на рік.

Велика Британія має потужну *електроенергетику*. Майже 70 % електроенергії виробляють ТЕС. Основна їх частина розташована в центральній і південно-східній частинах Англії. Значну частку електроенергії (майже 1/6) виробляють АЕС. Найпотужніші з них працюють на півдні Англії. Частка ГЕС у виробництві електроенергії є незначною. Найбільше значення вони мають у Шотландії. Велика Британія має значні ресурси вітрової енергії і посідає восьме місце у світі за її виробництвом. Постійно зростає значення біоенергії.

У *чорній металургії* обсяги виробництва за останні 40 років скоротилися вдвічі й зараз становлять близько 10 млн т сталі на рік. Металургійні підприємства виробляють переважно спеціальні та якісні марки сталі.

Серед виробництв *кольорової металургії* провідними є виплавка свинцю та цинку (третє місце у світі) й алюмінію. Орієнтація на імпорتنу сировину (хоча зараз значна частина кольорових металів виплавляється з металобрухту) привела до зосередження таких підприємств у портах (Ланкашир, Південна Валлія). Виробництво алюмінію найкраще розвинене в Шотландії, де електроенергія є дешевою.

У *легкій промисловості* зберегло свої позиції виробництво найбільш дорогої продукції — шерстяних (Йоркшир) та лляних (Північна Ірландія) тканин.

Харчова промисловість орієнтується переважно на внутрішнього споживача, тому найбільше розвинена в Англії. Виділяються м'ясна, рибна промисловість, пивоваріння. На Велику Британію припадає значна частина європейського ринку охолоджених продуктів харчування. Вона

відома своїми технологіями упаковки продовольства, виробництвом екологічно чистої та корисної їжі.

5 Спеціалізація сільського господарства.

Сільське господарство країни відрізняється високим рівнем механізації, хімізації та продуктивності праці, але порівняно із Францією виробляє значно менше продукції. Його основою є тваринництво (молочне й м'ясо-молочне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво). Найбільші тваринницькі господарства розташовані в західній, більш вологій частині острова Великобританія.

У рослинництві половина оброблюваних земель зайнята під багаторічними травами; найбільші їхні площі — на заході країни. На інших землях вирощують зернові культури, цукровий буряк, овочі, ягоди й фрукти, кормові культури. Традиційною культурою є картопля, яку вирощують повсюдно, особливо в Північній Ірландії, на східному узбережжі Англії і в Шотландії.

6 Характерні риси просторової організації господарства. Зовнішні економічні зв'язки.

На території Великої Британії сформувалися кілька потужних економічних районів — Південна Англія, у тому числі південний схід (навколо Лондона), Центральна Англія, у тому числі Західний і Східний Мідленд, Північна Англія, у тому числі Ланкашир і Йоркшир, Уельс, Шотландія і Північна Ірландія. Завдяки Великому Лондону Південна Англія є найбільш потужним районом. У структурі його господарства явно переважають різні види послуг, а промисловість відрізняється багатопрофільною структурою.

Особливістю зовнішніх економічних зв'язків країни є велика роль вивезення капіталу. Країна має величезні інвестиції за кордоном. Зараз найбільше капіталів вкладається у сферу обслуговування США й розвинутих країн Співдружності, а також у виробництва інших країн, що забезпечують країну сировиною й продовольством.

Традиційно великим є значення зовнішньої торгівлі. Велика Британія експортує близько чверті виробленої продукції. Основними статтями експорту є продукція точного та транспортного машинобудування, електрообладнання, енергоносії, продукція хімічної промисловості. Завозяться кольорові та рідкісні метали, частково залізна руда, машини та обладнання, продукти харчування. Провідними торговельними партнерами Великої Британії залишаються країни ЄС. На них припадає 50% товарообігу, у тому числі на Німеччину — 14%, Нідерланди — 7%, Францію — 5%. Провідними партнерами в інших регіонах є США і Китай — по 8% товарообігу. Сальдо торговельного балансу країни, як правило, є від'ємним.

Велика Британія є другим у світі після США експортером послуг (330 млрд дол. на рік). Найбільше значення мають банківські, страхові, консультативні, транспортні, а також у галузі комп'ютерного програмування. Один із найбільших ринків страхування у світі — Лондонський Ллойд. Він страхує надзвичайно велику кількість різноманітних, у тому числі унікальних, об'єктів і ризиків у різних країнах.

7 Міжнародні зв'язки України й Великої Британії.

За обсягами зовнішньої торгівлі України Велика Британія розташована на 11-му місці. У структурі експорту з України переважає продукція чорної металургії та агропромислового комплексу, у структурі імпорту найбільше хімічної продукції, енергоресурсів і засобів транспорту. За інвестиціями, які надійшли до економіки України, держава посідає шосте місце.

! Головне

◆ Велика Британія — острівна держава, розташована на Британських островах.

◆ Країна має основні види палива на своїй території.

◆ Демографічні процеси у Великій Британії характеризуються рисами, властивими більшості високорозвинених країн.

◆ У структурі британської економіки провідним сектором є третинний, лідерами в ньому є фінансові та бізнес-послуги.

◆ У промисловості Великої Британії провідна роль належить машинобудуванню та хімічній промисловості.

◆ Сільське господарство країни відрізняється високим рівнем механізації, хімізації та продуктивності праці.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Якими є особливості природних умов Великої Британії? 2. Якими є особливості системи розселення? 3. Розкажіть про характерні риси третинного сектору країни. 4. Охарактеризуйте промисловість країни. 5. Розкажіть про спеціалізацію сільського господарства країни. 6. Використовуючи карти атласу, охарактеризуйте транспортну мережу Великої Британії. 7. Якими є особливості зовнішніх економічних зв'язків Великої Британії?

Практичне завдання

Позначте на контурній карті найбільші центри машинобудування Великої Британії. Назвіть особливості географії основних виробництв.

Набуваємо практичних навичок

Використовуючи додаткові джерела знань, зберіть дані про британську систему освіти. Висловіть свою думку про її відмінності від української і запропонуйте пропозиції щодо вдосконалення вашого навчального закладу.

Географічні дослідження

Лондон, Берлін, Париж, Київ: схожість і відмінність сучасного розвитку міст

§ 13. Італія (Італійська Республіка)

Пригадайте

- ♦ найбільш відомі види товарів, що виробляють в Італії

1

Склад території та економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Італія складається з кількох частин: 1) материкової (приблизно 1/3 території країни); 2) півострівної (половина Італії); 3) острівної (1/6 території). Територія країни є некомпактною, тому географічне положення різних частин Італії суттєво відрізняється.

Італія має порівняно небагато сусідів. На півночі вона межує із Францією — країною «Великої сімки», Швейцарією — «світовим банкіром», невеликими країнами — членами ЄС Австрією та Словенією. Усередині країни також розташовані дві держави-анклави — «державо-карлик» Сан-Марино та найменша держава світу Ватикан, яка займає площу лише 44 га у межах міста Рима.

Італія має досить широкий вихід до одного з найважливіших районів світового судноплавства — Середземного моря. Більша частина її території розташована на відстані до 50 км від морського узбережжя.

За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів Італії. Зверніть увагу на рівень забезпечення країни рекреаційними ресурсами.

2

Населення. Система розселення.

Демографічні показники країни нагадують відповідні характеристики інших розвинених держав. Однак в Італії становище ускладнюється більшою часткою населення старшої вікової групи — 25% та однією з найнижчих у світі часток молодшої — лише 13,6%. На складну демографічну ситуацію в Італії вказують дані статево-вікової піраміди. У найближчому майбутньому в країні ще більше зросте частка старшої вікової групи (мал. 1). Населення країни зростає за рахунок мігрантів.

У національному складі переважають італійці (94%). Також у країні проживають представники інших, здебільшого сусідніх народів Європи (німці, словенці, албанці, греки, французи). У релігійному складі населення переважають католики. Релігія суттєво впливає на всі сторони життя італійців.

Середня густина населення висока — 205 осіб/км². Значно вищий цей показник в економічно більш розвинених областях півночі країни з переважанням рівнинного рельєфу (наприклад, у Ломбардії показник перевищує 380 осіб/км²) та в окремих областях центру (поблизу Рима) та півдня

(наприклад, у Кампанії 425 осіб/км²). Приблизно половина всіх жителів зосереджена на низовинах, хоча вони займають 1/5 території, значно менша густота населення гірських районів.

Міське населення Італії становить 67%, що трохи нижче за середні показники в Західній Європі. Основна частина міського населення зосереджена в Північній Італії. Найбільші міста: Рим (3,7 млн), Мілан (3,1 млн), Неаполь (2,2 млн), Турин (1,8 млн).

3 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Домінуючі складові третинного сектору.

Значення первинного сектору в структурі економіки Італії знижувалося впродовж усього минулого століття, а з його середини — і вторинного. Зараз провідним є третинний сектор, який створює 73,8% ВВП. Найбільше значення мають фінансові послуги та туризм, хоча кількість зайнятих там дещо зменшилася, перш за все через поширення сучасних інформаційних технологій.

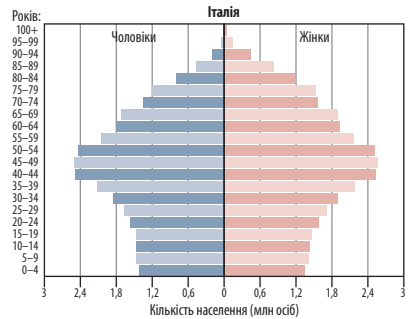
Фінансовий сектор в останні роки характеризується об'єднанням банків і страхових компаній. Тому їхня кількість постійно зменшується. Великі банки країни є власниками великих підприємств, страхових компаній і нерухомого майна. Це підвищує їхню роль в економіці й суспільно-політичному житті країни. Зростає значення *IT-індустрії*.

Італія — один із найбільших центрів міжнародного *туризму*. Вона приймає понад 65 млн осіб на рік (дві третини з країн ЄС), завдяки цьому отримуючи близько 40 млрд дол. доходу на рік. Найбільша кількість туристів традиційно прибуває з Німеччини, Великої Британії, Австрії, Швейцарії, США, останнім часом серед лідерів і Китай.

Заслуженою популярністю користується італійська Рив'єра, на якій розташовується багато всесвітньовідомих міст, починаючи від крихітного Портофіно до шостого за кількістю жителів міста країни — Генуї (мал. 2).

У країні розташовано 55 пам'яток Світової спадщини ЮНЕСКО — більше, ніж у будь-якій іншій країні світу. Для тих, хто ними цікавиться, в Італії існують спеціальні екскурсійні тури.

В останні роки людей приваблює відпочинок у горах. В Альпах створено багато гірських курортів, гірськолижних станцій або просто «других будинків» для забезпечених городян Північної Італії.

Мал. 1. Статво-вікова піраміда населення Італії.

Мал. 2. Портофіно — невелике рибачке місто, що стало одним із найбільших середземноморських курортів. Воно набуло популярності завдяки відомим акторам, музикантам, аристократам, які часто там відпочивали. Проте його головна привабливість — мальовничі краєвиди, якими можна милуватися годинами.

У внутрішніх перевезеннях основну роль відіграє автомобільний транспорт. Близько половини автомобільних доріг побудовано на півночі, на півдні густота дорожньої мережі значно менша. Головна транспортна вісь країни — «Автострада Сонця», що з'єднує Турин, Мілан, Флоренцію, Рим, Неаполь та йде в Калабрію і на Сицилію.

Найбільші промислові міста Італії зв'язує залізничне сполучення. Так, між Римом і Міланом, Генуєю, Венецією, Неаполем курсують швидкісні поїзди.

Важливим засобом пересування є повітряний транспорт. Особливо широко авіація використовується для зв'язку з островами і в міжнародних сполученнях. Найбільші аеропорти країни розташовані в Римі (Леонардо да Вінчі), Мілані та Неаполі.

У зовнішніх перевезеннях переважає морський транспорт. Флот Італії перевищує 450 кораблів, із яких найбільше танкерів. Є і пасажирські судна найвищого класу, що курсують Середземним морем та Атлантикою.

4 **Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.**

Головні особливості італійської промисловості: порівняно велике значення легкої та харчової промисловості; невеликі обсяги видобутку корисних копалин і, як наслідок, велика залежність від імпортової сировини; недостатня спеціалізація на виробництві наукоємної продукції; дуже значний державний сектор.

Для розміщення промисловості характерна велика нерівномірність. Більшість виробничих потужностей розташовані на півночі, де особливо виділяється «промисловий трикутник» Мілан—Турин—Генуя, який можна порівняти з найрозвиненішими промисловими районами світу.

Більшість *електроенергії* виробляється на ТЕС. Відносно великою є частка гідроелектростанцій — 16% і геотермальних станцій — понад 2%. Атомні електростанції були повністю виведені з експлуатації після масових протестів населення.

Італія — одна з небагатьох країн Європи, яка в другій половині ХХ ст. не скоротила випуск *чорних металів*. Найбільші підприємства працюють на імпортній сировині й паливі, тому розташовані на узбережжі (Генуя, Неаполь, Таранто).

Машинобудування — найважливіше виробництво промисловості (30% промислового виробництва). Особливість машинобудування країни — спеціалізація на виробництві товарів переважно середнього рівня складності. У транспортному машинобудуванні панівне положення посідає «ФІАТ» (із 2014 р. — «ФІАТ-Крайслер»). Цей багатопрофільний концерн виробляє легкові автомобілі «ФІАТ», вантажні автомобілі й автобуси «Івеко», рухомий склад для залізниць, міський електротранспорт. Найбільші підприємства транспортного машинобудування зосереджені в Турині, Мілані, Брешиї (заводи концерну «ФІАТ» побудовані й на півдні — біля Неаполя та Палермо).

Світове значення має виробництво побутової електротехніки. Кожний 12-й холодильник світу й кожна восьма пральна машина виготовлені в Італії. Із новітніх виробництв представлені авіаційне машинобудування (Турин, Неаполь) та електронна промисловість (переважно на півдні).

Італія посідає третє місце за обсягами *хімічного виробництва* в Європі та 11-те — у світі (на її частку припадає близько 10% європейського ринку). Спеціалізація — нафтохімія та хімія органічного синтезу. Найбільше значення має виробництво синтетичних волокон, пластмас, автомобільних шин, фармацевтичних препаратів. Італія має одну з найпотужніших у світі нафтопереробку (заводи можуть переробляти понад 200 млн т нафти на рік, але ніколи не були завантажені повністю). Найважливіші райони зосередження хімічної промисловості — портові міста й головний центр Ломбардії Мілан.

Одне з провідних високотехнологічних виробництв економіки Італії — фармацевтична промисловість. За обсягами виробництва країна посідає друге місце в Європі, за зростанням експорту — перше.

Італія — великий виробник споживчих товарів: бавовняних тканин, взуття, одягу, меблів. Найбільша кількість підприємств *легкої промисловості* розташована на півночі. Найважливіше значення мають текстильне, швейне й взуттєве виробництва. Найбільші підприємства легкої промисловості працюють у Ломбардії та П'ємонті. Текстильна промисловість Італії виробляє 15% вовняних тканин світу (друге місце після Китаю). Країна — провідний експортер одягу в Європі та модельного шкіряного взуття в Європі й світі (у 2016 р. обсяг експорту склав майже 200 млн пар взуття на 10 млрд дол.).

Харчова промисловість перебуває серед лідерів обробної промисловості. У країні зареєстровано 36 тис. підприємств, на яких працює

близько 400 тис. осіб. Найбільше виробляється молочної продукції (у тому числі різноманітні сири), кондитерських і м'ясних виробів, овочевих і фруктових консервів, виноградних вин, маслинової олії. Харчова промисловість розміщена територією порівняно рівномірно.

5 Спеціалізація сільського господарства.

За врожайністю сільськогосподарських культур і продуктивністю худоби Італія відстає від західноєвропейських сусідів. Це пояснюється значною часткою дрібних, як правило, сімейних, господарств із відставою агротехнікою.

На відміну від більшості високорозвинених країн, в Італії лідером є рослинництво. Головними продовольчими культурами є пшениця, кукурудза та рис. На гірських схилах і в долинах вирощують жито й овес. Основна технічна культура — цукровий буряк, також вирощуються соя, бавовник, льон.

В Італії щорічно збирають понад 12 млн т різноманітних овочів. Більше ніж половина припадає на помідори, також вирощують капусту, цибулю, салат, артишок, спаржу. З інших культур найбільше значення мають виноград і маслини.

Найбільш продуктивні сільськогосподарські землі розташовані на Паданській рівнині в басейні річки По. Тут переважають інтенсивне рослинництво й продуктивне тваринництво молочно-м'ясного напрямку (розведення великої рогатої худоби).

6 Характерні риси просторової організації господарства. Зовнішні економічні зв'язки.

У межах Італії виділяють більш розвинену промислову північ і відносно відсталий південь. За структурою господарства північ нагадує Центральну Європу, а південь має спільні риси з деякими середземноморськими районами (Португалія, Греція). Тут частка сільського господарства значно вища, ніж на півночі.

Зараз тут найбільше значення має розвиток невеликих підприємств, що виробляють трудомісткі види продукції (легка, харчова промисловість, складальні виробництва).

Образ країни на світовому ринку визначає вивезення промислового обладнання, автомобілів, оргтехніки, побутової електротехніки, труб, тканин, одягу, взуття, а також хімічних товарів і продуктів харчування, у тому числі вина. Найбільше італійських товарів купують країни — члени ЄС і США. В імпорті великою є частка енергоносіїв (переважно нафти й природного газу), більш вагомою, ніж в експорті, є роль інших видів мінеральної сировини. Імпорт географічно більш різноманітний, але все-таки понад половина припадає на країни ЄС.

7 Міжнародні зв'язки України й Італії.

Італія посідає сьоме місце серед країн світу за обсягом зовнішньої торгівлі з Україною. На відміну від більшості країн Європи, Україна має додатне сальдо, яке у 2016 р. склало майже 600 млн дол. Обсяг українського експорту в Італію перевищує сукупний експорт у Німеччину та Францію. Найбільше Україна продає чорних металів (майже 50% загального обсягу), зернових культур та олії. Ввозить Україна традиційні італійські товари, серед яких переважають обладнання та продукція хімічної промисловості. Україна має додатне сальдо і в торгівлі послугами, серед них переважають транспортні, комп'ютерні та інформаційні.

За обсягами інвестицій в Україну Італія посідає десяте місце. Серед найбільш вагомих проектів — реконструкція металургійного комбінату «Азовсталь» та будівництво металургійного електросталеплавильного заводу «Дніпросталь».

! Головне

- ◆ Італійська Республіка займає територію, розташовану на південь від Альп.
- ◆ Країна недостатньо забезпечена багатьма видами корисних копалин.
- ◆ Приблизно половина всіх жителів зосереджена на низовинах, значно менша густина населення в гірських районах.
- ◆ Основну частину ВВП створює третинний сектор, найбільше значення мають фінансові послуги та туризм.
- ◆ Образ країни на світовому ринку визначає вивезення продукції машинобудування, легкої, хімічної та харчової промисловості.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть позитивні й негативні риси географічного положення Італії. 2. Дайте оцінку природним ресурсам. 3. Розкажіть про третинний сектор господарства країни. 4. У чому полягає особливість структури обробної промисловості країни? 5. Спробуйте пояснити, чому, на відміну від багатьох сусідів, рослинництво в Італії є провідною сферою сільського господарства.

Поміркуйте

Багато фахівців вважають Італію найкращою для життя з точки зору природних умов. Чим би ви це пояснили?

Практичне завдання

Складіть проспект для туристів, які подорожують Італією.

Практична робота 2

Складання картосхеми просторової організації економіки однієї з європейських країн «Великої сімки» (за вибором)

Географічні дослідження

Кластери в Італії як домінуюча форма організації виробництва товарів і послуг

§ 14. Польща (Республіка Польща)

Пригадайте

- ♦ історичні зв'язки між Україною та Польщею
- ♦ найбільші міста країни

1 Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Польща займає досить вигідне географічне положення. Її територія дуже компактна. Республіка розташована в центрі Європи, межує з Німеччиною, Чехією, Словаччиною, Литвою, Білоруссю, Україною та Росією (Калінінградська область). Більшість прикордонних держав є її економічними партнерами й військово-політичними союзниками, оскільки входять до складу ЄС і НАТО. Особливе значення для Польщі має кордон із Німеччиною — високорозвиненою країною, членом «Великої сімки».

На півночі країну омивають води Балтійського моря, що утворює кілька заток (тут розташовані головні порти країни — Гданськ, Гдиня, Щецин). Польща розташована на перетині шляхів сполучення з Північної Азії та Східної Європи в Центральну й Західну Європу та з Північної Європи — на Балкани. Це сприяло розвитку розгалуженої транспортної системи та наданню транспортних послуг сусіднім країнам.

  За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів Польщі.

2 Населення. Система розселення.

Національний склад населення Польщі зазнав великих змін після Другої світової війни. У результаті міграцій і територіальних змін вона перетворилася з країни, де національні меншини складали до третини населення, на етнічно однорідну державу. Зараз поляки становлять близько 98% населення, німці — 1,3%, українці — 0,6%.

Більшість населення країни — віруючі, переважають католики. Католицька церква впливає на всі сторони життя поляків.

Середня густина населення складає 123 особи/км². Дещо вище показники в центрі та на сході, зокрема в Мазовецькому воєводстві (із Варшавою та Плоцьком), значно вище — 220—350 осіб/км² — у Малопольському і Силезькому воєводствах, які розташовані на півдні Польщі (адміністративні центри — міста Краків, Катовіце). Найнижчі показники на заході та північному заході.

Майже 2/3 населення живе в містах. Половина городян — жителі великих міст, зокрема шести найбільших: Варшави (1,7 млн осіб), Лодзі, Кракова, Вроцлава, Познані, Гданська. Найбільша міська агломерація — Верхньосилезька — розташована на півдні країни.

Як і в багатьох країнах із перехідною економікою, у Польщі несприятлива демографічна ситуація. Поступово зменшується частка населення молодшої вікової групи, хоча кількість трудових ресурсів є досить великою.

Польща приймає значну кількість тимчасових трудових мігрантів з України. Середньомісячна заробітна плата в господарстві країни складає близько 1 тис. євро. У свою чергу, більше мільйона поляків працюють за кордоном, здебільшого в країнах ЄС. Вони регулярно надсилають своїм сім'ям зароблені гроші, найбільше коштів надходить із Великої Британії, Ірландії та Німеччини.

3 Домінуючі складові третинного сектору. Сучасна транспортна система країни.

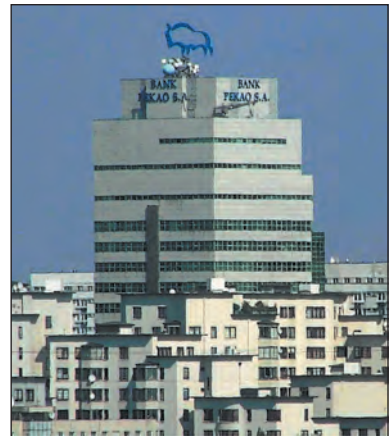
Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Польщі з 1990 р., призвели до досить істотних змін у структурі господарства країни. Найважливішим стало падіння частки промисловості до 34 % у ВВП країни і зростання частки третинного сектору. Зараз він забезпечує 63 % ВВП і продовжує зростати.

Значні зміни відбулися в банківському секторі. Завдяки ринковим реформам та іноземним інвестиціям зросло його значення в економіці країни, він став сучасним, добре розвиненим, із високою якістю банківських послуг. Зараз у банківському секторі наявний капітал із 18 країн, його частка в активах банків становить майже 60 %. Домінуючу роль відіграють італійський, німецький, голландський та американський капітал (мал. 1).

У країні успішно розвиваються такі види послуг, як торгівля, готельний бізнес, громадське харчування (ресторани, кав'ярні тощо). Так, організація торгівлі поступово змінювалася в бік формування великих торговельних мереж. Кількість супермаркетів залежить від рівня доходів і частки міського населення.

Більшість науково-дослідних центрів розташовано в містах (передмістях) із потужним науковим та освітнім потенціалом, розвинутою інфраструктурою.

Польща є одним із лідерів Східної Європи в галузі інформаційних технологій. У цьому секторі працює 500 тис. фахівців, а вартість ринку IT-послуг у країні сягнула 3,5 млрд дол. і продовжує зростати.

Мал. 1. Головний офіс банку «Пекао» у Варшаві. Банк «Пекао» є одним із лідерів банківського сектору Польщі. Із 1999 р. він входить до банківської групи «Юні Кредіт банку» (Італія).

Польща відома як центр міжнародного туризму. У 1990 р. розпочався новий етап розвитку туристичної індустрії країни. Було засновано Польську туристичну палату, реформовано систему управління сектором, покращено якість інфраструктури та послуг, розроблено нові маршрути.

Зараз країну відвідує майже 18 млн туристів на рік, які витрачають близько 12 млрд дол. Найбільш популярні Мазовецьке та Малопольське воєводства, серед міст і курортів — Варшава, Краків, Сопот, Зелена-Гура, Бельсько-Бяла, Гданськ.

Особливістю транспортної системи країни є наявність двох найбільших транспортних вузлів — Варшавського й Верхньосилезького. Верхня Силезія та Краків зв'язані зі столицею автомобільними й залізничними магістралями (пасажирські перевезення здійснюються швидкісними поїздами). Останнім часом зростає роль транспортних артерій напрямку схід—захід, а також меридіональних шляхів від Балтики на південь.

Половина вантажообігу Польщі припадає на автомобільний транспорт, ще близько 40% — на залізничний, решта — на морський і річковий транспорт. Втілюється програма будівництва швидкісних автострад.

Морський транспорт Польщі здійснює міжнародні перевезення вантажів, забезпечує альтернативні поставки нафти. Виділяються два портові комплекси: Гданськ—Гдиня (близько 60% усіх морських вантажів) і Щецин зі Свіноуйсьце.

Швидко розвивається ринок пасажирських перевезень на авіаційному транспорті. Найбільш популярним є Варшавський аеропорт, що обслуговує понад 9 млн пасажирів на рік.

4 **Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.**

В останні роки в країні швидко розвиваються сучасні виробництва *обробної промисловості*. Польща посідає перше місце в Європі за виробництвом телевізорів (у світі — сьоме місце), міді — третє (десяте) місце, сталі — восьме (19-те), цементу — шосте (27-ме), паперу та картону — десяте (20-те) місце. Країна швидко долучилася до технологічних ланцюгів найбільших світових компаній в автомобілебудуванні, виробництві побутової техніки, авіабудуванні та ряді інших виробництв машинобудування.

У структурі польської промисловості найбільше значення мають паливно-енергетичний комплекс, машинобудування, металургія, хімічна, легка й харчова промисловість.

Основою *паливно-енергетичного комплексу* є вугілля. За видобутком кам'яного вугілля Польща є одним із європейських лідерів. Основні його родовища розташовані в Силезії (Верхньосилезький басейн) та ще у двох басейнах.

а

б

Мал. 2. Одним із лідерів транспортного машинобудування країни є компанія «ПЕСА». На її підприємствах виробляють трамваї (а), електропоїзди, дизельні локомотиви (б). Цю продукцію постачають у різні країни, зокрема в Україну, Литву, Білорусь, Казахстан, Чехію.

Переважну частину електроенергії виробляють теплові електростанції, що працюють на кам'яному й бурому вугіллі. Найбільші ТЕС розташовані поблизу річок Вісла й Одра.

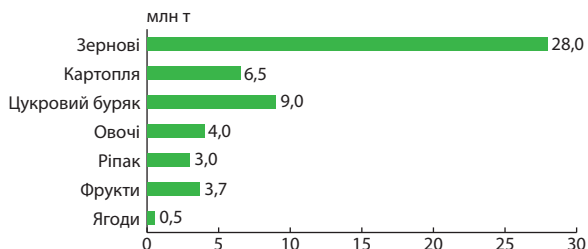
Польща виділяється виробництвом сталі, яке складає до 10 млн т на рік. Найбільші металургійні комбінати розташовані в Кракові («Нова-Гута»), у Верхньосилезькому басейні (комбінат «Катовіце», місто Домброва-Гурніча) і Ченстохові. Кольорова металургія представлена виробництвом міді — до 600 тис. т на рік (Глогув, Легніця), цинку й свинцю (Катовіце).

Машинобудування дає майже 1/3 вартості промислової продукції Польщі. Технічно воно все ще відстає від передових країн.

Лідером є транспортне машинобудування. Країна спеціалізується на виробництві автомобілів та окремих їхніх вузлів. Так, у місті Глівіце виробляють автомобілі «Опель», у Познані — «Фольксваген». Зберігає своє значення виробництво рухомого складу для залізниці (Вроцлав, Познань), морських суден (Гдиня, Гданськ, Щецин), міського транспорту, будівельної та дорожньо-будівельної техніки, обладнання для енергетики, металургії та хімічної промисловості (мал. 2).

В останні роки розвивається точне машинобудування (Варшава, Вроцлав, Познань, Краків). Польща є головним виробником телевізорів у ЄС, у 2016 р. було виготовлено понад 20 млн шт. Велике значення має виробництво побутової техніки.

Багатопрофільну структуру має *хімічна промисловість*. На базі власних мінеральних ресурсів налагоджене виробництво продукції основної хімії (добрива, сода, сірчана й азотна кислота), переважно з імпоротної

Мал. 3. Виробництво сільськогосподарської продукції (2016 р.).

сировини отримують продукти органічного синтезу (пластмаси, синтетичні волокна й каучук). Найважливішими центрами хімічної промисловості є Варшава, Вроцлав, Лодзь, Познань, Щецин. Великі нафтопереробні підприємства розташовані в Плоцьку й Гданську.

У *легкій промисловості* найбільше значення має текстильне виробництво (бавовняні, лляні, вовняні тканини), що відрізняється високим рівнем територіальної концентрації (більшість підприємств розташовані в місті Лодзь і його околицях). Країна відома своїм туристичним спорядженням — це намети, спальні мішки, рюкзаки.

Велику роль у господарстві відіграє *харчова промисловість*. Вона дає п'яту частину всієї промислової продукції.

5 Спеціалізація сільського господарства.

Сільське господарство залишається важливою складовою економіки країни. Його особливість — велика кількість фермерських господарств, частина з яких усе ще є технічно й технологічно відсталими.

Більше ніж половину продукції дає рослинництво. Найважливішими є зернові культури: пшениця, жито, ячмінь, овес. За зборами жита країна посідає третє місце в Європі (у світі — третє), пшениці — шосте (у світі — 15-те) (мал. 3).

П'ята частина посівних площ зайнята під кормовими культурами, але їх не вистачає. Польща — один із провідних європейських виробників картоплі й цукрового буряку (четверте місце в регіоні).

У країні вирощується велика кількість овочів, зокрема капусти, огірків, томатів, моркви, цибулі. Значна увага приділяється їх зберіганню, що дозволяє уникнути псування овочів. Добре відомі в Європі польські полуниця, малина, смородина, яблука.

У тваринництві переважають свинарство та скотарство. За поголів'ям свиней та великої рогатої худоби країна посідає сьоме місце в Європі, за виробництвом м'яса — шосте (у 2016 р. 1259 тис. т свинини, 203 тис. т яловичини), а молока — п'яте (у 2016 р. майже 3 млн т) у регіоні.

6 Характерні риси просторової організації господарства.

Значна частина населення та господарських об'єктів країни зосереджена у двох міських агломераціях — столичній і Лодзинській. Варшава — головний центр фінансового сектору, культури і науки країни, найбільший центр обробної промисловості, перш за все машинобудівної.

Найбільш багатий на мінеральні ресурси й індустріально розвинений Південний район. Його економічний центр — Силезьке воеводство, де розташований Верхньосилезький басейн. Тут сформувалася найбільша в країні міська агломерація.

Північний (Приморський) район має розвинену транспортну мережу, численні курорти вздовж морського узбережжя, дві міські агломерації: Гдансько-Гдинську поблизу дельти Вісли і Щецинську в гирлі Одри.

7 Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Польщі.

За експортом товарів Польща посідає 26-те місце у світі: приблизно половина виробленої продукції вивозиться за кордон. Додатне сальдо зберігається в торгівлі машинами й обладнанням, виробами легкої та харчової промисловості, сільськогосподарською продукцією. В імпорті, крім машин й обладнання, велике значення мають продукція хімічної промисловості, нафта й нафтопродукти, залізна руда, бавовна.

У торгівлі послугами країна має додатне сальдо, у 2016 р. воно склало понад 10 млрд дол. Майже 80% зовнішньоторговельного обігу припадає на країни ЄС, причому майже третина — на сусідню Німеччину. З інших держав значними є обсяги торгівлі з Китаєм та США. Останніми роками дещо знизилася роль Росії як торговельного партнера.

За результатами 2016 р. Польща залишається четвертим за обсягами торговельним партнером України у світі. Зросли як експорт, так і імпорт, які склали 2,2 та 2,7 млрд дол. відповідно. Від'ємне сальдо України склало майже 0,5 млрд дол. Україна найбільше продає чорних металів, електричних машин та залізної руди. У товарній структурі імпорту переважають паливо, нафта й продукти її перегонки, пластмаси та полімерні матеріали.

В Україні успішно працюють підприємства й компанії з польськими інвестиціями. Серед них фабрика будівельної кераміки «Церсаніт», деревообробна фабрика «Барлінек», меблева фабрика «Новий Стиль», підприємство з виробництва фарб «Снежка-Україна».

! Головне

◆ Республіка Польща розташована у Східній Європі, більшість прикордонних держав є її економічними партнерами й військово-політичними союзниками.

◆ Країна має значні мінеральні ресурси.

- ◆ Більшість населення країни — віруючі (католики).
- ◆ Польща — однонаціональна держава.
- ◆ У країні успішно розвиваються банківський сектор, туризм, торгівля, готельний бізнес, громадське харчування.
- ◆ У промисловості найбільше значення мають паливно-енергетичний комплекс, машинобудування, металургія, хімічна, легка й харчова.
- ◆ Важливою складовою економіки залишається сільське господарство, у якому переважає рослинництво.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть особливості географічного положення Польщі. 2. Знайдіть спільні риси в природних умовах і ресурсах Польщі й України. Зробіть висновок про переваги кожної країни. 3. Якими є особливості населення Польщі? 4. Які зміни відбулися в третинному секторі країни? 5. Охарактеризуйте промисловість країни. 6. На чому спеціалізується сільське господарство? 7. Чим пояснюються успіхи в розвитку польської економіки в останні два десятиліття?

Працюємо самостійно

У 2004 р. Польща стала членом ЄС. Зберіть дані про те, як це вплинуло на її господарство, рівень життя громадян.

§ 15. Білорусь (Республіка Білорусь)

Пригадайте

- ◆ що спільного в історії й культурі України та Білорусі

1 Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Територія країни досить компактна, нагадує п'ятикутник, майже в центрі якого розташована столиця країни — місто Мінськ. На значній протяжності вона межує з Україною, країнами — членами ЄС (Польщею, Латвією та Литвою) і Росією.

Кордони країни не мають чітко виражених природних меж і дуже зручні для підтримання економічних відносин із сусідами та транзитних перевезень. Негативною рисою економіко-географічного положення Білорусі є відсутність у неї кордонів із високорозвиненими країнами та виходу до моря.

За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів Білорусі.

2 Населення. Система розселення.

На території країни проживають представники понад 100 національностей. Більшість населення — білоруси, що становлять 81 % населення і є корінними жителями своєї країни. У Білорусі проживають по-

над 700 тис. росіян, близько 300 тис. поляків, понад 150 тис. українців. Найбільше українців зосереджено в містах і поліських районах.

Сучасна демографічна ситуація в Білорусі свідчить про демографічну кризу. Рівень народжуваності в останнє десятиліття постійно знижується, а кількість населення зменшується.

У релігійному відношенні Білорусь здавна була місцем протиборства католицизму й православ'я. Сьогодні православ'я сповідують 70% віруючих, із них католики становлять 20%, греко-католики (уніати) — 7%.

Середня густина населення Білорусі становить 46 осіб/км², але в різних регіонах країни має значні коливання. Більш висока густина в центральній частині країни. Серед областей найбільшу густоту населення має Мінська (81 особа/км²), а найменшу — Вітебська (31 особа/км²). Найвища густина сільського населення спостерігається на найбільш освоєних у сільськогосподарському відношенні територіях (північний захід), а також у районах навколо великих міст.

74% населення Білорусі — жителі міст. Найбільше місто країни та її столиця з 1919 р. — Мінськ. Місто розташоване в центрі держави. Зараз у ньому проживає кожен четвертий городянин. Тут виробляється чверть усієї промислової продукції країни.

3

Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Основа господарства країни — промисловість, на яку припадає близько половини ВВП. Особливість Білорусі — переважання обробної індустрії за відсутності значних запасів корисних копалин. Це робить економіку країни залежною від зовнішніх поставок, насамперед із Росії.

До переліку ключових білоруських товарів, на яких спеціалізується країна, входять кар'єрні самоскиди, вантажні автомобілі, дорожньо-будівельна техніка, комбайни, трактори й інша сільськогосподарська техніка, добрива, хімічні волокна й нитки, льоноволокно.

Провідні виробництва — машинобудування, хімічна, нафтопереробна, легка, харчова і лісова та деревопереробна. *Машинобудування* здебільшого виробляє продукцію середньої складності.

Велику роль відіграє транспортне машинобудування. Найбільше значення має виробництво автомобілів, автобусів і тролейбусів («МАЗ», Мінськ) та кар'єрних самоскидів («БелАЗ», Жодіне). У світовому виробництві кар'єрних самоскидів частка Білорусі становить близько 30%.

Основна продукція Мінського автомобільного заводу — магістральні автопоїзди великої вантажопідйомності для далеких міжміських перевезень та автобуси. У Ліді та Гомелі налагоджений випуск автобусів «Німан» і «Радимічі», у селі Обчак (Мінський район) — збирання іранських легкових автомобілів «Саманд». У сільськогосподарському

Мал. 1. Будівництво Білоруської атомної електростанції. Згідно з планами перший блок АЕС має бути введений у дію у 2019 р., другий — у 2020 р. Будівництво БелАЕС коштуватиме країні 11 млрд дол.

машинобудуванні особливе місце належить Мінському тракторному заводу (МТЗ) і «Гомсільмашу» (Гомель). МТЗ виробляє малогабаритні й універсальні трактори, що виділяються надійністю та великим набором навісних знарядь.

Високотехнологічні виробництва, зокрема радіоелектроніка та електротехніка, отримали розвиток у Білорусі наприкінці минулого століття. Головним центром є місто Мінськ, зокрема, тут виробляють електронні компоненти, інтегральні мікросхеми, телевізори, комп'ютери.

Серед побутової техніки виділяється продукція компанії «Атлант» (Мінськ). Це холодильники, пральні машини, морозильні камери, які мають низьку матеріалоемність та економний режим споживання електроенергії.

Майже 100% електроенергії в Білорусі виробляють паливні електростанції. Проте вони лише частково забезпечують економіку електроенергією. Для збільшення її виробництва розпочато будівництво Зельвенської ГРЕС (2,4 млн кВт) і Білоруської АЕС (мал. 1). Також планується відновити 55 малих ГЕС і побудувати ще кілька середніх і малих ГЕС.

У хімічній промисловості найбільше значення мають виробництва мінеральних добрив і лісохімія. На базі родовища калійних солей працюють чотири комбінати з виробництва калійних добрив (Солігорськ). Країна забезпечує до 14% їх світових продажів. Є підприємства з виробництва синтетичних волокон. Так, у Могильові на найбільшому в Європі підприємстві виготовляють лавсан, поліефірні нитки. Інші центри — Новополоцьк, Світлогорськ, Гродно та Полоцьк.

Підприємства нафтопереробки побудовані в Новополоцьку і Мозирі.

Велике значення мають легка (текстильна, швейна, взуттєва) і харчова (м'ясні й молочні продукти, різні консерви, цукор, борошно) промисловість. Країна входить до провідних постачальників молока і молочних продуктів у світі.

4 Спеціалізація сільського господарства.

Основа сільського господарства — інтенсивне тваринництво. У ньому виділяються скотарство й свинарство м'ясного й беконного напрямків. Скотарство має різну спеціалізацію. На півночі більш сприятливі умови для розвитку м'ясо-молочного скотарства, на півдні переважає виробництво м'яса. Навколо великих міст господарства спеціалізуються на виробництві молока. На решті території молочно-м'ясний напрямок поєднується з м'ясо-молочним. Повсюдно розвинене птахівництво.

Приблизно половина оброблюваних земель відведена під зернову культуру. У країні вирощують ячмінь, озиме жито, пшеницю, овес, гречку. В останні роки збільшилися посіви тритикале. Це порівняно нова зернова культура, що являє собою пшенично-житній гібрид. Близько 1/3 земель зайнято під кормовими культурами. Важливою культурою є картопля (країна — один зі світових лідерів за її виробництвом на одну особу).

5 Домінуючі складові третинного сектору.

У третинному секторі Білорусі традиційно найбільше значення мають соціально-побутові послуги (житлово-комунальне господарство, пасажирський транспорт, зв'язок, побутове обслуговування, роздрібна торгівля, громадське харчування). Серед інших складових велике значення мають охорона здоров'я та освіта, зростає значення фінансових та інформаційних послуг. Значна частина послуг у країні (так звані «бюджетні») багато в чому залежить від державного фінансування, тому їхній розвиток стримується можливостями бюджету.

Понад чверть платних послуг надає житлово-комунальне господарство. Його установи відповідають за санітарно-технічний стан будівель та благоустрій.

Для банківського сектору характерні невелика загальна кількість установ, незначні обсяги коштів, а також лідерство державних банків («Беларусбанк», «Банк розвитку» і «Белагропромбанк»). У 2015—2016 рр. було прийнято рішення про ліквідацію п'яти банків. Місцеві банки здебільшого універсальні, пропонують послуги різного профілю та регулярно розширюють їхній перелік.

У країні розвивається ІТ-індустрія. За останні десять років обсяг виробництва програмного продукту зріс у 20 разів і перевищив 1 млрд дол. Зважаючи, що в цій сфері працює менше ніж 40 тис. фахівців, країна має досить високий показник на одну особу. 80% виробленого програмного забезпечення йде на експорт (здебільшого в США, Канаду та ЄС).

Головні види транспорту — залізничний та автомобільний. Довжина залізничних магістралей становить 5,5 тис. км. Прямим залізничним сполученням Білорусь зв'язана із центральними і східними районами

України. Країна має густу мережу автомобільних доріг із твердим покриттям. Формується система платних магістралей, зараз її загальна протяжність становить 1,2 тис. км. Через територію Білорусі проходять два транс'європейські коридори та магістральні трубопроводи, що з'єднують Росію з країнами Центральної та Західної Європи.

6 Характерні риси просторової організації господарства.

За обсягом промислового виробництва в республіці виділяється Мінська область, яка разом зі столицею дає понад третину продукції. Далі йдуть Гомельська та Вітебська області. За виробництвом сільськогосподарської продукції відмінності незначні, хоча більше її виробляють у Мінській області. Найнижчі економічні показники мають Могильовська та Гродненська області.

Планується, що в подальшому в Мінській області отримають розвиток хімічне виробництво, зокрема фармацевтика та тонка хімія, автомобілебудування, агропромисловий комплекс, транспорт і туризм.

7 Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Білорусі.

Економіка Білорусі має високий ступінь відкритості: понад половину товарів і послуг експортується. Основним торговельним партнером є Росія, із якою країна зберегла господарські зв'язки на рівні підприємств. До Росії, зокрема, надходить до 70% усього експорту засобів транспорту, машин та обладнання з Білорусі. Із Росії здебільшого надходять нафта, природний газ, чорні метали. У країнах ЄС Білорусь закуповує машини та обладнання, пластмаси та вироби з них, ліки, текстиль і текстильні вироби.

Експорт послуг у 2016 р. приніс 6,8 млрд дол. (14,3% ВВП). Найбільшу питому вагу становили транспортні, телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги. На відміну від торгівлі товарами, найбільшими споживачами послуг є країни ЄС. Імпорт послуг склав 4,2 млрд дол., переважали транспортні послуги, послуги будівництва та послуги, пов'язані з поїздками білоруських громадян за кордон.

Одним із найважливіших зовнішньоторговельних партнерів Білорусі є Україна. На неї припадає близько 6% зовнішньоторговельного обігу країни (друге місце). Білорусь постачає в Україну нафтопродукти, трактори, скраплений газ, вантажні автомобілі, мінеральні добрива, ліс. Україна вивозить до Білорусі прокат чорних металів, сою, олію, цемент, промислове обладнання, продукцію хімічної промисловості.

! Головне

- ◆ Білорусь розташована у Східній Європі.
- ◆ Країна бідна на корисні копалини.
- ◆ Ситуація з природним приростом населення свідчить про демографічну кризу в країні.

◆ Основа господарства Білорусі — промисловість, її особливість — переважання обробних виробництв.

◆ Країна виділяється значною роллю сільського господарства в економіці та його досить високою продуктивністю.

◆ На відміну від більшості європейських країн, у третинному секторі традиційно найбільше значення мають соціально-побутові послуги.

Заяпитання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте економіко-географічне положення країни. 2. Дайте оцінку забезпеченості Білорусі корисними копалинами. 3. Якими є особливості промисловості Білорусі? 4. У чому проявляється залежність економіки Білорусі від Росії? 5. Охарактеризуйте роль Мінська як економічного, політичного й культурного центру країни. Наведіть приклади інших країн, де значення столиці є настільки ж великим. 6. Розкажіть про транспортну систему країни.

Поміркуйте

Які товари могла б постачати у вашу область Білорусь? Що натомість могла б ваша область запропонувати Білорусі?

§ 16. Росія (Російська Федерація)

Пригадайте

- ◆ на які корисні копалини багаті надра Росії
- ◆ історію формування української діаспори

1 Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Росія — найбільша за площею країна світу. За своєю довжиною зі сходу на захід (приблизно 11 тис. км) вона не має рівних, а за протяжністю з півночі на південь поступається лише південноамериканській країні Чилі. Лише 1/4 країни розташована в Європі, а 3/4 — в Азії. Тому Росія — євразійська країна. У європейській частині проживає більшість її жителів.

Величезні розміри Російської Федерації роблять дуже різноманітним економіко-географічне положення її окремих частин. При цьому найвигідніше воно в тих частинах країни, які розташовані найближче до важливих світових економічних центрів, — середня та південна смуги європейської частини Росії та півдня Далекого Сходу.

Росія має велику кількість держав-сусідів, їх у неї 14, у тому числі один зі світових лідерів за потужністю економіки — Китай. Однак, по-перше, Російська Федерація не має суходільного кордону із жодною країною «Великої сімки»; по-друге, тільки дві сусідні з Росією держави — Норвегія й Фінляндія — належать до високорозвинених; по-третє, більшість найрозвиненіших районів Росії перебувають далеко від кордону з Китаєм; по-четверте, значна частина її кордонів з іншими країнами проходить у малозаселених місцевостях або по високих горах.

Росія володіє другою за протяжністю у світі після Канади береговою лінією. Проте особливих вигод країні це не приносить, оскільки більша частина морів біля її берегів узимку замерзає, узбережжя Північного Льодовитого та Тихого океанів і прилеглі райони заселені рідко й погано освоєні в господарському відношенні, а найрозвиненіші райони країни розташовані від них далеко. Найбільше значення мають береги Балтійського (але майже всі російські порти тут узимку теж замерзають) і Чорного морів.

i

За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів Росії.

2 Національний склад населення. Українська діаспора в Росії. Система розселення.

Середня густина населення країни складає 8,4 особи/км². Більшість жителів проживає в так званій Головній смузі розселення, що має форму трикутника, вершинами якого є міста Санкт-Петербург, Іркутськ та Астрахань. Особливо густо заселена середина європейської частини Росії — до 65 осіб/км². Висока заселеність у передгірних районах і республіках Північного Кавказу. Азіатська частина Росії, у тому числі райони Сибіру й Далекого Сходу, має низьку густоту населення — приблизно 2,5 особи/км². Здебільшого воно зосереджено навколо залізниць (Транссибірської магістралі та БАМу) і судноплавних річок. За густотою населення виділяються високорозвинені в промисловому відношенні області — Кемеровська, Омська, Новосибірська та Приморський край.

У країні складна демографічна ситуація. Рівень народжуваності в останнє десятиліття на рівні смертності, а в окремі роки — нижче. Для вікового складу населення країни характерне збільшення частки населення старшого віку та зниження частки молодшої вікової групи (див. таблицю).

Таблиця

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ у 2011—2017 рр.

Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Народжуваність	12,6	13,3	13,2	13,3	13,3	13,4	11,0
Смертність	13,5	13,3	13,0	13,1	13,0	13,1	13,5
Природний приріст	-0,9	0,0	0,2	0,2	0,3	0,3	-2,5

Росія — багатонаціональна країна. Її народи розмовляють більш ніж 100 мовами і діалектами. Росіяни становлять понад 80 % населення. Також тут проживають татари, українці, башкіри, удмурти, чуваші, мордва, комі, карели. Багато із цих народів розселені компактно.

В окремих частинах Росії (Чечня, Тува, Татарстан) росіяни складають меншість населення.

Українці становлять третю за кількістю етнічну групу в населенні країни. Перше місце за кількістю українців посідає центр європейської частини, у тому числі Москва, Московська, Белгородська, Воронежська та Курська області. На території Сибіру проживає понад 350 тис. українців, більшість у Західному Сибіру. Найбільше їх зосереджено в Тюменській області (за даними останнього перепису — 157 тис. осіб), а також у містах південної частини. У Східному Сибіру найбільше українців у Красноярському краї — майже 40 тис. осіб.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. сформувалася українська діаспора на Далекому Сході («Зелений Клин»). Найбільше сюди прибуло українських селян із Київської, Полтавської та Чернігівської губерній.

Велика діаспора розташована на півночі європейської частини та Північному Кавказі. Найбільш компактно українці проживають у Санкт-Петербурзі, Краснодарському краї (Кубань) та Ростовській області. Так, у Краснодарському краї налічується понад 80 тис. українців («Малиновий Клин»).

Основною релігією є православ'я. Більшість неслов'янських народів Поволжя та Північного Кавказу сповідують іслам, є також представники буддизму (калмики, буряти).

Росія — високоурбанізована країна. Зараз у містах проживає 3/4 усього населення. Дванадцять міст налічують понад 1 млн жителів, серед них найбільші — Москва, Санкт-Петербург, Нижній Новгород, Новосибірськ, Самара. У великих міських агломераціях зосереджена понад третина населення, а також основний промисловий потенціал країни.

Москва — найбільший у країні політичний, науковий і культурний центр та один із найважливіших у світі. Економіка Москви найбільша серед суб'єктів Російської Федерації і у 2016 р. склала 16,2% від загального обсягу ВВП. У місті зосереджено більше половини банків, зареєстрованих у країні. Великою є роль Москви як центру управління значною частиною економіки країни, через який перерозподіляються економічні ресурси країни. Так, багато найпотужніших компаній зареєстровані саме в Москві й мають тут свої центральні офіси, хоча їхнє виробництво може розташовуватися за тисячі кілометрів від столиці.

3

Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

У структурі господарства Росії переважають добувна промисловість, електроенергетика, металургія, машинобудування, хімічна й лісова промисловість. Країна посідає друге місце у світі за *видобутком природного газу та нафти*. Головним районом видобутку є Західний Сибір, великі

родовища є також у Поволжі, республіці Комі (на півночі європейської частини країни), на Сахаліні.

Росія посідає шосте місце у світі за *видобутком вугілля*. Найбільші басейни: Кузнецький, Кансько-Ачинський і Печорський. Близько 40 % вугілля добувають відкритим способом.

Понад $2/3$ *електроенергії* виробляють ТЕС, які орієнтуються як на споживача (європейська частина Росії, Урал), так і на паливо (Сибір). Близько 16 % потреб в електроенергії забезпечують десять АЕС. Вони тяжіють до споживача, тому більшість розташована в європейській частині Росії. Основу гідроенергетики країни становить Ангаро-Єнісейський каскад ГЕС в азійській частині Росії та Волго-Камський — у європейській.

Росія посідає п'яте місце у світі за *виробництвом сталі* (у 2016 р. — 70 млн т). Основу становить велика трійка металургійних комбінатів (Магнітогорський, «Северсталь» — місто Череповець, Новоліпецький) і шість середніх підприємств.

У *кольоровій металургії* найбільше значення мають алюміній, мідь і нікель. Підприємства переважно орієнтуються на сировину й представлені виробництвом міді й нікелю (Урал, Красноярський край), цинку (Челябінськ, Белове), свинцю й цинку (Владикавказ), олова (Новосибірськ). Комбінат «Норильський нікель» (Красноярський край) є найбільшим виробником нікелю і паладію, одним із найбільших — платини й міді.

Алюмінієві заводи розташовані переважно біля джерел дешевої енергії: Абакан (біля Саяно-Шушенської ГЕС), Шеліхов (біля Іркутської ГЕС), Красноярськ, Волгоград.

У *машинобудуванні* великими обсягами виробництва відрізняється автомобілебудування. Найбільші заводи розташовані в Поволжі, причому $2/3$ російських легкових автомобілів випускає ВАТ «Автоваз» (Тольятті). У країні спостерігається поступове зниження частки автомобілів національних марок і збільшення виробництва іномарок російського складання. Найбільший виробник вантажних автомобілів — «Камський автомобільний завод» (Набережні Челни, Татарстан).

Енергетичне машинобудування представлене виробництвом потужних турбін і генераторів. Підприємства розташовуються переважно в містах із розвиненим машинобудуванням за наявності висококваліфікованих кадрів. Найбільшими центрами є Санкт-Петербург і Таганрог.

Велике значення має виробництво авіакосмічної техніки та озброєння. Найбільших успіхів тут досягли авіабудівники (пасажирські літаки, винищувачі, штурмовики, гелікоптери). Значна частина продукції йде на експорт, у 2016 р. його обсяг склав 6,3 млрд дол.

Мал. 1. Підприємство «Уралкалій». Російська компанія «Уралкалій» — найбільший у світі виробник калійних добрив. У Росії вона є монополістом. Компанія контролює весь виробничий ланцюжок — від видобутку калійної руди до поставок хлористого калію покупцям. Виробничі потужності компанії розташовані в містах Березники і Солікамськ Пермського краю. За підсумками 2015 р. було вироблено 11 млн т добрив. Ця продукція постачається більш ніж у 60 країн світу.

Завдяки значним запасам мінеральних ресурсів і наявності споживача Росія має сприятливі умови для розвитку *хімічної промисловості*. Країна посідає провідне місце за виробництвом добрив (у 2016 р. — 20 млн т). Підприємства з виготовлення азотних добрив розміщені в районах видобутку газу (Північний Кавказ), уздовж трас магістральних газопроводів (центр європейської частини Росії, Поволжя, північний захід країни), поблизу центрів чорної металургії (Череповець, Липецьк, Магнітогорськ, Нижній Тагіл, Новокузнецьк). Фосфорні добрива здебільшого виробляють у сільськогосподарських районах на базі привізного апатитового концентрату з Кольського півострова. Виробництво калійних добрив зосереджено на підприємстві «Уралкалій» (мал. 1).

Традиційними виробництвами є лісова, деревопереробна й целюлозно-паперова промисловість. Вони розвинені на європейській півночі, Уралі. Великі лісопромислові комплекси та целюлозно-паперові комбінати створені на півдні Сибіру.

4 Спеціалізація сільського господарства.

Різноманітність природних умов країни визначила спеціалізацію сільського господарства. У його структурі переважає продукція рослинництва, найбільше значення має зернове господарство. Тут вирощують пшеницю, жито, кукурудзу, ячмінь, овес. Їхній загальний збір становить понад 110 млн т. Понад третину складає пшениця, за експортом якої у 2016 р. країна посіла перше місце у світі. Головні зернові райони — басейни річок Дон і Кубань, Поволжя, Південний Урал, Алтайський край.

Із технічних культур найбільше вирощують цукрового буряку (перше місце у світі за зборами врожаю; у 2016 р. — 48 млн т), соняшнику й сої. Основний район вирощування цукрового буряку й соняшнику — південь європейської частини Росії, сою висівають у Приморському краї і на Далекому Сході.

У великих обсягах вирощують овочі — 16 млн т, картоплю — 31 млн т, фрукти й виноград — близько 4 млн т. У Поволжі (Астраханська область) і на Північному Кавказі значні площі зайняті під баштанні культури.

Розвиненим скотарством виділяються центр європейської частини Росії, Поволжя, Кавказ, Краснодарський край, південь Західного Сибіру й Уралу. Молочне тваринництво розвивається поблизу великих міст. Поголів'я великої рогатої худоби за останні роки скоротилося й зараз становить 19,4 млн голів (у тому числі 8,3 млн корів). Свинарство сформувалося в районах вирощування картоплі (зона мішаних лісів), вівчарство — на Північному Кавказі, на Поволжі й півдні Сибіру. На півночі Росії розводять північних оленів.

5 Домінуючі складові третинного сектору.

Частка третинного сектору в економіці Росії поступово зростає і зараз складає 62%. Збільшується й загальна кількість зайнятих: ця цифра перевищує 40 млн осіб (у 1,5 разу більше, ніж у 1990 р.). Найбільше зростає частка зайнятих у наданні ринкових послуг — фінанси й торгівля, що збігається зі світовими тенденціями. Однак зайнятість зростає і в державному управлінні, що суперечить ринковим змінам. Загалом, як і раніше, найбільше працівників у торгівлі, освіті та охороні здоров'я.

Швидко розвивається банківський сектор. Для нього характерне переважання місцевого капіталу, у тому числі державного. Так, найбільшими банками країни є «Сбербанк», «ВТБ», «Газпромбанк», «Россельхозбанк».

До 2014 р. в Росії динамічно розвивався міжнародний туризм. Проте після введення санкцій західних країн відбулося значне зниження кількості туристів, особливо виїзних. Деякі компанії, у тому числі потужні, змушені були зупинити діяльність. Основним видом транспорту є залізничний. За довжиною залізниць Росія посідає друге місце у світі. Залізницею перевозиться до половини всіх вантажів і пасажирів. Найважливіші залізниці починаються в Москві й розходяться в різні регіони країни. Серед них найдовша у світі — Транссибірська залізнична магістраль. Із метою її розвантаження у ХХ ст. була побудована Байкало-Амурська магістраль (БАМ).

Друге місце за обсягами перевезення вантажів посідає трубопровідний транспорт. У країні споруджений ряд магістральних трубопроводів із Західного Сибіру в Центральну Росію і далі в Центральну й Західну Європу.

Важливу роль відіграє автомобільний транспорт. Він використовується переважно на коротких відстанях. Великою проблемою для Росії залишається якість доріг, тільки третина з яких відповідає нормативним вимогам.

Мал. 2. Архангельський морський торговельний порт. В Архангельську розташовані річковий і морський порти. Морський спеціалізується на перевалці целюлози, картону, лісоматеріалів, металу, добрив, насипних і навалочних вантажів. Потужності порту дозволяють перевозити до 4,5 млн т вантажів на рік. Річковий порт розташований у гирлі річки Північна Двіна. Він забезпечує перевезення пасажирів і невеликих вантажів, буксирування суден, виконання первантажувальних робіт і складських операцій.

Протяжність внутрішніх водних шляхів (річки Волга з Камою, Об з Іртишем, Єнісей, Лена, Амур) становить понад 100 тис. км. На річках розташовано 125 портів.

Значну частину зовнішньоторговельних перевезень забезпечує морський транспорт. Росія має 43 основні торговельні порти потужністю понад 320 млн т вантажів на рік. Найважливіші з них: Санкт-Петербург, Новоросійськ, Калінінград, Владивосток, Мурманськ, Архангельськ (мал. 2). Частина портів розташована в замерзаючих морях, що вимагає льодової проводки суден упродовж двох—шести місяців.

6

Характерні риси просторової організації господарства.

Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Росії.

Розміщення промислових потужностей, сільського господарства й сфери послуг територією Росії дуже нерівномірне. Найбільші промислові райони, де зосереджені виробництва обробної промисловості, майже повністю розташовані в центрі та на півдні її європейської частини. У промисловості азіатської частини головне значення мають виробництва, які спираються на багаті природні ресурси (нафтова, газова, лісозаготівельна, металургія) або дешеву електроенергію (виплавка алюмінію, целюлозно-паперове виробництво).

Європейська частина Росії (її центр і південь) є найважливішим сільськогосподарським регіоном. Проте на більшій частині території країни (майже весь Сибір і Далекий Схід) воно відстале, має екстенсивний характер і розвинене слабо.

Найбільш високим рівнем розвитку та кількістю установ і закладів сфери послуг відрізняються Москва та Санкт-Петербург. У цих містах розміщено понад половину банків та інших фінансових установ, 30 % вузів, де навчається понад чверть студентів, найбільші музеї і виставкові зали, бібліотеки, провідні театри країни.

Зовнішньоторговельний обіг країни у 2016 р. склав 471,2 млрд дол. Росія виступає насамперед як постачальник сировини (природний газ,

нафта, кам'яне вугілля, кольорові метали, лісоматеріали, зерно) та озброєння.

У структурі імпорту переважають продукція машинобудування (промислове обладнання, верстати, рухомий склад для залізниць, автомобілі, електроніка), хімічної промисловості, а також продукти харчування та сировина для легкої промисловості.

Найбільшими торговельними партнерами Росії є Китай, Німеччина, Нідерланди, США, Італія, Японія.

Із 2014 р. українсько-російське економічне співробітництво здійснюється у складних умовах через загострення відносин між країнами. Це обумовило зменшення обсягів товарообігу: за три роки він скоротився майже на 30 млрд дол., або на 78%. Росія має додатне сальдо, вона продає нафту і нафтопродукти, машини та обладнання, вугілля, добрива. З України в Росію надходить продукція чорної металургії, машинобудування, хімічної та харчової промисловості.

! **Головне**

- ◆ Росія — євразійська держава, найбільша у світі за площею. Вона належить до найбільш забезпечених корисними копалинами країн.
- ◆ Більшість росіян проживає в європейській частині країни.
- ◆ У структурі господарства Росії переважають добувна промисловість, електроенергетика, металургія, машинобудування, хімічна й лісова промисловість.
- ◆ Різноманітність природних умов визначила різноманіття спеціалізації сільського господарства країни.
- ◆ Частка третинного сектору в економіці Росії поступово зростає, зростає і кількість зайнятих.
- ◆ На світовому ринку Росія виступає як постачальник сировини, напівфабрикатів й озброєння.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Якими є особливості природних умов Росії?
2. Охарактеризуйте забезпеченість країни паливними корисними копалинами.
3. Чим би ви пояснили зосередження більшої частини населення Росії в головній смузі розселення?
4. Якими є особливості промисловості Росії?
5. На чому спеціалізується рослинництво?
6. Якими є особливості банківського сектору Росії?
7. Чим пояснюється велике значення залізничного транспорту в перевезеннях вантажів і пасажирів?

Поміркуйте

Чому, незважаючи на складні відносини, Росія залишається основним торговельним партнером України?

Практичне завдання

З'ясуйте, які транспортні магістралі зв'язують Україну й Білорусь. Позначте їх на контурній карті.

РОЗДІЛ II. АЗІЯ

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АЗІЇ

§ 17. Загальний огляд Азії

Пригадайте

- ♦ особливості економіко-географічного положення Європи
- ♦ що таке інтеграція та дезінтеграція

1

Склад регіону. Економіко-географічне положення Азії.

Ви вже знаєте, що Азія — це найбільша частина світу. На карті Європа порівняно з Азією здається лише невеликою ділянкою суходолу (10 млн км² і 44 млн км² відповідно).

У регіональному поділі ООН Азіатський макрорегіон також є найбільшим, хоча має дещо меншу площу порівняно з Азією як частиною світу (близько 28 млн км², або 20% усього земного суходолу). Він простягається з півночі на південь майже на 7 тис. км, а із заходу на схід — більш ніж на 10 тис. км. Тут розташовані дві країни-гіганти — Китай та Індія. Територія Китаю майже дорівнює площі всієї Європи, а територія Індії — площі всіх країн Західної Європи разом. В Азії є як багато великих за площею держав (Казахстан, Саудівська Аравія, Індонезія, Іран, Пакистан, Туреччина), так і невеликі країни та навіть мікродержави (Сингапур, Бахрейн, Мальдіви).

Поділ Азії на субрегіони зумовлений географічними, історико-культурними та соціально-економічними особливостями окремих територій. Нині в статистичних звітах ООН в Азії виділяють такі субрегіони (мал. 1).

- ◆ **Західна Азія (або Південно-Західна Азія):** країни *Близького Сходу*: Кіпр, Туреччина, Сирія, Ліван, Ізраїль, Йорданія, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія, Бахрейн, Катар, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Оман, Ємен; країни *Закавказзя*: Азербайджан, Вірменія, Грузія.
- ◆ **Південна Азія:** Афганістан, Бангладеш, Бутан, Індія, Іран, Мальдіви, Непал, Пакистан, Шри-Ланка.
- ◆ **Південно-Східна Азія:** Бруней, Східний Тимор, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сингапур, Таїланд, Філіппіни.
- ◆ **Східна Азія:** Китай, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Японія.
- ◆ **Центральна Азія:** Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.

Мал. 1. Субрегіони Азії.

Відсутність Північного субрегіону пояснюється просто: північ Азії охоплює територія Росії, яку в суспільно-географічному поділі віднесено до Східної Європи.

Економіко-географічне положення країн Азії характеризується трьома основними рисами.

- 1) Приморське положення більшості держав, яке забезпечує вихід до морів Тихого, Індійського й Атлантичного океанів. Багато країн мають протяжну й досить порізану берегову лінію. Деякі країни мають острівне положення, є країни-архіпелаги. Через моря, затоки й протоки проходять морські шляхи. Особливо велика кількість суден прямує через Малаккську та Ормузьку протоки, Перську, Бенгальську й Оманську затоки, Аравійське море.
- 2) Сусідське положення, що надає переваги у виборі близьких зовнішньополітичних та економічних партнерів.
- 3) Внутрішньоконтинентальне положення окремих країн, що ускладнює їхні зовнішньоекономічні зв'язки: наприклад Афганістан, Киргизстан, Непал, Бутан, Монголія, Лаос.

2 Сучасна політична карта Азії. Райони збройних конфліктів і проявів тероризму.

Сучасна політична карта Азії містить 48 держав і територій (без урахування Росії). Із них 47 країн є суверенними. Тайвань (Китайська республіка) вважають частково визнаною державою, яка юридично являє собою одну з провінцій Китаю.

Як і в Європі, в Азії переважають республіки. Проте саме в Азіатському регіоні розташовано найбільше монархій — 13. Серед конституційних монархій є одна імперія (Японія), чотири королівства (Бутан, Таїланд, Камбоджа, Йорданія), два емірати (Кувейт, Бахрейн), один султанат (Малайзія). До абсолютних монархій належать Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Катар, Оман, Бруней. У Саудівській Аравії та Брунеї дуже сильні позиції мають релігійні організації, тому ці країни часто відносять до абсолютних теократичних монархій.

За адміністративно-територіальним устроєм більшість держав Азії є унітарними. Федеративних країн тут шість. До них належать: Індія (25 штатів), Пакистан (чотири провінції), М'янма (14 областей), Малайзія (13 штатів), ОАЕ (сім князівств), Непал (п'ять регіонів).

Характерною рисою політичної карти Азії є складна політико-географічна ситуація в багатьох регіонах і країнах. За кількістю національно-релігійних конфліктів та осередків напруженості Азія не знає рівних у світі. Насамперед це стосується Західної Азії. Уже понад півстоліття не згасає конфлікт між євреями Ізраїлю та арабами Палестини. Греко-турецькі суперечки розділили на дві частини Кіпр. Триває громадянська війна в Сирії. Загрожує спокою всього регіону та світу невизнана Ісламська держава (ІД), створена ісламськими терористами в Іраку та Сирії. Непросто складаються відносини і в інших субрегіонах, наприклад між Індією та Пакистаном, Північною та Південною Кореєю.

3 Типи країн Азії за рівнем економічного розвитку.

Порівняно з Європою в Азії спостерігаються набагато більші контрасти в рівні економічного розвитку країн. Три азіатські держави відносять до типу **високорозвинених**: Японію — країну «Великої сімки», Ізраїль — переселенську країну та Кіпр — країну у складі ЄС.

Дев'ять **країн із перехідною економікою** — це колишні республіки СРСР, що перебувають на етапі структурної перебудови (наприклад Казахстан, Узбекистан, Грузія, Вірменія, Азербайджан), та Монголія.

Усі інші держави Азії є **країнами, що розвиваються**. Однак їхнє місце та роль у світовому господарстві мають значні відмінності.

Значних успіхів в економічному розвитку серед країн, що розвиваються, досягли **нові індустріальні країни (НІК)**. Передусім це так звані «азіатські тигри»: Південна Корея, Сингапур, Тайвань, а також Малайзія, Таїланд, Індонезія, Філіппіни, Туреччина.

До групи **нафтодобувних країн** із високими прибутками відносять країни Перської затоки (Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт та ін.) і Бруней.

Країни з порівняно зрілою структурою господарства — Індія, Пакистан, Іран, Йорданія, Шри-Ланка та ін.

За статистикою ООН, до групи *найменш розвинених країн* включено дев'ять азіатських держав: Афганістан, Бангладеш, Непал, Бутан, Ємен, М'янму, Камбоджу, Лаос та Східний Тимор.

Особливо складною є класифікація Китаю. Економіка країни поєднує планове господарство та вільне підприємництво. Регулювання економічних відносин у країні здійснює єдина партія влади — Комуністична. ООН визначає Китай як країну, що розвивається. Економічні успіхи країни в останні десятиліття дозволяють віднести Китай до підтипу нових індустріальних країн останньої хвилі.

4 Інтеграційні процеси та міжнародні організації.

В Азії існує кілька геополітичних та економічних блоків. Одним із найпотужніших є *Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*, до якої входять десять країн регіону: Бруней, В'єтнам, М'янма, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, Філіппіни, Сингапур, Таїланд. Організація була створена в 1967 р. Її діяльність спрямована на забезпечення економічного зростання, соціального та культурного розвитку регіону, розширення взаємовигідного співробітництва в економічній, освітній, культурній сферах. Штаб-квартира розташована в Джакарті (Індонезія).

Інтеграційні зусилля арабських країн втілилися у створення в 1945 р. *Ліги арабських держав (ЛАД)*. На сьогоднішній день вона поєднує 22 держави Північної Африки й Західної Азії (Сирія, Ірак, Ємен, Йорданія, Ліван, Саудівська Аравія, Лівія, Кувейт, Бахрейн, Катар, Оман та ОАЕ). Керівні органи організації розташовані в Каїрі (Єгипет). Основною метою ЛАД є налагодження відносин між державами-членами; забезпечення співпраці між державами-членами в економічній, фінансовій та інших сферах. Подальший розвиток організації передбачає перетворення ЛАД на арабський союз за аналогією з ЄС. У 2015 р. держави-учасниці підписали протокол про формування арабських збройних сил.

Останнім часом до процесу інтеграції азіатських країн долучилися неазіатські країни басейну Тихого океану — США, Австралія, Нова Зеландія, Канада, острівні держави океану. Таким чином, утворюється гігантський за територією та економічною потужністю простір під назвою *Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР)*.

! Головне

◆ Азія є найбільшим регіоном земної кулі як за площею, так і за кількістю населення. У її межах виділяють Західну, Південну, Південно-Східну, Східну та Центральну Азію.

◆ Головна особливість економіко-географічного положення Азії — приморське положення більшості країн.

- ◆ Як і в Європі, в Азії переважають республіки, однак є досить багато країн із монархічною формою правління.
- ◆ Азія — регіон із багатьма осередками зовнішньої та внутрішньої напруженості.
- ◆ За рівнем економічного розвитку в Азії є такі типи держав: високорозвинені, країни, що розвиваються, країни з перехідною економікою.
- ◆ Найбільшими інтеграційними структурами в Азії є АСЕАН, ЛАД.

Заяпитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть загальні особливості економіко-географічного положення Азії. **2.** Знайдіть на карті атласу та назвіть субрегіони Азії. **3.** Наведіть приклади країн Азії, що належать до різних форм державного правління; різних типів та підтипів за рівнем економічного розвитку. **4.** Покажіть на карті атласу, де розташовані осередки напруженості в Азії. Поясніть причини їх виникнення. **5.** Чим відрізняються інтеграційні процеси в Азії від європейських? Якими причинами вони обумовлені?

Поміркуйте

Чому, на вашу думку, саме в Азії розташована найбільша кількість монархій, у тому числі абсолютних?

Працюємо в групах

Дайте оцінку економіко-географічного положення кожного субрегіону Азії.

Працюємо самостійно

Дослідіть один із міждержавних конфліктів в Азії (за власним вибором). Дізнайтеся про причини конфлікту та запропонуйте можливі шляхи його розв'язання.

§ 18. Природні умови та ресурси. Населення

Пригадайте

- ◆ головні риси рельєфу та клімату Азії
- ◆ на які природні ресурси багата Азія

1 Природні умови.

Серед інших регіонів Азія вирізняється найбільш контрастним рельєфом. Три чверті її площі займають гори, нагір'я та плоскогір'я. На півдні та сході на тисячі кілометрів простягаються гірські системи — молоді сейсмічно активні гори Альпійсько-Гімалайського та Тихоокеанського поясів. Між ними розташовані великі за площею рівнини: Велика Китайська, плоскогір'я Декан та Аравійське, Туранська та Індо-Гангська низовини тощо.

Клімат також неоднорідний. Північні райони Китаю та Монголії зайняті тайговими лісами, на окремих ділянках навіть поширена багаторічна мерзлота. На крайньому півдні в Індонезії та Малайзії простягаються вологі екваторіальні ліси, а температура повітря рідко опускається

Мал. 1. Рисові терасові поля на схилі гори Хребет Дракона (Китай).

нижче $+25^{\circ}\text{C}$. При просуванні в глиб материка клімат стає більш континентальним. В Азії розташовано декілька великих пустель (Руб-ель-Халі в Саудівській Аравії, Гобі в Монголії та Китаї). Водночас тут є найвологіше місце на планеті: у передгір'ях Гімалаїв випадає понад 11 000 мм (11 м!) опадів за рік.

Завдяки таким природним контрастам у різних країнах Азії поширені різноманітні види господарської діяльності.

2 Природні ресурси.

Природні багатства Азії також розміщені вкрай нерівномірно. Із мінеральних ресурсів найбільше значення мають запаси паливних корисних копалин. Так, у Західній Азії в районі Перської затоки й низці прилеглих територій розташована найбільша нафтогазоносна провінція. Значні запаси нафти та природного газу зосереджені в *Центральноазійському та Зондському басейнах*. Велике значення мають поклади вугілля, найбільші родовища якого розташовані на території Китаю та Індії. Рудними корисними копалинами найкраще забезпечені країни Південної, Південно-Східної та Східної Азії. Світове значення мають запаси залізної та марганцевої руд, що залягають у надрах Індії, хромітів — у Туреччині й на Філіппінах, олова й вольфраму — у Малайзії, Таїланді, М'янмі.

Великими є ресурси прісних вод, однак їхнє розміщення теж нерівномірне. У Південній та особливо Південно-Східній Азії річкова мережа густа, а річки повноводні, у той час як у Західній Азії переважають посушливі райони. Для багатьох країн проблемою є забезпеченість земельними ресурсами, насамперед оброблюваними землями. Так, забезпеченість землею в Китаї становить 0,7 га на жителя, а господарськими угіддями — у 10 разів менше (0,07 га на одну особу). У деяких країнах, наприклад у Японії, Південній Кореї, цей показник ще нижчий.

Таблиця 1

НАЙБІЛЬШІ КРАЇНИ АЗІЇ
ЗА КІЛЬКІСТЮ НАСЕЛЕННЯ (2017 р.)*

№ з/п	Країна	Місце у світі	Кількість населення, млн осіб
1	Китай	1	1379,3
2	Індія	2	1282,0
3	Індонезія	4	260,6
4	Пакистан	6	204,9
5	Бангладеш	8	157,8
6	Японія	10	126,5
7	Філіппіни	12	104,3
8	В'єтнам	14	96,2
9	Туреччина	19	80,8
10	Таїланд	20	68,4

* Джерело: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>

Земля в таких країнах настільки цінна, що освоюють навіть стрімкі гірські схили (мал. 1).

Лісовими ресурсами краще за інші регіони забезпечена Південно-Східна Азія, де збереглися великі площі мусонних та вологих екваторіальних лісів. Тут поширені цінні породи дерев, які на світовому ринку мають великий попит: залізне, чорне, червоне, камфорне, сандалове тощо.

Країни Азії мають значні та перспективні рекреаційні ресурси. За кількістю об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (близько 300) Азія поступається лише Європі. Привабливими для туристів є Туреччина, Непал, Китай, Ірак, Індія, Саудівська Аравія, Ізраїль, Таїланд, Індонезія, Японія. Таким чином, загальний природний потенціал країн Азії багатий.

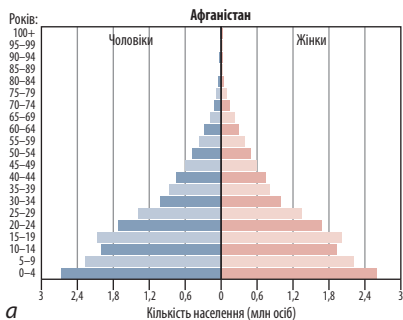
3 Населення.

За кількістю населення Азіатський регіон є лідером: його частка у світовому населенні становить майже 60% (понад 4,4 млрд осіб). В Азії розташовані сім із 13 найнаселеніших країн світу. Кількість жителів у цих країнах понад 100 млн осіб, а в Індії та Китаї перевищує 1 млрд осіб (див. таблицю 1).

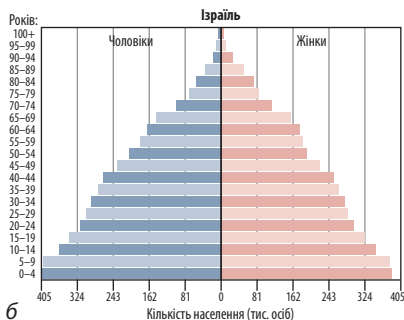
Крім того, в Азії є чимало країн із великою кількістю населення: В'єтнам, Туреччина, Таїланд, Бірма, Південна Корея. Це пояснюється тим, що низка країн ще перебуває на другому етапі демографічного переходу, тобто на стадії демографічного вибуху, хоча з 1990-х рр. він явно пішов на спад. Високий природний приріст (у середньому близько 14‰ за рік) зумовлює підвищену частку дітей і підлітків (до 30%). Люди похилого віку в більшості країн становлять менше ніж 10% населення. Винятком є Японія, яка завдяки зниженню народжуваності та високій тривалості життя має найбільш «старе» суспільство. З одного боку, це створює величезний трудовий потенціал, а з іншого — породжує в багатьох країнах значні соціально-економічні проблеми. Тому країни проводять демографічну політику, спрямовану на скорочення народжуваності.

В окремих країнах Східної та Південно-Східної Азії демографічна політика призвела до значного зниження народжуваності та приросту населення.

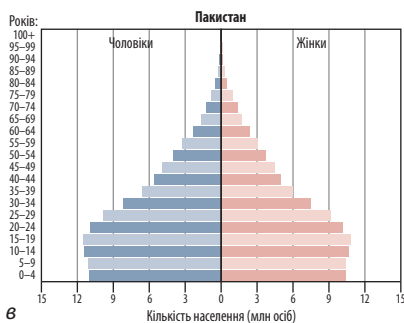

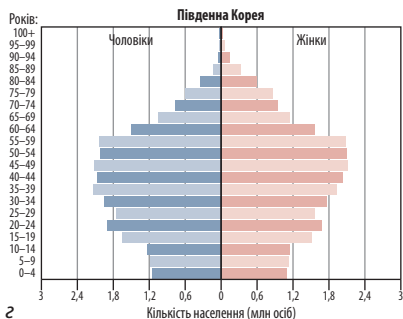
а

б

в

г

Японія після Другої світової війни дуже швидко досягла зниження темпів природного приросту. Нині в країні вже відбувається природне скорочення населення ($-1,8\%$). Потім на цей шлях вступив і Китай, де проводилася жорстка демографічна політика, спрямована на формування одностійкої сім'ї. За півстоліття темпи приросту населення в Китаї зменшилися в понад 5 разів. У деяких країнах, наприклад у Сингапурі, для врегулювання народжуваності в середині ХХ ст. вік вступу жінок у перший шлюб був підвищений до 26 років, у Таїланді — до 22 років.

Найбільш високими показниками відтворення населення відрізняються Південна та Західна Азія. Країни з найвищими щорічними темпами зростання населення — Ірак ($27,1\%$), Афганістан ($24,6\%$), Ємен ($23,1\%$), Оман (21%). Крім Японії, де вже відбувається природне скорочення населення ($-1,8\%$), найбільших успіхів у стабілізації процесів відтворення населення досягли Південна Корея ($2,6\%$), Таїланд ($3,2\%$), Китай ($4,7\%$), Сингапур ($4,9\%$).

У статевій структурі населення країн Азії переважають чоловіки: на 1000 жінок припадає 1034 чоловіки (мал. 2).

Нерівномірність економічного розвитку країн Азії спричиняє активну трудову міграцію. Основними центрами тяжіння робочої сили в регіоні є країни Перської затоки (Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати), а також нові індустріальні країни (Сингапур, Малайзія, Таїланд). Водночас Азія є основним експортером робочої сили в інші регіони світу. Так звані «чайнтаун» (цілі квартали переселенців) є в більшості сучасних великих міст Західної Європи та Північної Америки, а частка в'єтнамців, тур-

Мал. 2. Статеві-вікові піраміди: а) Афганістану; б) Ізраїлю; в) Пакистану; г) Південної Кореї.

ків, індійців стає все більшою в країнах ЄС і США (турки в Німеччині, індійці у Великій Британії).

Етнічний склад населення Азії відрізняється великою різноманітністю: у регіоні проживає понад 1000 націй і народностей. Тут представлені фактично всі відомі мовні сім'ї. Більшість країн належить до багатонаціональних.

Цей регіон є батьківщиною всіх трьох світових релігій. Дві з них (християнство та іслам) виникли на Близькому Сході, буддизм формувався в Північній Індії. У країнах Західної Азії найбільшого поширення набув іслам. Буддизм як друга релігія наявний в усіх інших регіонах Азії. Єдина країна, у якій буддизм має статус державної релігії, — Монголія. Католицизм сповідують на Філіппінах, а також близько половини населення Південної Кореї та Лівану. Крім світових релігій, в Азії існує багато великих етнічних релігій, зокрема даосизм і конфуціанство в Китаї, індуїзм і сикхізм в Індії, іудаїзм в Ізраїлі, синтоїзм у Японії.

Етнічна та релігійна строкатість в Азії є рушійною силою багатьох внутрішніх та зовнішніх конфліктів.

Розміщення населення в регіоні вирізняється особливою нерівномірністю. Середня густина населення в Азії становить близько 100 осіб/км² (це удвічі більше за середньосвітовий показник). Більшість населення проживає на узбережжях морів та океанів, а також поблизу великих річок. Подекуди густина населення сягає рекордних значень: Сингапур — 7697 осіб/км², Бахрейн — 1772 особи/км², Бангладеш — 1116 осіб/км², Ліван — 560 осіб/км², Південна Корея — 505 осіб/км². Водночас пустельні, лісові, високогірні райони залишаються майже безлюдними.

Значний вплив на розміщення населення має урбанізація, яка наприкінці ХХ ст. набула в регіоні форму «міського вибуху». Найвищі показники урбанізації в Японії, Ізраїлі, Південній Кореї та країнах Перської затоки — понад 80%. У більшості країн регіону рівень урбанізації коливається від низького до середнього. Найменша кількість жителів міст у Непалі — 18,2%.

Зараз більшість населення Азії проживає в сільській місцевості (55%), однак за темпами урбанізації вона випереджає всі інші регіони світу. Особливою рисою урбанізації країн регіону є зосередження переважної частини людей у дуже великих містах. Навколо міст формуються великі міські агломерації. Із десяти найбільших агломерацій світу вісім розміщені в Азії (див. таблицю 2).

У Східній Азії розташовані найбільші урбанізовані райони сучасного світу. Мегалополіс Токайдо утворився на східному узбережжі Японії, об'єднавши міста Токіо, Йокогама, Осака, Кубе, Кіото та ін. (мал. 3).

Мал. 3. Мегалополіс Токайдо — найбільший у світі за кількістю населення. Його протяжність становить близько 700 км, тут проживає понад 70 млн осіб, або 56% населення Японії.

Стрімко розвиваються китайські мегалополіси. Дельта річки Янцзи (або «золотий трикутник Янцзи») — урбанізований регіон у східній частині Китаю, що охоплює площу майже 100 тис. км². Тут розташовано 22 міста (Шанхай, Нанкін, Ханчжоу та ін.) із населенням понад 50 млн осіб. Регіон Дельта Перлинної річки на півдні Китаю включає дев'ять міст (Гуанчжоу, Шеньчжень та ін.), а також спеціальні зони Сянган та Макао.

Демографічні особливості зумовлюють формування в Азії великої кількості трудових ресурсів. У 15 країнах більше ніж третина працюючих зайняті в сільському господарстві, а в ряді держав ця цифра перевищує 40%.

Таблиця 2

НАСЕЛЕННЯ НАЙБІЛЬШИХ АГЛОМЕРАЦІЙ АЗІЇ (2018 р.)*

№ з/п	Місце серед найбільших світових агломерацій	Назва	Країна	Кількість населення, млн осіб
1	1	Токіо — Йокогама	Японія	38,05
2	2	Джакарта	Індонезія	32,3
3	3	Делі	Індія	27,3
4	4	Маніла	Філіппіни	24,7
5	5	Сеул — Інчхон	Південна Корея	24,2
6	6	Шанхай	Китай	24,1
7	7	Мумбаї	Індія	23,3
8	9	Пекін	Китай	21,2
9	12	Гуанчжоу	Китай	20,0

! Головне

Значну частину Азії займають території, які мають складні умови для життя та господарської діяльності людей. Жителі Азії змушені пристосовуватися до різноманітних природних умов.

* Джерело: Demographia. World Urban Areas & Population Projections. 13th Annual Edition: 2017 <http://www.demographia.com/db-worldua.pdf>

◆ Азія має багаті та різноманітні природні ресурси, серед яких найбільше значення мають паливні.

◆ Загальні риси населення Азіатського регіону: високий природний приріст (за винятком Японії та декількох інших країн), строкатий релігійний та етнічний склад, нерівномірність розміщення, високі темпи урбанізації, багатонаселені міські агломерації, потужний працересурсний потенціал.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте природні умови Азії. Наведіть приклади країн, які мають найбільш та найменш сприятливі природні умови. 2. На які природні ресурси багата Азія? Чим пояснюється їхнє різноманіття? 3. Розкажіть про особливості демографічної ситуації в країнах Азії. Які країни відрізняються найбільш високими темпами приросту населення? 4. Чим обумовлена нерівномірність розміщення населення Азії? Назвіть території з найбільш та найменш високою густотою населення. 5. Знайдіть на карті атласу та назвіть найбільші міські агломерації в Азії.

Поміркуйте

Як відомо, саме завдяки азіатським країнам у світі більше чоловіків, ніж жінок. Укажіть чинники, які обумовили таку ситуацію, адже тривалість життя жінок у середньому більша, ніж чоловіків.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте статево-вікові піраміди (мал. 2) та зробіть висновки про особливості демографічних процесів у країнах Азії.
2. Порівняйте політичну й фізичну карти Азії та визначте забезпеченість її субрегіонів певними видами природних ресурсів. Результати занесіть до таблиці. З'ясуйте, які субрегіони мають найкращі передумови для економічного розвитку.

Ресурси	Мінеральні			Водні	Лісові	Агрокліматичні
	Паливні	Рудні	Нерудні			
Субрегіон						

Працюємо самостійно

Складіть тематичний туристичний маршрут для ознайомлення з об'єктами Світової спадщини ЮНЕСКО в межах однієї з країн Азії.

§ 19. Особливості економіки країн Азії.

Первинний сектор економіки

Пригадайте

◆ які країни Азії відносять до нових індустріальних та чому їх так називають

1

Особливості економічного розвитку країн Азії.

Ще в недалекому минулому Азіатський регіон вважався аграрною периферією світу. Зараз він поступово виходить на провідні позиції у світовій економіці. За виробництвом ВВП та темпами економічного

зростання Азія є світовим лідером. Водночас відмінності в рівнях економічного розвитку та спеціалізації окремих країн виражені тут набагато сильніше, ніж у Європейському регіоні.

Японія — єдина країна «Великої сімки» в Азії. За багатьма показниками вона займає провідні позиції серед розвинених країн світу (мал. 1, а). У ХХ ст. Японія була безперечним лідером регіону, досягнувши дивовижних успіхів у своєму розвитку.

Швидко розвиваються Китай та Індія. За короткий час вони вийшли на перші сходинки за загальними обсягами виробництва ВВП (див. таблицю). Однак у розрахунку на одну особу їхні економічні показники поки що є досить незначними.

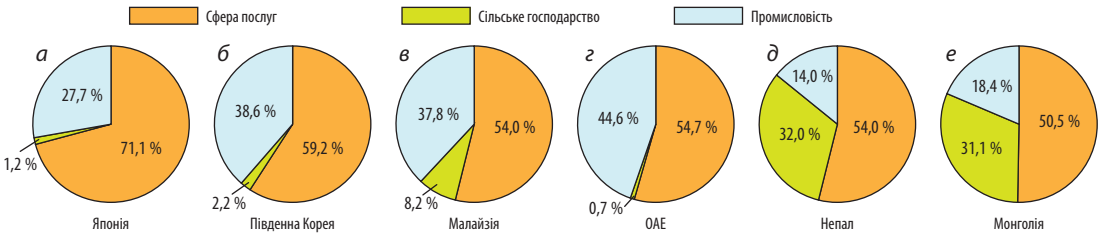
Таблиця

ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ НАЙПОТУЖНІШИХ КРАЇН АЗІЇ (2017 р.)*

№ з/п	Країна	ВВП (за ПКС), млрд дол.	Місце у світовому рейтингу	ВВП (за ПКС) на одну особу, тис. дол.
1	Китай	23 120	1	16 600
2	Індія	9447	3	7200
3	Японія	5405	4	42 700
4	Індонезія	3243	7	12 400
5	Південна Корея	2027	14	39 400
6	Саудівська Аравія	1799	15	55 300
7	Таїланд	1229	20	17 800
8	Пакистан	1056	25	5400
9	Малайзія	926,1	26	29 900
10	Філіппіни	874,5	29	8200

Значну роль у світі відіграють нові індустріальні країни Азії, насамперед «азіатські тигри» («далекосхідні дракони») — Південна Корея (мал. 1, б), Тайвань, Сингапур. Основу їхніх економічних перетворень складала ринкові реформи й відкрита економіка, переваги інформаційних технологій, освіти, наукоємних виробництв, велика частка державного регулювання, орієнтація на запити світового ринку. На шлях нової індустріалізації стали Таїланд, Малайзія (мал. 1, в), Філіппіни, Індонезія, Туреччина. Структурна перебудова економіки в цих державах спричинила розвиток автомобілебудування, нафтопереробки, нафтохімії, суднобудування, електротехнічної та електронної промисловості. Швидко зростає виробництво продукції масового споживання — одягу, тканин, взуття.

* Джерело: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

Мал. 1. Структура ВВП країн Азії (2017 р.)*. Джерело: CIA World Factbook.

Важливим чинником економічного зростання Китаю, Індії та країн нової індустріалізації було активне залучення іноземного капіталу та ТНК.

Найбільшими інвесторами в 1970—1980-ті рр. стали США та Японія, а пізніше — Велика Британія та Німеччина. Нині поряд із філіями потужних іноземних підприємств у регіоні діють національні ТНК (переважно китайські), які входять до найбільших компаній світу (наприклад «Стейт Грід», «Сінонен», «Чайна Нешнл Петролеум» та ін.). Більшість азіатських ТНК належать до промислового сектору.

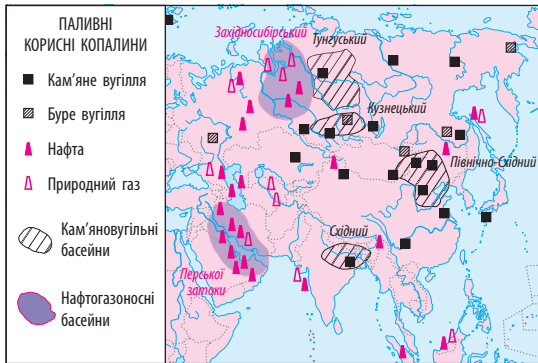
Країни — експортери нафти (Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт, Катар, Бахрейн та ін.) також посідають важливе місце у світовій економіці. Завдяки величезним прибуткам від продажу нафти зона Перської затоки перетворилася на один із потужних промислових районів (мал. 1, г). Останніми десятиліттями вони почали ускладнювати структуру господарства, поступово відмовляючись від вузько спрямованого «нафтового» розвитку та створюючи енергомісткі галузі (нафтохімія, чорна та кольорова металургія, цементна промисловість). Зараз там активно розвиваються транспортна та фінансова інфраструктура, посередницька торгівля, туристично-рекреаційний комплекс.

Незважаючи на швидкий розвиток економіки й зростання добробуту населення, в Азії залишається чимало країн із низьким рівнем економічного розвитку (Непал, Бангладеш, Бутан, Афганістан, Камбоджа, М'янма та ін.). У структурі їхнього господарства переважають сільське господарство й гірничодобувна промисловість (мал. 1, д, е).

2 Первинний сектор економіки.

Добувна промисловість посідає вагомe місце в економіці багатьох країн регіону. Країни Азії посідають провідні позиції у світі за видобутком руд чорних та кольорових металів: залізних (Китай, Індія, Казахстан), марганцевих (Індія, Китай, Казахстан), мідних (Казахстан, Монголія, Іран), олов'яних (Китай, Малайзія), вольфрамових (Китай).

Мал. 2. Видобуток паливних ресурсів в Азії. Азіатський регіон посідає провідні позиції у світі за видобутком паливних корисних копалин, передусім нафти. Надвисокі прибутки від її продажу дозволили окремим державам модернізувати економіку та посісти важливе місце у світі. Значний вплив на світові ціни на нафту здійснює організація країн — експортерів нафти (ОПЕК). Серед 14 країн — членів цієї організації майже половина розташована в Азії (Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт, Катар, Іран, Ірак).

Основні райони видобутку вугілля розташовані в Китаї (*Північно-Східний*), Казахстані (*Карагандинський*), Індії (*Східний*). Однак головне, що визначає роль цього регіону в МПП, — видобуток та експорт нафти й природного газу. Їх видобувають майже в половині країн регіону. На перших місцях за значенням та обсягами видобутку перебувають країни *Перської затоки* (Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт, Катар, Іран, Ірак та ін.) (мал. 2). Щоденний видобуток нафти в цьому районі складає майже третину світового. Якість нафти є дуже високою, її переважна частина використовується для виробництва бензину. Родовища нафти залягають на невеликій глибині в безпосередній близькості від великих портів. Усе це робить собівартість нафти Перської затоки найнижчою у світі.

Видобуток нафти та природного газу також ведеться в *Центральноазіатському* (Туркменистан, Азербайджан, Казахстан) та *Зондському* нафтогазоносних басейнах.

Азія є найбільшим у світі виробником *сільськогосподарської продукції*. Як і в давні часи, землеробство відіграє велику роль у господарстві багатьох країн регіону. Саме з Азії до нас прийшли пшениця твердих сортів, рис, сорго, буряк, цибуля, цукрова тростина, чай. На її просторах були одомашнені вівця, бик, корова, свиня.

В Азії розташована майже третина орних земель світу, однак ступінь сільськогосподарського освоєння територій у різних країнах неоднаковий. Найбільша частка орних земель у Бангладеш (70%) та Індії (52%), найнижчі показники — у Китаї, Афганістані, Ірані, Йорданії (10—15%).

Тривалий час у країнах Азії темпи зростання населення випереджали збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Це призводило до необхідності імпорту продуктів харчування. Однак із 1970-х рр. у ряді країн стали запроваджуватися аграрні реформи. Здійснюється *«зелена революція»* — комплекс змін у сільському госпо-

дарстві, які передбачають: 1) упровадження високоврожайних сортів зернових; 2) спорудження іригаційних систем; 3) застосування сучасної сільськогосподарської техніки. Це сприяло підвищенню продуктивності праці, переходу країн на самозабезпеченість продуктами харчування, розвитку експортних виробництв. Найбільших успіхів у розвитку агросфери досягли Японія, Китай, Південна Корея, Таїланд, Ізраїль, Індія, країни Перської затоки. Водночас низка найбідніших країн регіону ще стикається з проблемою забезпечення власного населення продовольством.

У більшості країн Азії переважає рослинництво. Його характерною рисою є поєднання високотоварного та дрібнотоварного секторів. Перший спеціалізується на вирощуванні експортних культур (чай, бавовник, джут, цукрова тростина, гевея, спеції, кокосова пальма, тропічні фрукти), другий постачає продукцію на внутрішній ринок (рис, пшениця, просо, соя, батат). Основний тип господарств у високотоварному секторі — плантації.

Різноманітність агрокліматичних ресурсів, релігійних вірувань та традицій харчування, а також ступінь розвитку агротехнологій мають визначальний вплив на сільськогосподарську спеціалізацію країн.

У багатьох країнах Азії поширене як морське, так і річкове *рибальство*. На цей регіон припадає майже 70% світового вилову риби у внутрішніх і половина вилову в океанічних водах. Трійка світових лідерів — азіатські країни Китай, Індонезія та Індія.

Азія посідає перше місце за всіма основними видами *аквакультури* — розведенням риби, молюсків, ракоподібних та особливо водоростей. Країни-лідери за обсягами продукції аквакультури у світі — Китай, Японія, Південна Корея, Філіппіни, Таїланд, В'єтнам.

Вважають, що в давнину саме в Азії в басейні річки Меконг зародилася аквакультура як один із традиційних видів промислу місцевих жителів. Люди утримували в садках пійману дику рибу для відгодівлі.

Лісове господарство є важливим сектором економіки країн Південно-Східної Азії та Китаю. Основні види лісокористування спрямовані на забезпечення деревиною меблевої та будівельної промисловості, збирання соку гевеї та кори хінного дерева, лікарських рослин, боротьбу з браконьєрством, створення штучних лісових плантацій. За останні десять років площа лісових масивів в Азії збільшилася на 30 млн га. Це має величезне значення для збереження лісових ресурсів регіону.

! **Головне**

Економічний розвиток країн Азії неоднорідний. Провідну роль у регіоні відіграють Японія, Китай, Індія, країни нової індустріалізації, країни — експортери нафти.

◆ На відміну від Європейського регіону, у більшості країн Азії первинний сектор економіки відіграє важливу роль.

◆ Азія посідає провідні позиції у світі за видобутком нафти, природного газу, вугілля, залізних, марганцевих, мідних, олов'яних, вольфрамових руд.

◆ Основна продукція сільського господарства країн Азії — рис, пшениця, чай, джут, натуральний каучук, бавовна, цукрова тростина, арахіс, фрукти, спеції.

◆ Азія є провідним регіоном рибальства та аквакультури у світі.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Розкрийте особливості економічного розвитку країн Азії. 2. Які країни регіону відносять до нових індустріальних? Які чинники забезпечили їм високі темпи економічного зростання? 3. Назвіть основні райони видобування паливних та рудних корисних копалин. Поясніть, чим обумовлена велика роль добувної промисловості в окремих країнах регіону. 4. Охарактеризуйте спеціалізацію сільського господарства Азії. Чому в країнах регіону сільське господарство має переважно рослинницький напрямок? 5. На конкретних прикладах поясніть, як проявляється залежність спеціалізації сільського господарства різних субрегіонів Азії від природних умов.

Поміркуйте

У чому полягають головні відмінності економіки країн Азії від Європейського регіону?

Практичне завдання

За мал. 1 проаналізуйте структуру ВВП наведених країн Азії та зробіть висновки про відмінності їхнього економічного розвитку.

Географічні дослідження (за вибором учня/учениці)

1. Екологічні виміри економічного зростання в країнах Азії.
2. Країни Перської затоки — новий осередок індустріалізації.

§ 20. Основні промислові райони регіону.

Вторинний та третинний сектори економіки

Пригадайте

◆ із якими державами Азії Україна має найбільші обсяги зовнішньої торгівлі

1 Основні центри промисловості в регіоні.

Незважаючи на значні перешкоди, країни Азії за останні десятиліття досягли значних успіхів у розвитку економіки. Сьогодні на країни регіону припадає понад 50 % світового промислового виробництва, 46 % обсягу світової торгівлі товарами та 42 % — послугами.

У країнах Азії розвинені всі сектори обробної промисловості, одночасно чітко простежуються відмінності в рівнях їхнього розвитку та

розміщенні. Розглянемо найпотужніші промислові райони обробної промисловості Азії:

- 1) *Тихоокеанський* (східне узбережжя Японії). Основна спеціалізація — транспортне (автомобілебудування, авіакосмічне машинобудування, суднобудування) та наукоємне (радіоелектроніка, приладобудування, робототехніка) машинобудування, електроенергетика, чорна та кольорова металургія, нафтохімія, поліграфічна та легка промисловість.
- 2) *Північно-Східний* (Китай). У межах міських агломерацій та мегаполісів (Шанхай, Пекін, Тяньцзін та ін.) розміщуються тисячі підприємств чорної та кольорової металургії, важкого, транспортного та точного машинобудування, хімічної, текстильної, швейної та харчової промисловості.
- 3) *«Індійський Рур»*, або «Індійський Донбас» (північний схід Індії). Це вугільно-металургійний район із центром у Колкаті. Над його створенням працювали й українські фахівці. (Про це, зокрема, згадується в романі Олеса Гончара «Собор».)
- 4) *Зона Перської затоки* (Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар, Кувейт та ін.). Поряд із видобутком нафти та природного газу там створено потужний комплекс нафтопереробних, нафтохімічних, металургійних та інших виробництв.
- 5) *Найбільші центри нових індустріальних країн* (Сингапур, Сеул, Тайбей). Вони спеціалізуються на транспортному й точному машинобудуванні, нафтопереробці та нафтохімії, виробництві текстилю та продуктів харчування.

2 Вторинний сектор економіки.

Частка Азії у світовому виробництві електроенергії — понад 40%. Основу *енергетики* становлять вугілля (Східна, Південна, Центральна Азія), нафта та природний газ (Західна Азія). ТЕС розміщені поблизу джерел сировини та у великих містах. Окремі країни регіону (зокрема Китай, Південна Корея, Таїланд, Індонезія, Туреччина, країни Закавказзя) мають потужні гідроресурси. Великі ГЕС збудовані на річках Хуанхе, Янцзи (мал. 1), Євфрат, Інд. АЕС працюють у Японії (17 станцій), Китаї (13), Індії (7), Південній Кореї (6), Тайвані (3), Пакистані (2), Ірані (1), Вірменії (1). За виробництвом електроенергії на одну особу в Азії лідерами є Південна Корея, Японія, Саудівська Аравія, ОАЕ, Катар.

Чорна металургія є однією з найрозвиненіших складових промисловості. В Азії виробляють понад 70% від загальносвітового виробництва сталі та чавуну. У десятці найбільших світових виробників безперечним лідером є Китай (понад 50% світового виробництва), а також Японія, Індія та Туреччина. Потужні металургійні комбінати працюють

Мал. 1. ГЕС «Три ущелини» на річці Янцзи (Китай) — найпотужніша у світі (22,4 ГВт). Протяжність греблі — 2,3 км, висота — 182 м. Під час будівництва ГЕС було затоплено 13 міст та переселено 1,3 млн осіб.

в Ірані, В'єтнамі, Індонезії, Казахстані, Малайзії. Кольорова металургія представлена виплавлянням олова (Китай, Малайзія, Таїланд), міді (Японія, Індонезія, Філіппіни), алюмінію (Індія, Японія, Ірак), свинцю та цинку (Японія, Китай).

У *машинобудуванні* переважають підприємства, що спеціалізуються на виробництві автомобілів, морських суден, побутової електротехніки, радіоелектроніки. Частка країн Азії у світовому машинобудуванні неухильно зростає. Тут виробляють понад половину легкових та 3/4 вантажних автомобілів світу. Японія та Південна Корея спеціалізуються на виробництві високоякісної електроніки, авіатехніки, робототехніки, морських суден. Китай та нові індустріальні країни виробляють трудомістку продукцію: автомобілі, телекомунікаційне обладнання, офісну техніку, побутові електроприлади та комплектуючі. Для Ізраїлю характерна висока частка виробництва військової та медичної техніки.

У *хімічній промисловості* виділяються виробництва мінеральних добрив (у першу чергу азотних), побутової хімії, фармацевтики, полімерних матеріалів (Японія, Китай, Індія, нафтодобувні країни).

Легка та харчова промисловість представлені в усіх країнах регіону. Центром світової текстильної промисловості нині є країни Східної і Південно-Східної Азії. Завдяки дешевій робочій силі протягом останніх десятиліть до них поступово переміщується текстильна, швейна та взуттєва промисловість із розвинених країн, насамперед зі США та Японії. У багатьох країнах Азії широко представлені кустарно-ремісничі підприємства, які виробляють килими (Іран, Афганістан), ювелірні вироби (Індія, Іран), хутрянний одяг (Афганістан), прикраси (Індія, Шри-Ланка) тощо.

Азія — батьківщина багатьох продуктів харчування й солодощів, таких як халва, родзинки, рахат-лукум, курага, шербет, інжир, чай. Підприємства харчової промисловості забезпечують первинну переробку сільськогосподарської продукції, виробництво продуктів харчування.

3

Третинний сектор економіки.

Наслідком економічних успіхів Азіатського регіону є прискорений розвиток сфери послуг, зокрема фінансово-банківської справи, торгівлі, освіти, інформаційно-технологічного сектору, транспорту, туризму. Це сприяє переміщенню в регіон центрів ділової активності та інноваційного прогресу.

Найвища частка сфери послуг у ВВП розвинених країн Азії — Японії (71%), Ізраїлю (69%), Кіпру (87%). Також провідну роль третинний сектор відіграє в окремих країнах регіону, які спеціалізуються на наданні певних видів послуг, зокрема в Сингапурі (83,5%), на Мальдівах (81%).

Нині в Азії чимало міст, які мають світове та регіональне значення. Крім Токіо, до десятки найбільших фінансових центрів світу входять Сянган та Сингапур.

Сянган — торговельно-промисловий і фінансовий центр не лише регіонального, а й світового значення. На початку XXI ст. тут діяло 110 тис. торговельних фірм, 950 регіональних штаб-квартир і 1500 регіональних офісів іноземних компаній. Тут працює 765 відділень комерційних та інвестиційних банків із більш ніж 70 країн.

У цих містах, а також у Пекіні, Шанхаї, Сеулі, Дубаї, Джакарті, Нью-Делі, Стамбулі та Бангкоку розташовані штаб-квартири найбільших банків та промислових компаній світу. На Кіпрі, у Сингапурі, Бахреїні, ОАЕ, Малайзії створено офшорні зони.

Велику увагу в країнах Азії приділяють розвитку освіти та науки. Найкращі освітні центри розташовані в Японії (Токійський та Кіотський університети), Китаї (університет Цінхуа та Пекінський), Сингапурі (Національний університет Сингапуру), Ізраїлі (Єврейський університет у Єрусалимі та Ізраїльський технологічний інститут).

Порівняно з Європою транспортна система Азії дуже неоднорідна за рівнем розвитку та густотою шляхів сполучення. Найгустіша мережа транспортних шляхів і найбільші обсяги перевезень характерні для Японії, східних районів Китаю, Індії, Пакистану, нових індустріальних країн. У внутрішніх перевезеннях лідерство належить залізничному транспорту. У деяких країнах, таких як Афганістан, Кіпр, Лаос, Оман, ОАЕ, залізниць немає. Швидко розвивається автомобільний транспорт, із чим пов'язане прискорене розширення мережі автошляхів, сучасних автострад. Зовнішні та внутрішні каботажні перевезення забезпечує морський транспорт. Завдяки стрімкому економічному розвитку регіону, зокрема Китаю та «азіатських тигрів», морські порти Азії посіли провідні позиції у світових рейтингах за обсягами перевезень: Шанхай (перше місце у світі), Сингапур, Шеньчжень, Нінбо, Сянган, Пусан, Гуанчжоу, Ціндао, Дубаї, Тяньцзін. У внутрішніх перевезеннях річками, озерами й каналами важливим є судноплавство в басейнах річок Янцзи та Меконг.

Мал. 2. Аеропорт «Чангі» (Сингапур) — головні авіаційні ворота в Азії. Щорічно він обслуговує понад 60 млн пасажирів. Протягом 27 років поспіль британський журнал «Бізнес Тревел» присвоював «Чангі» звання найкращого аеропорту світу.

Зростає роль повітряного транспорту. Найбільші аеропорти, що приймають міжконтинентальні рейси, розташовані в Пекіні, Токіо, Сянгані, Джакарті, Дубаї, Бангкоку, Сингапурі (мал. 2), Гуанчжоу, Шанхаї, Куала-Лумпурі, Стамбулі.

У найбільш розвинутих країнах регіону й дотепер широко використовують традиційні види транспорту — гужовий, в'ючний, велосипедний.

Азіатський туристичний регіон посідає друге місце за масштабами міжнародного туризму та перше — за темпами приросту туристичних відвідувань. Багата культурна, історична спадщина, унікальна контрастна природа Азії приваблюють туристів з усього світу. Саме тут розташовані пам'ятники світового мистецтва й архітектури: собор Святої Софії, Тадж-Махал, Велика Китайська стіна, храми Тибету, священні місця для багатьох віруючих людей (Єрусалим, Мекка). Таїланд, Туреччина, Мальдівські Острови перетворилися на головні туристичні центри світу. Особливо швидко розвивається туризм у Китаї. За прогнозами, до 2020 р. Китай посіде перше місце у світі серед країн за кількістю іноземних туристів.

4 Країни Азії в МПП. Зв'язки України з країнами Азії.

Економічні успіхи ряду азіатських країн змінюють роль регіону у світовій економіці. Японія, Китай та нові індустріальні країни забезпечують понад половину світового експорту автомобілів, високотехнологічної продукції, у тому числі медичних інструментів, літаків і телекомунікаційного обладнання. Інші країни Азії залишаються важливими постачальниками сільськогосподарської продукції (чай, натуральний каучук, джут, спеції, тропічні й субтропічні фрукти), продукції гірничодобувної промисловості (нафта, природний газ, марганець, олово, хроміти, залізна руда тощо).

Азіатський експорт товарів, крім внутрішньої регіональної торгівлі, спрямовується переважно в Північну Америку та країни Європи, зокрема в Україну.

Серед головних напрямків співробітництва України та країн Азії є розробка та освоєння паливних корисних копалин; обмін науковою інформацією; співпраця у сфері високих технологій, ракетно-космічній, авіаційній, хімічній промисловості, машинобудуванні, суднобудуванні; поставки в країни Азії окремих видів сільськогосподарської продукції. Для ефективного економічного розвитку України особливо цінним є досвід країн Південно-Східної Азії в розробці та впровадженні інноваційної стратегії економічного розвитку.

Торговельно-економічну взаємодію між країнами та регіонами забезпечує мережа транспортних коридорів, серед яких найвідомішим є ТРАСЕКА, так званий відроджений «шовковий шлях», прокладений від країн Європи через порти Чорного моря, Кавказ, Центральну Азію до Китаю.

Інтенсивному залученню багатьох країн Азії до світової спільноти сприяє їхнє вигідне транспортно-географічне положення на морських шляхах, що пов'язують Європу з басейном Тихого океану.

Головне

◆ Азія є світовим лідером за виробництвом електроенергії, чорних і кольорових металів, автомобілів, морських суден, електроніки, мінеральних добрив, хімічних волокон, паперу, продукції легкої та харчової промисловості.

◆ Для регіону характерні відмінності в розвитку та розміщенні як промислових підприємств, так і сфери послуг. У розвинених країнах, Китаї, нових індустріальних країнах представлено багатий спектр виробництв обробної промисловості, зосереджені найбільші промислові, фінансові, освітні та транспортні центри.

◆ Інші країни Азії мають вузьку спеціалізацію залежно від наявності природних ресурсів, особливостей природних умов та географічного положення.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть основні промислові осередки та райони Азії. Обґрунтуйте їхнє розміщення. 2. Які виробництва вторинного сектору набули розвитку в країнах Азії? 3. На яких видах продукції машинобудування спеціалізуються країни Азії? 4. Знайдіть на карті атласу та назвіть: 1) світові міста Азії; 2) найбільші фінансові та освітні центри; 3) найбільші морські порти та аеропорти регіону. 5. Чим обумовлене зростання туристичних потоків у країни Азії? 6. Наведіть найбільш перспективні напрямки співробітництва України з країнами Азії.

Набуємо практичних навичок

Дізнайтеся, які товари, що виробляють у країнах Азії, представлені на продаж в Україні. Поміркуйте, від імпорту яких товарів можна відмовитися та замінити їх на вітчизняні.

Поміркуйте

1. Чим обумовлений стрімкий розвиток вторинного й третинного секторів економіки в країнах Азії?
2. Якими є причини перенесення виробництв обробної промисловості з розвинутих країн до країн Азії, що розвиваються?

Працюємо в групах

За допомогою карт атласу та тексту параграфа проаналізуйте розміщення провідних секторів обробної промисловості в Азії. Результати занесіть до таблиці.

Сектор промисловості	Електроенергетика	Машинобудування	Чорна металургія	Кольорова металургія	Хімічна промисловість
Назва країни					

Практична робота 3

Порівняння продовольчого кошика жителів країн Західної та Східної Азії

Географічні дослідження

Географічне положення країни як чинник її економічного розвитку (на прикладі Туреччини та Сингапуру)

ТЕМА 2. КРАЇНИ АЗІЇ

§ 21. Японія (Японська Держава): економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення

Пригадайте

- ♦ походження та головні особливості природи Японських островів
- ♦ яке місце посідає Японія за кількістю населення у світі

1

Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Японія — острівна держава поблизу східного узбережжя Азії. До її складу входять понад 4000 островів, із яких чотири великі — *Хонсю, Хоккайдо, Кюсю і Сікоку*.

Територія Японії за формою трохи нагадує бумеранг, що летить від східного узбережжя Азії в бік США. Зі сходу разом із вранішнім сонцем у країну приходиться новий день. Це відбувається раніше, ніж у більшості країн світу, тому не дивно, що Японію називають «Країною вранішнього сонця».

Японія відділена Японським морем від Росії, Північної і Південної Кореї, Східнокитайським морем — від Китаю. Найменша відстань

до материка складає близько 200 км (Південна Корея). Зі сходу й південного сходу Японські острови омиває Тихий океан.

Берегова лінія Японських островів дуже порізана. Її протяжність (29,7 тис. км) майже дорівнює довжині берегової лінії Африки.

Економіко-географічне положення країни є зручним. Хоча вона розташована в периферійній частині Східної Азії, але саме Японія є економічним центром цього регіону. Особливу вигоду їй приносить розташування між Китаєм і Південною Кореєю (як ви знаєте, ці країни динамічно розвиваються на початку ХХІ ст.) і потужною в економічному відношенні країною світу — США.

Острівне розміщення фактично дає Японії змогу використовувати океан як безмежну кількість транспортних магістралей. А безліч глибоких морських бухт та заток є зручними для будівництва портів споруд.

Віддаленість від головних країн-конкурентів — США та європейських держав — забезпечує японським ТНК панування у великому регіоні.

Таким чином, Японія має великі можливості для вигідної участі в МПП.

За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів Японії.

Японія володіє багатими рекреаційними ресурсами, які представлені пам'ятниками давньої культури та унікальною за красою природою. До Світової спадщини ЮНЕСКО віднесено 20 об'єктів, серед яких найвідомішими є замок Хімедзі, старовинні Квартали Кіото та Нари, гора Фудзіяма, меморіал Миру в Хіросімі.

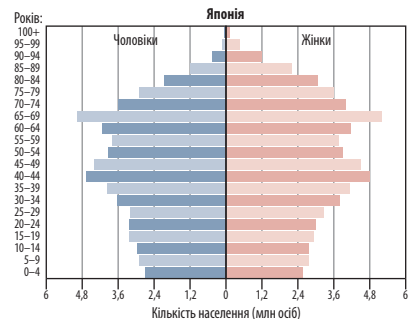
2

Населення.

Як ви вже знаєте, за кількістю населення — 126,5 млн осіб — Японія завершує першу десятку країн світу. Із 2007 р. кількість жителів країни поступово зменшується.

Через низьку народжуваність та високу тривалість життя (84,7 року) кількість осіб старшої вікової категорії досить швидко зростає (мал. 1). Зараз частка людей похилого віку більш ніж удвічі перевищує частку дітей та підлітків (27,9% і 12,8% відповідно).

Японці складають у країні понад 99% населення. Серед інших національностей є корейці та китайці, що потрапили на Японські

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Японії (2016 р.). Джерело: CIA World Factbook.

острови як дешева робоча сила, і корінне населення острова Хоккайдо — айни, які значно асимілювалися.

Релігійний склад населення має досить своєрідні особливості. Дві основні релігії в країні — синтоїзм, давня національна релігія Японії, та буддизм, що прийшов зі сходу Азії в X ст. Цікаво, що Японія не знала релігійних війн: дві досить різні релігії утворили щось схоже на союз. Більшість японців зараховують себе до прихильників і тієї, і іншої релігії.

За досить невеликих розмірів території Японія має численне населення, тому показники його середньої густоти дуже високі — понад 330 осіб/км² (у 7 разів більше за середньосвітову). Однак фактично густота населення ще набагато вища, оскільки переважна частина жителів проживає на рівнинах Тихоокеанського узбережжя, де зосереджені найбільші міста країни.

Майже 93,5 % населення Японії становлять жителі міст.

Найбільшими міськими агломераціями є Токійська, Осацька й Нагойська. Разом із розташованими між ними містами вони утворюють мегалополіс Токайдо.

Країна дуже добре забезпечена трудовими ресурсами — як кількісно, так і якісно. Частка економічно активного населення становить близько половини. У промисловості зайнято 26,2 %, у сільському господарстві — 2,9 %, у сфері послуг — 70,9 %.

Одним із головних критеріїв неухильного економічного зростання Японії вважають так званий «людський чинник» — особливі риси, що властиві японському народу. На перше місце серед них висувають працьовитість, сумлінність, високий рівень освіченості та професійної кваліфікації.

У центрі японського суспільства завжди була не окрема людина, а згуртований колектив із суворим підпорядкуванням його учасників — ієрархією.

Японців відрізняє велика прив'язаність до своєї сім'ї, навчального закладу, місця роботи, батьківщини.

Дуже часто японці працюють у компаніях на умовах «довічного найму». Його сутність передбачає гарантії постійної роботи на фірмі до виходу на пенсію. У багатьох фірмах існують власні уніформа, гімн та свята. Працівники віддають перевагу продукції свого виробництва, а керівники створюють програми соціального забезпечення, різноманітних послуг та пільг, зокрема пенсійні виплати, медичне страхування, будівництво житла, догляд за дітьми тощо. Загалом японці дуже багато працюють і мало відпочивають (мал. 2).

Японцям властивий і національний патріотизм. Вони дуже бережливо ставляться до свого минулого та традицій.

Мал. 2. Капсульний готель для трудоголиків складається з окремих блоків — ізольованих капсул невеликого розміру. Там є телевизор, доступ до Інтернету, дзеркало та будильник. Капсули розташовані в декілька рядів одна над одною. Одна така капсула коштує 4000 єн за ніч, що складає приблизно 30—50 дол.

! Головне

◆ Положення Японії в центрі Азіатсько-Тихоокеанського регіону забезпечує країні вигідні умови для участі в МПП.

◆ Загалом природно-ресурсний потенціал Японії обмежений і недостатній для економічного розвитку. Країна існує в умовах дефіциту майже всіх природних ресурсів, у першу чергу мінеральних.

◆ Характерні риси населення Японії: однорідний національний склад, концентрація населення у великих містах, висока тривалість життя, висока частка людей похилого віку.

◆ Бідність ресурсної бази Японії компенсується високою працьовитістю та кваліфікацією населення.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Які складові економіко-географічного положення Японії позитивно впливають на її економічний розвиток? 2. Назвіть головні риси природних умов Японії. Чим обумовлений обмежений склад мінеральних ресурсів країни? 3. Охарактеризуйте сучасну демографічну ситуацію в Японії. 4. Чим пояснюється нерівномірний розподіл населення територією країни? 5. Назвіть найбільші міські агломерації Японії. 6. Проаналізуйте структуру зайнятості населення Японії. Охарактеризуйте кількісний та якісний склад її трудових ресурсів.

Поміркуйте

1. Які сектори економіки можуть розвиватися в Японії в умовах обмеженого природно-ресурсного потенціалу?
 2. Які демографічні проблеми в майбутньому можуть стати перешкодою економічному розвитку Японії?
 3. Проаналізуйте переваги та недоліки системи «довічного найму» в Японії.

Практичне завдання

Складіть порівняльну характеристику економіко-географічного положення Японії та Великої Британії. Визначте спільні та відмінні риси.

§ 22. Японія: господарство

Пригадайте

- ♦ у яких секторах світового господарства Японія є лідером

1 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни.

Японія — яскравий приклад того, як люди можуть долати несприятливі природні умови та досягати надзвичайно високих успіхів в економіці. Країна вийшла з Другої світової війни зі зруйнованою промисловістю, зuboжilим сільським господарством і майже відсутністю запасів основних мінеральних ресурсів. Однак уже наприкінці 1960-х рр. Японія посіла друге місце у світі за обсягом промислового виробництва, а на початку 1970-х рр. — і за обсягом ВВП. У другій половині ХХ ст. темпи зростання економіки країни були найвищими у світі — близько 11% на рік. Це явище дістало назву японського «економічного дива».

Основні чинники, які забезпечили Японії економічні успіхи, — це:

- 1) ретельно зважена національна стратегія економічного розвитку;
- 2) широке запозичення науково-технічних досягнень інших розвинених країн;
- 3) порівняно низькі витрати на оборону;
- 4) інтенсивна праця японців.

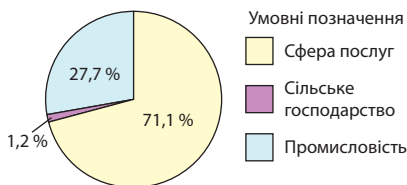
Сьогодні Японія — високорозвинена постіндустріальна держава, одна з найбільш промислово розвинених та технологічно оснащених країн світу. Разом зі США та країнами Західної Європи вона посідає провідні позиції у світовому господарстві.

Економічна модель, яку використовують у Японії, має назву «ієрархічний корпоративізм». Її сутність базується на активній участі держави в економіці країни. Тісні зв'язки між урядом, банками та основними корпораціями дозволяють розробити стратегію «продуманого планування» економічного розвитку.

Особливою формою організації економіки в Японії є об'єднання фірм у промислово-фінансові групи — так звані *кейрецу*. Вони відрізняються високою конкурентоспроможністю за рахунок установаження довготривалих стійких зв'язків між підприємствами. Зі 100 найбільших промислових фірм Японії 70 є членами тієї чи іншої кейрецу.

Японські ТНК, на відміну від американських та європейських, спеціалізуються переважно на виробництві промислової продукції, зокрема автомобілебудуванні та електроніці (наприклад «Тойота», «Хонда», «Хітачі», «Соні»).

Стратегія подальшого економічного розвитку Японії спрямована на обмеження зрос-

Мал. 1. Структура ВВП Японії (2017 р.).
Джерело: CIA World Factbook.

тання енергоємних і матеріаломістких виробництв, що залежать від імпорту палива й сировини, та орієнтацію на новітню наукоємну промисловість. У зв'язку із цим неухильно зростає значення третинного сектору (мал. 1).

Сучасна Японія, на думку багатьох фахівців, є моделлю екологічного розвитку, яка в майбутньому може сформуватися в будь-якій країні. Основне завдання майбутнього — навчитися працювати в замкненому циклі, як природа. У його розв'язанні досягнуті певні успіхи. За даними центру «Чиста Японія», 50% відходів переробної промисловості можуть ефективно використовуватися як ресурси. Наприклад, фірма «Денсо», постачальник електронної «начинки» для «Тойоти», заявила, що в її виробках уже немає деталей, які не могли б використовуватися повторно.

Головним промисловим, фінансовим та культурним центром Японії є Токіо (мал. 2). Тут працюють наукоємні та високотехнологічні виробництва різних секторів економіки, зосереджується діяльність найбільших банків та фінансово-промислових груп, розташовані представництва іноземних корпорацій, понад 100 державних та приватних вищих навчальних закладів.

2 Домінуючі складові третинного сектору.

У Японії набули розвитку всі види діяльності у сфері послуг, характерні для постіндустріальних країн. Успіхи країни в галузях банківської справи, науки й охорони здоров'я визнані в усьому світі.

Сучасна банківська система Японії виникла після Другої світової війни та побудована за американським зразком. Вона складається з приватних банків, кредитних асоціацій, урядових фінансових установ, а також філій іноземних банків. Зараз ця сфера є однією з найбільш потужних і розвинених у світі.

Велику увагу в Японії приділяють розвитку науки та науковим дослідженням. За часткою витрат на науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи Японія входить у першу п'ятірку країн світу. Прі-

Мал. 2. Токіо — місто контрастів, що поєднало в собі східну та європейську культуру, сучасні хмарочоси та стародавні храми.

оритетами розвитку науково-технічної сфери є біотехнології (використання живих організмів і біологічних процесів у виробництві), системи інформаційного забезпечення, нові види енергії та матеріалів, системні дослідження Землі, Космосу та Океану.

Із другої половини ХХ ст. в Японії реалізується державна програма «Технополіс». Спочатку відбулося переміщення науки з Токіо до нового спеціально побудованого екологічно чистого міста — Цукуба. Воно розташоване за 60 км на північний схід від столиці. У подальшому технополіси та технопарки з'явилися в різних частинах країни, але найбільше їх на острові Кюсю, який навіть стали називати «Кремнієвим островом». На півдні Кюсю в місті Кагосіма діє космічний центр, а на розташованому поруч острові Танегасімо — космодром.

Система охорони здоров'я в Японії — одна з найрозвиненіших у світі. Усе населення охоплене медичним страхуванням, яке забезпечують держава та роботодавці. Витрати на охорону здоров'я в країні становлять понад 10% ВВП (на одного жителя припадає майже 4,8 тис. дол. США). Обслуговування пацієнтів у японських лікарнях ґрунтується на новітніх досягненнях техніки й комп'ютерних технологіях, що робить медичні послуги не тільки якісними, але й ефективними.

3

Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

За обсягами промислового виробництва (1096,7 млрд дол.) Японія посідає третє місце у світі після Китаю та США. Найбільше значення як у національному, так і у світовому господарстві мають машинобудування, чорна металургія, хімічна й нафтохімічна промисловість, а також електроенергетика.

Лідером японської індустрії є *машинобудування*. Воно забезпечує понад половину обсягів промислової продукції країни, значну частину якої експортують. У виробництві багатьох видів машинобудівної продукції Японія посідає провідні позиції у світі. Насамперед це автомобілі, верстати, морські судна, електроніка та робототехніка.

Автомобілебудування багато в чому визначає місце Японії в МПП. Щорічно в країні виробляють понад 9 млн одиниць автотранспортної техніки (третє місце у світі). Найпотужнішими автомобільними концернами є «Тойота», «Ніссан» та «Хонда». Вони успішно конкурують з американськими та європейськими виробниками.

Особливе значення для Японії має суднобудування. Країна, з одного боку, орієнтована на привізні ресурси, а з іншого — на великий експорт різноманітної промислової продукції. Японія спеціалізується на виробництві супертанкерів і великотоннажних суховантажів, наукових суден та круїзних лайнерів, рибальських катерів та буксирів.

Мал. 3. Японські роботи у виробництві та побуті:

а) промислові роботи «КУКА» на автомобільному виробництві; б) робот «Твенті-ван», розроблений для допомоги людям з обмеженими можливостями; в) робот «Т-34», призначений для охорони (за допомогою дистанційного управління він знерухоплює зловмисника); г) роботи-тюленята «Паро», призначені для заспокоєння пацієнтів у клініках.

Японія є світовим лідером із виробництва робототехніки. На частку Японії припадає 18% усіх промислових роботів, що функціонують у світі. Розвивається виробництво роботів для медицини, догляду за літніми людьми, забезпечення побутових послуг (мал. 3).

Протягом декількох десятиліть Японія зберігає провідні позиції серед світових виробників електродвигунів, побутових електротоварів, комп'ютерів і комплектуючих.

Основні підприємства машинобудування розташовані в межах Тихоокеанського промислового поясу: у Токійському районі — автомобілебудування, складне верстатобудування, промислові роботи; в Осацькому — металомістке обладнання (поблизу центрів чорної металургії); у Нагойському районі — верстатобудування, виробництво устаткування для інших видів промислової діяльності.

За обсягом виробленої *електроенергії* (1061 млрд кВт·год) Японія посідає п'яте місце у світі, поступаючись Китаю, Індії, США та Росії. Понад 80% електроенергії виробляють ТЕС, які розміщені переважно у великих промислових районах. За потужністю АЕС Японії належить третє місце у світі після США та Франції. До 2011 р. на 54 атомних енергоблоках вироблялося близько 30% усієї електроенергії. Після аварії на АЕС «Фукусіма» в результаті землетрусу та цунамі всі атомні електростанції було відімкнено для перевірки їхньої безпеки. Нині відбувається повільне відновлення атомної енергетики, однак її частка порівняно мала — лише 2,15%. Обсяг виробництва електроенергії на ГЕС становить близько 9%.

Японія активно розвиває альтернативну енергетику. Близько 90 % екологічно безпечних потужностей припадає на сонячні електростанції. У перспективі планується збільшення обсягів вітрової та хвильової енергетики.

Японська *металургійна промисловість* за технічним оснащенням є найсучаснішою у світі. За виробництвом (105 млн т) та експортом (41 млн т) сталі Японія посідає друге місце у світі після Китаю. Кольорова металургія виплавляє необхідні для машинобудування метали — мідь, алюміній, цинк. Найбільші підприємства працюють на привізній сировині та розміщені неподалік від великих портів у Токіо, Йокогамі, Кавасакі, Кобе та Осаці. Останнім часом спостерігається перенесення ресурсомістких й екологічно шкідливих виробництв за кордон, а в Японії зосереджують підприємства переробної металургії.

За обсягом *хімічної продукції* Японія поступається тільки Китаю та США. Вона спеціалізується переважно на виробництві пластичних мас, синтетичних смол, хімічних волокон, синтетичного каучуку. Основні центри розташовані в межах Тихоокеанського поясу (зокрема Кавасакі, Йокогама).

Світове значення мають і *целюлозно-паперова* й *поліграфічна промисловість*, які працюють на імпортованій сировині. Особливо значними є обсяги виробництва й експорту паперу й картону.

4 Спеціалізація сільського господарства.

Незважаючи на обмеженість сільськогосподарських земель, успіхи Японії в розвитку сільського господарства також можна віднести до «японського дива». Площа орних земель становить лише 13 % території країни, однак завдяки застосуванню прогресивних методів землеробства й селекції в Японії змогли досягти високої врожайності сільськогосподарських культур. Традиційно головною зерновою культурою, основним японським «хлібом» залишається рис. Його посіви займають майже половину оброблюваних земель. Крім того, тут вирощують різноманітні овочі та фрукти, цукровий буряк, розводять свиней, велику рогату худобу, займаються птахівництвом.

Самозабезпеченість Японії продуктами харчування складає 64 %. Зараз у сільському господарстві Японії відбуваються реформи, спрямовані на підвищення продовольчої безпеки.

Традиційно велике значення в харчуванні японців належить риби та іншим морепродуктам. За їх споживанням на одну особу країна поступається лише Ісландії. Японці виловлюють до 12 млн т морепродуктів, ще майже 10 млн т імпортується. Країна досягла успіхів в аквакультури: значна кількість риби й молюсків штучно розводиться та вирощу-

ється у водоймах суходолу та на спеціальних плантаціях у морських прибережних водах.

5 Транспортна система. Зовнішні економічні зв'язки.

У Японії створена ефективна транспортна система.

Основними видами внутрішнього транспорту є автомобільний та залізничний. Загальна протяжність залізничних колій — 27,3 тис. км, автомобільних шляхів — 1219 тис. км (друге місце у світі після США). Надсучасні багаторівневі тунелі та мости з'єднують чотири головні острови Японії. Тут створена система швидкісних залізниць «сінкансен». Їхня довжина становить майже 3,4 тис. км, а поїзди розвивають швидкість до 300 км/год. Міжнародне сполучення забезпечують морський та авіаційний транспорт. До 100 найбільших морських портів світу належать Нагоя, Тіба, Йокогама, Кобе, Токіо, Осака. Головні повітряні ворота країни — міжнародний аеропорт «Ханеда» в Токіо. Система трубопроводів (понад 4,5 тис. км) забезпечує транспортування привізних енергоносіїв до внутрішніх районів країни.

Надзвичайно важливими для Японії є зовнішні економічні зв'язки, особливо торгівля. Економіка країни майже повністю залежить від ввезення промислової сировини, руд, палива. За рахунок імпорту Японія забезпечує потреби в нафті, природному газі, вугіллі, залізній руді, бокситах, натуральному каучуку, бавовні, вовні тощо.

Основу експорту Японії складає продукція машинобудування, чорної металургії та хімічної промисловості. Важливу роль країна відіграє в міжнародному обміні технологіями. Останнім часом зовнішньоекономічна діяльність Японії переорієнтовується з експорту товарів на експорт капіталів та довгострокові інвестиції. Японські капіталовкладення мають значний вплив на економічний розвиток країн Азії.

Основними торговельними партнерами є США, Китай, Південна Корея, Таїланд, Австралія.

6 Міжнародні зв'язки України та Японії.

Незважаючи на географічну віддаленість, Україна та Японія мають різнобічні двосторонні зв'язки. Українським споживачам добре відома продукція японського виробництва: автомобілі, комп'ютери, телевізори, годинники, фотоапарати тощо. Україна постачає в Японію руди металів та продукти харчування.

Перспективними напрямками співпраці з японськими компаніями є залучення японських інвестицій у розвиток машинобудування, транспортної та енергетичної інфраструктури, упровадження сучасних енергозберігаючих технологій. Так, наприклад, у 2016 р. у Львівській

області було відкрито завод компанії «Фудзікура» із виробництва електричного обладнання для автомобілів.

Для активізації двостороннього співробітництва, зміцнення зв'язків між Україною та Японією 2017 рік був оголошений Роком Японії в Україні.

Головне

◆ Японія — високорозвинена постіндустріальна держава, один із центрів світової економіки. Вона є головним новатором у сфері технологій та високотехнологічної продукції.

◆ Сфера послуг Японії динамічно розвивається. Її особливою рисою є високий рівень упровадження інформаційних технологій та інновацій.

◆ Міжнародну спеціалізацію країни визначають машинобудування, особливо автомобілебудування, суднобудування, виробництво електронної та електротехнічної продукції.

◆ Найбільшим районом концентрації сучасної промисловості Японії є Тихоокеанський промисловий пояс.

◆ Японія бере активну участь у МПП як постачальник продукції наукоємних складових промисловості, технологій, потужний інвестор капіталу.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Які чинники відіграють визначальну роль в економічному розвитку Японії?
2. Розкрийте основні особливості економічного розвитку Японії на сучасному етапі.
3. Укажіть головні складові третинного сектору економіки Японії.
4. Назвіть провідні сектори японської промисловості та коротко охарактеризуйте їх.
5. Визначте основні особливості Японії у сфері зовнішньоекономічної діяльності.
6. Охарактеризуйте сучасний стан та наведіть найбільш перспективні напрямки українсько-японського співробітництва.

Поміркуйте

1. Багато японських ТНК частину своїх виробничих потужностей, особливо складальних і відносно нескладних, розміщують у нових індустріальних країнах Східної та Південно-Східної Азії. Поясніть таку політику японських корпорацій.
2. У Японії вирощування рису обходиться значно дорожче, ніж у Таїланді або В'єтнамі. Проте уряд країни всіляко підтримує вітчизняних виробників і дуже неохоче імпортує рис з інших країн. Чим би ви пояснили цей факт?

Практичне завдання

Позначте на контурній карті найбільші промислові та транспортні центри Японії.

Працюємо самостійно

Уявіть собі, що вам випала нагода здійснити туристичну подорож до Японії. Складіть туристичний маршрут із коротким описом місць та об'єктів, які б ви хотіли відвідати.

Географічні дослідження (за вибором учня/учениці)

Острови Кюсю і Хоккайдо: контрасти Японії

§ 23. Китай (Китайська Народна Республіка): економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення

Пригадайте

- ♦ характерні риси трудових ресурсів Японії
- ♦ як особливості трудових ресурсів впливають на економічний розвиток країни

1 Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Китай розташований на сході Азії та охоплює близько 1/5 її площі. Він має найпротяжніший суходільний кордон у світі (22,5 тис. км) та сусідить із 13 країнами. На півночі та північному сході Китай межує з Росією, на півночі — із Монголією. Північно-західні кордони відділяють Китай від Казахстану та Киргизстану, західні — від Таджикистану, Пакистану, Індії та Непалу. На півдні пролягли кордони з Бутаном, М'янмою, Лаосом і В'єтнамом. На північному сході Китай межує з Північною Кореєю. Жодна з країн-сусідів не має високого рівня розвитку. Значна частина суходільних кордонів Китаю віддалена від найрозвиненіших районів країни й незручна для прокладання наземних транспортних магістралей.

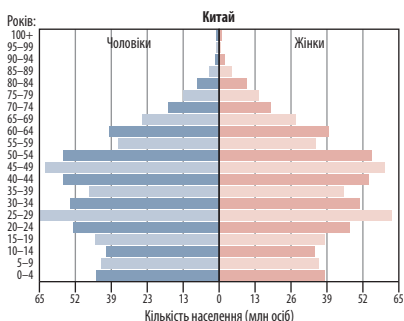
Під час оцінювання економіко-географічного положення Китай умовно поділяють на дві частини — Східний (приморський) і Західний (континентальний). Східний Китай має широкий вихід до незамерзалих морів Тихого океану — Жовтого, Східнокитайського та Південнокитайського. Це робить його ЕГП дуже зручним для торгівлі та розвитку кооперування зі США й особливо з Японією, яка розташована поблизу. Західний Китай значною мірою ізольований від активного господарського життя.

За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів Китаю. Зверніть увагу на відмінності природи Західного та Східного Китаю.

2 Населення.

Як ви знаєте, за кількістю населення Китай є світовим лідером, проте зараз його впевнено наздоганяє Індія.

Із часів утворення Китаю в 1949 р. кількість населення зросла в понад 3 рази та наближається до 1,4 млрд осіб. Така величезна кількість населення, з одного боку, зумовлює наявність значних трудових ресурсів, а з іншого — ускладнює підвищення якості життя, загострює житлову та продовольчу проблеми, знижує можливості працевлаштування. Ось чому в 1979 р. уряд Китаю вирішив вжити ряд невідкладних

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Китаю (2017 р.). Джерело: СІА World Factbook.

заходів для зниження народжуваності. Їхня суть була закладена в такій формулі: «Нагорода за одну дитину, прогресуюче покарання за другу й наступних дітей». У результаті природний приріст почав зменшуватися й зараз становить 5,3% (удвічі менше, ніж в Індії). Жодній країні світу не вдавалося так швидко зменшити темпи природного приросту населення за рахунок демографічної політики.

Із 2016 р. в Китаї запроваджена нова концепція демографічної політики, яка дозволяє родинам мати двох дітей.

Результатом демографічної політики стали зміни вікової структури населення (17,2% — 72% — 10,8%): відбувається поступове зменшення частки дітей та підлітків, зростання

частки людей похилого віку та середньої тривалості життя (75 років) (мал. 1). Чоловіче населення значно переважає жіноче, за винятком старшої вікової групи (52% чоловіків проти 48% жінок).

Більшість населення сучасного Китаю становлять ханьці, тобто етнічні китайці. Їхня питома вага у складі жителів держави — близько 92%. Проте в Китаї живе ще понад 50 різних етнічних груп — чжуані, уйгури, монголи, тибетці, хуей, мяо тощо. Їхня загальна кількість становить приблизно 110 млн осіб.

Традиційна релігія в країні з давніх часів була сумішшю місцевих вірувань і своєрідних церемоній, які поєднувалися з філософськими течіями. Унаслідок цього найбільшу кількість прихильників завоювали конфуціанство, даосизм та буддизм. Нині в Китаї живуть приблизно 100 млн буддистів, 20 млн мусульман, 5 млн протестантів і 4 млн католиків. Понад половина населення країни не мають стійких релігійних переконань.

Китаї має відносно високу середню густоту населення — 143 особи/км², однак розміщене воно вкрай нерівномірно. Понад 80% китайців живуть у Східному Китаї. В окремих районах Великої Китайської рівнини густота населення досягає 1000 осіб/км², а в ряді районів Західного Китаю вона не перевищує 5 осіб/км² (у Тибеті — ще менше).

За часткою міських жителів Китаї нещодавно відносили до слабоурбанізованих країн. Однак стрімкий промисловий розвиток спричинив «міський вибух»: за останні 25 років рівень урбанізації в країні виріс удвічі та складає майже 58%. Китаї є рекордсменом за абсолютним числом міських жителів (800 млн) та кількістю міст-мільйонерів —

понад 60. Усі великі міста є ядрами міських агломерацій. Найбільш значні з них виникли в районі Гуанчжоу, Шанхая, Пекіна, Тяньцзіня.

Китай має найчисленніші у світі трудові ресурси, що становлять понад 800 млн осіб. Понад чверть (28 %) із них працюють у сільському господарстві. Зростає питома вага зайнятих у промисловості (29 %) та сфері послуг (43 %). Незважаючи на економічні успіхи Китаю, близько 6 % китайців (майже 83 млн) ще проживають за межею бідності, 3 % (41 млн) залишаються неписьменними.

! Головне

◆ Економіко-географічне положення різних частин Китаю неоднозначне: східні, особливо приморські райони розміщені дуже вигідно для господарського розвитку. Західна частина країни має значно гірші передумови для здійснення економічних зв'язків.

◆ Китай відрізняється великим різноманіттям природних умов. Це одна з найбільш забезпечених мінеральними ресурсами країн світу. Відчувається дефіцит земельних ресурсів.

◆ Основні характерні риси населення Китаю: найбільша кількість населення та трудових ресурсів, нерівномірне розміщення, середній рівень та високі темпи урбанізації, найбільша кількість міст-мільйонерів та міських агломерацій.

Заяпитання та завдання для самоперевірки

1. Укажіть головні риси ЕГП Китаю. Чому, незважаючи на велику кількість країн-сусідів, економічні зв'язки з ними сухоходом обмежені? 2. Які природні ресурси Китаю мають світове значення? 3. За допомогою мал. 1 та тексту параграфа охарактеризуйте сучасну демографічну ситуацію в Китаї. 4. Які природні особливості Китаю впливають на нерівномірність розподілу населення на території? 5. Назвіть та покажіть на карті атласу найбільші міські агломерації Китаю. 6. Охарактеризуйте кількісний та якісний склад трудових ресурсів Китаю.

Поміркуйте

1. Обґрунтуйте позитивні та негативні наслідки демографічної політики «одна родина — одна дитина». Чому в 2016 р. в Китаї були послаблені обмеження на кількість дітей у родині? 2. Чим спричинений «міський вибух» у Китаї?

Практичні завдання

1. Порівняйте ЕГП Китаю та Японії. Укажіть переваги кожної з країн. 2. Позначте на контурній карті найбільші міста Китаю.

Працюємо самостійно

Ознайомтеся з переліком об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Китаї. Прокладіть та опишіть маршрут туристичної подорожі до найбільш цікавих для вас об'єктів.

§ 24. Китай: господарство

Пригадайте

- ♦ особливості розміщення населення Китаю та причини, що їх обумовили
- ♦ які китайські товари найбільш відомі в Україні

1

Особливості сучасного економічного розвитку країни. Експортна орієнтація економіки.

Ще в недалекому минулому Китай був аграрною країною: у середині ХХ ст. 50% ВВП країни припадало на частку сільського господарства. В індустрії провідну роль відігравали гірничодобувна, а також традиційні для Китаю легка та харчова промисловість. У перші роки існування країни значну допомогу в розвитку її економіки надавав Радянський Союз. За його сприяння було побудовано металургійні комбінати, підприємства важкого машинобудування. Однак із кінця 1950-х рр. Китай фактично розірвав відносини з усім світом та почав здійснювати широкомасштабні експерименти, які закінчилися крахом та призвели до голодування й загибелі мільйонів громадян.

Ситуація змінилася в 1978 р., коли в країні був оголошений новий економічний курс «Реформи і відкритість». Унікальність перетворень полягала в тому, що Китай намагався поєднати командно-адміністративну економічну систему, яка передбачає керівну роль Комуністичної партії, із ринковим господарюванням.

Як бачимо сьогодні, експеримент мав небачені для світового співтовариства результати. Протягом останніх десятиліть середньорічні темпи зростання економіки Китаю становили 8—10% на рік, що сприяло підвищенню рівня добробуту населення, збільшенню середнього класу країни. Якщо США та Англії в процесі індустріалізації в ХІХ ст. знадобилося 50 років, щоб подвоїти реальний дохід на одну особу, Китай досяг цього лише за дев'ять років.

Серед чинників, що забезпечили величезний економічний стрибок Китаю, основними є такі: 1) на початковому етапі реформ надання переваг секторам, які забезпечили швидке зростання (харчова, легка); 2) активне залучення іноземних інвестицій; 3) передача землі в користування індивідуальним господарствам; 4) проведення ефективної регіональної політики з передачею широких повноважень у господарюванні місцевій владі; 5) політична, соціальна та фінансова стабільність у країні; 6) працелюбність та старанність китайців.

Важливим для розвитку економіки Китаю також стало створення спеціальних економічних зон (СЕЗ). На узбережжі було виокремлено чотири такі зони й 14 районів, до яких входять найбільші промислові міста країни, — Шанхай, Тяньцзінь, Гуанчжоу та ін. Пільговий податко-

вий, валютний і митний режими залучили до СЕЗ значні фінансові й виробничі ресурси. Через ці економічні зони до Китаю надходять іноземні інвестиції, сучасні технології тощо.

Усе це в поєднанні з величезним ресурсним потенціалом країни та дешевою робочою силою змінило роль та місце Китаю в сучасному світі. У 2010 р. Китай випередив США за обсягами світового виробництва продукції обробної промисловості (19,8 % і 19,4 % відповідно), а у 2013 р. — за загальним обсягом ВВП (за ПКС) та перетворився на найбільшого світового виробника та експортера.

Держава продовжує контролювати практично всі основні сектори промисловості та банки. Однак ступінь контролю широко варіюється: від повного володіння енергетичними та телекомунікаційними підприємствами до часткового контролю в машинобудуванні, металургії, будівництві й розвитку інформаційних технологій.

Китай активно проводить політику «відкритих дверей», спрямовану на широке співробітництво з іншими країнами. Кількість підприємств за участю іноземного капіталу досягло 500 тис. Іноземні фірми відкрили в Китаї понад 1700 науково-дослідних центрів. Особливу увагу при цьому країна приділяє отриманню в межах співпраці передових іноземних технологій.

Зараз ступінь залежності Китаю від закордонних технологій складає 50%. Його планується знизити до 30% до 2020 р. за рахунок розвитку власних новітніх технологій. Країна більше не хоче задовольнятися роллю світового «виробничого цеху» й має намір змінити економічну модель із нинішньої, що діє за принципом «зроблено в Китаї», на нову — «винайдено в Китаї».

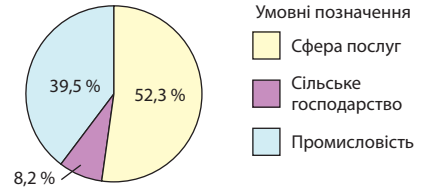
Щороку зростає кількість китайських ТНК у провідних світових рейтингах. Деякі з них посідають лідируючі позиції. До списку Global 500 у 2016 р. входили 103 компанії з Китаю. Більше представництво в цьому рейтингу мали лише ТНК США.

2

Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

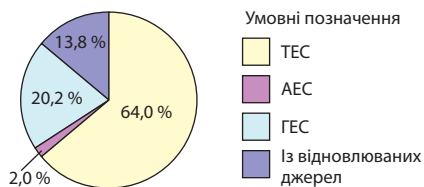
Китай лідирує у світі за обсягом виробництва понад 100 видів промислової продукції. Порівняно з розвиненими країнами для Китаю характерна значно вища частка промисловості у ВВП (мал. 1).

У цьому секторі представлені великі підприємства з найсучаснішими технологіями й дрібні, де переважає кустарне виробництво. Більшість промислових центрів та зон зосереджені на сході країни.

Мал. 1. Структура ВВП Китаю (2017 р.).

Мал. 2. Структура виробництва електроенергії на електростанціях різного типу в Китаї.

Китай посідає перше місце у світі за виробництвом *електроенергії* — на частку країни припадає майже чверть усієї енергії, виробленої у світі (мал. 2).

Основну частину електроенергії виробляють теплові електростанції, що працюють на вугіллі. Потужні ГЕС споруджені у верхній та середній течіях річок Янцзи (зокрема найпотужніша ГЕС у світі «Санься») та Хуанхе. У країні діють 13 атомних електростанцій.

Проте Китай є не тільки безперечним світовим лідером з енергоспоживання. Він також перебуває на першому місці світових рейтингів із розробки та впровадження альтернативної енергетики, насамперед вітрової та сонячної (мал. 3).

Розвиток *чорної металургії* спирається на значні запаси руд чорних металів і вугілля. Китай виробляє понад 800 млн т сталі — це більше половини від усього світового обсягу. Більшість продукції чорної металургії випускають на металургійних комбінатах повного циклу. Найбільші підприємства працюють у містах Аньшан, Далянь, Фушунь, Тяньцзінь, Таншань, Шанхай.

У *кольоровій металургії* Китай є потужним виробником алюмінію, міді, цинку, свинцю, олова тощо.

Одним із головних джерел зростання китайської економіки є *машинобудування*. Перелік машинобудівної продукції включає різноманітні види машин, приладів, обладнання, тракторів, автомобілів, суден, верстатів, комп'ютерів тощо (усього понад 53 тис. найменувань). За виробництвом багатьох із них китайські підприємства посідають провідні позиції на світовому ринку. Виробники постійно розробляють та освоюють нові, більш складні зразки техніки.

Особливу увагу в Китаї приділяють розвитку автомобілебудування. Від початку реформ будь-яка іноземна автомобільна компанія могла відкрити свої підприємства на території Китаю, але у співпраці з місцевими виробниками. Це сприяло бурхливому розвитку автомобільної промисловості та створенню підприємств більшості провідних автомобільних компаній світу. За кілька десятиліть Китай випередив традиційних лідерів серед виробників автомобілів, таких як Франція, Німеччина, США, Японія, та з 2009 р. тримає світову першість. До 50 провідних виробників автомобілів входить 21 китайська компанія.

В авіаційній сфері Китай співпрацює з американською компанією «Боїнг» та європейською корпорацією «Аеробус». Із 2009 р. розпочалося серійне виробництво власного літака ARJ-21.

Мал. 3. Сонячна електростанція у формі панди поблизу міста Датун у китайській провінції Шаньсі. При електростанції створено центр для навчання молоді, де школярам розповідають про переваги сонячної енергії. Наприклад, за 25 років експлуатації станція виробить стільки ж енергії, скільки при спалюванні 1056 млн т вугілля.

Китай активно освоює космічний простір. У країні діють чотири космодроми, налагоджено виробництво різноманітної космічної техніки: супутників, ракет-носіїв, міжпланетних станцій, створена власна навігаційна система «Бейдоу».

У виробництві електронної та електротехнічної продукції Китай також є світовим лідером. Зокрема, частка Китаю в загальносвітовому виробництві телевізорів сягає майже 50 %, мобільних телефонів — 71 %.

Провідними центрами машинобудування є великі міста східної частини країни — Шанхай, Пекін, Сянган, Ціндао, Ухань, Шеньян, Нанкін.

Хімічна промисловість виділяється виробництвом мінеральних добрив, конструкційних матеріалів і продукції побутової хімії. Функціонує потужна нафтопереробна промисловість.

Традиційно важливою для економіки країни залишається *легка промисловість*. Її продукція — тканини, одяг, взуття — наповнює величезний внутрішній ринок та в значних обсягах іде на експорт. До того ж ця трудомістка промисловість забезпечує зайнятість населення. Якщо в 1980-х рр. більшість підприємств розміщувалися у великих містах, то зараз значна їхня кількість перемістилася в передмістя та в сільську місцевість, що дає змогу полегшити проблему безробіття на селі.

Для країни з величезним населенням надзвичайно велике значення має *харчова промисловість*. Вона включає понад 40 різних виробництв, серед яких провідне місце посідають переробка зернових та олійних культур, виробництво цукру, м'яса, риби, консервів, тютюну.

3 Спеціалізація сільського господарства.

Визначним досягненням сільського господарства Китаю та пов'язаної з ним харчової промисловості є забезпечення продовольчої незалежності. Сучасний Китай не лише повністю забезпечує продовольством населення, але й експортує багато його видів.

У сільському господарстві провідна роль належить рослинництву (60 %). Основу землеробства складають зернові культури, голов-

ною з яких є рис. Найкращі умови для вирощування рису — східні та приморські провінції з мусонним кліматом, де збирають по два й навіть три врожаї на рік. Серед інших сільськогосподарських культур у Китаї вирощують пшеницю, ячмінь, кукурудзу, просо, картоплю, бавовник, тютюн, арахіс, сою, овочі, фрукти, чай.

За поголів'ям більшості видів худоби та птиці Китай посідає перше місце у світі. Найбільше розводять свиней, дрібну й велику рогату худобу. У приміських районах сучасною індустрією стає птахівництво. На півдні та південному сході країни розвинене шовківництво.

Китайці вживають мало молока й молочних продуктів, проте полюбляють рибу й інші морепродукти. Країна посідає перше місце у світі за їх виловом. В останні роки все більше риби, креветок, моллюсків і водоростей вирощують на плантаціях у прибережній зоні.

4 Домінуючі складові третинного сектору.

Порівняно з Японією частка третинного сектору в економіці Китаю є набагато меншою. Водночас сфера послуг демонструє випереджальні темпи зростання. У 2016 р. її частка вперше перевищила 50% від загального обсягу ВВП. Особливо швидкими темпами розвиваються фінансово-банківський сектор, наука, телекомунікаційні та ІТ-послуги, туризм.

Китай має декілька потужних фінансових центрів. У столиці країни — Пекіні — розміщені штаб-квартири найбільших китайських банків і промислових компаній. Шанхай є головним економічним, торговельним, науковим та освітнім центром. У місті розміщені найбільша в Китаї фондова біржа, біржі нафтопродуктів, зерна, алмазів, золота, філії всіх китайських банків, фінансових і страхових компаній, більшість іноземних банків, що діють у Китаї. Гонконг ще з часів британського правління здійснював масштабні торговельні операції. Зараз місто майже повністю спеціалізується на сфері послуг та є одним із найбільших світових фінансових центрів.

Велику увагу в Китаї приділяють розвитку науки, куди вкладають значні кошти. Успішно працюють програми фінансування та стимулювання вчених, створений комплекс наукових парків та технополісів, у яких розташовані тисячі високотехнологічних підприємств. Пріоритетними напрямками розвитку науково-технічної сфери є нові матеріали, комунікації, енергетика, сфера озброєнь, космічні дослідження.

Китай активно розвиває всі види транспорту. Більшу частину транспортної інфраструктури зосереджено у східній частині. За протяжністю високошвидкісних ліній Китай є світовим лідером (понад 22 тис. км). Морський торговельний флот налічує 2050 суден. Із десяти найбільших морських портів світу шість китайських: Шанхай, Гуанчжоу, Ціндао, Тяньцзін, Нінгбо, Далян. Найбільший аеропорт у країні розташований у Пекіні.

Активно розвивається програмування, у країні працюють понад 40 тис. компаній у сфері розробки програмного забезпечення.

Китай посідає четверте місце у світі за кількістю туристичних відвідувань (55,6 млн осіб) та друге — за доходами від туризму (114,1 млрд дол.). Справжнє відродження китайського туризму розпочалося наприкінці 1970-х рр. із початком реформ. Завдяки цьому жителі розвинених європейських країн та американці отримали можливість познайомитися з побутом китайців, які до того часу були відгороджені від всього світу. Природне географічне середовище, китайська культура, мистецтво та традиції в поєднанні з розвинутою туристичною інфраструктурою — усе це сприяло перетворенню туризму на одну з провідних складових третинного сектору Китаю.

5

Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Китаю.

За останні роки в Китаї помітно змінилася структура експорту. По-перше, збільшилася до 40% частка високотехнологічних товарів. Основними статтями експорту є електронна техніка та промислове обладнання, побутові прилади, інтегральні мікросхеми, а також одяг, меблі, текстиль. Імпорт складають електронна техніка, нафта та нафтопродукти, промислове обладнання, руди металів. Основними торговельними партнерами Китаю є країни Східної Азії та США.

По-друге, Китай перетворився з імпортера на активного експортера капіталу. Стратегічною метою його зовнішньоекономічної політики «глобального просування» стала купівля іноземних компаній, цінних паперів, земель для виробництва сільськогосподарської продукції.

Значними темпами зростає експорт робочої сили: за кордоном працює близько 1 млн китайців. Робітників із КНР можна зустріти в 180 країнах світу. До основних споживачів китайської праці належать Японія, Сингапур, Південна Корея, США, Росія, Ізраїль, ОАЕ та Йорданія. Водночас понад 10 тис. китайських компаній активно працюють у різних країнах світу.

Для України Китай є одним із найважливіших стратегічних партнерів серед країн світу та посідає друге місце за обсягом товарообігу. Основними позиціями в українському експорті до Китаю є руди металів, зернові та олія. Український імпорт складають традиційні вироби текстильної промисловості, одяг, взуття, широкий спектр продукції електроніки та побутової техніки. Розвивається співробітництво у сферах науково-технічної діяльності, телекомунікації, авіації. Зокрема, українська корпорація «Мотор Січ» разом із китайською компанією розпочали будівництво заводу з виробництва авіадвигунів у місті Чунцин. Українські оператори запроваджують мережу мультимедійного зв'язку нового покоління на базі китайських технологій. Цікавим для України є вивчення

досвіду щодо залучення передових технологій та організації виробництва високотехнологічної продукції.

! **Головне**

◆ Китай — індустріально-аграрна держава, яка після ринкових перетворень розвивається високими темпами та за загальним обсягом ВВП посідає перше місце у світі.

◆ У промисловому секторі Китаю найпотужнішими є металургія, різноманітні напрямки машинобудування, легка та харчова промисловість.

◆ Сфера послуг у Китаї динамічно розвивається. Усе більше значення набувають фінансово-банківський сектор, наука, телекомунікаційні та ІТ-послуги, туризм.

◆ «Відкриття» економіки зовнішньому світу залучило Китай до світового господарства та активізувало його економічні зв'язки. Китай є одним із найбільших торговельних партнерів України.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте сучасну ситуацію в економіці Китаю та оцініть його роль у сучасному світовому господарстві. 2. Які промислові виробництва відіграють найбільшу роль в економіці країни? 3. Назвіть найважливіші сільськогосподарські культури Китаю. Розкажіть про географію їх вирощування. 4. Назвіть та покажіть на карті найбільші фінансові центри країни. Поясніть причини, що обумовлюють стрімкий розвиток сфери послуг у Китаї. 5. Визначте основні особливості, притаманні Китаю у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Практичні завдання

Порівняйте розміщення промислових секторів Японії та Китаю. У чому полягають риси схожості та відмінності?

Працюємо в групах

За допомогою тексту параграфа охарактеризуйте географію провідних секторів промисловості Китаю. Результати занесіть до таблиці.

Назва промислового сектору	Найбільші центри	Чинники розміщення

Набуваємо практичних навичок

Визначте, які предмети та речі, що вас оточують у повсякденному житті, зроблені в Китаї. Оцініть їхню якість. Чи можна замінити їх товарами українського виробництва? Обґрунтуйте свою думку.

Працюємо самостійно

Китай — одна з найдавніших країн світу, батьківщина багатьох винаходів та відкриттів. Опрацюйте інтернет-джерела та напишіть есе «Що дав Китай людству».

Географічні дослідження

Унікальність економічної системи Китаю

§ 25. Індія (Республіка Індія): економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення

Пригадайте

- ♦ що вам відомо про колоніальне минуле країни
- ♦ що таке аутсорсинг

1 Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Індія розташована в Південній Азії на півострові Індостан, що за формою нагадує трикутник, неначе відгороджений від іншої Азії високою стіною Гімалаїв. До складу її території, крім материкової частини, входять численні острови — Лаккадівські (Аравійське море), Андаманські й Нікобарські (Бенгальська затока).

Країну омивають води Індійського океану. Берегова лінія слабо порізана. Тут немає глибоких заток та бухт, зручних для будівництва портових споруд.

Індія має багато сусідів на суходолі. На півночі вона межує з Афганістаном, Китаєм, Непалом і Бутаном, на сході — із Бангладеш, М'янмою (колишньою Бірмою), а на заході — із Пакистаном. Сухопутні кордони у 2 рази довші за морські (13,9 тис. км проти 7 тис. км), однак майже повсюди проходять важкодоступними гірськими районами, тому їхня роль в економічному житті країни незначна.

Через Індію проходять міжнародні торговельні шляхи, що поєднують Азію, Європу, Африку й Австралію. Це, безсумнівно, сприяє встановленню Індією багатосторонніх зовнішньоекономічних зв'язків.

Індія в природному відношенні — одна з найбагатших країн світу. Не випадково в колоніальний період її називали «перлиною Британської корони».

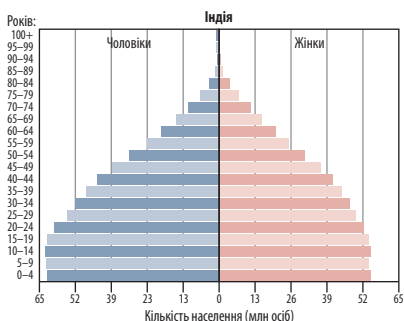
За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника охарактеризуйте роль природно-ресурсного потенціалу Індії як одного з головних чинників, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

2 Населення.

За кількістю населення Індія поступається лише Китаю. Однак темпи зростання є вищими, ніж у Китаї, тому, за прогнозами, уже до середини XXI ст. Індія стане найнаселенішою країною світу.

Індійський уряд ще із середини XX ст. почав запроваджувати програму планування сім'ї, спрямовану на зниження народжуваності. Це дозволило зменшити темпи зростання кількості населення, природний приріст знизився майже вдвічі (у 2017 р. він складав 12‰). Однак за абсолютним приростом населення Індія є світовим лідером: щороку кількість

Мал. 1. Статтєво-вікова піраміда Індії (2017 р.). Джерело: CIA World Factbook.

індійців збільшується більш ніж на 15 млн осіб. В умовах браку робочих місць і нестачі продуктів харчування це створює додаткові труднощі для економіки країни, що розвивається.

За віковою структурою населення Індії молоде, середній вік індійця складає 28 років, середня тривалість життя — 68,5 року. Понад чверть населення країни — 360 млн осіб — діти до 15 років (мал. 1). Лише 6% населення країни старше за 65 років, що у 2—3 рази нижче, ніж у розвинених країнах. Чоловіче населення Індії значно переважає жіноче.

Індія — найбільш багатонаціональна країна світу. Тут налічують понад 300 народів і народностей. Найбільші з них — хіндустанці, біхарці, бенгальці, маратхі, телугу, таміли. В Індії розмовляють понад 20 різними мовами і є близько 700 діалектів. Завдяки такому розмаїттю статус офіційної надано 15 мовам. Проте державною мовою вважається хінді. Для міжнаціонального спілкування широко використовується англійська, яка має статус тимчасової державної мови.

Багато століть у країні існувала кастова структура суспільства. Хоча Конституція Індії 1950 р. проголосила рівноправність каст, однак пережитки кастових суспільних відносин зберігаються в країні й досі, особливо в сільській місцевості. Стійкість кастових відносин пов'язана з головною релігією індійців — індуїзмом. Її сповідують майже 80% населення, 14% (це близько 180 млн) — мусульмани. З інших релігій найбільше прихильників у християнства, сикхізму, джайнізму й буддизму.

Строкатий етнічний та релігійний склад населення нерідко призводить до міжнаціональних та релігійних суперечностей, загострення сепаратистських настроїв.

Густота населення в країні є дуже високою — понад 400 осіб/км², але розподіл населення нерівномірний. Найбільш густо населені східна частина Індогоангської низовини, дельта Гангу й узбережжя Індійського океану; найменше — пустельні та гірські райони.

На відміну від Японії та Китаю, в Індії значно переважає сільське населення. Рівень урбанізації порівняно невисокий — 33,5%. Однак за такої кількості населення масштаби її вражають. У країні близько 50 міст і міських агломерацій із населенням понад 1 млн осіб, а за кількістю міських жителів (майже 450 млн) Індія поступається лише Китаю. Прискорення процесів урбанізації за останні півстоліття призвело до формування таких гігантських агломерацій, як Делі (26,5 млн),

Мал. 2. Дхараві — найбільші в Індії нетрі, розташовані в центрі Мумбаї. Тут відбувалися зйомки відомої кінострічки «Мільйонер із нетрів». У кварталах Дхараві розвиваються події роману австралійського письменника Г. Д. Робертса «Шантарам». Кількість населення дхаравійських нетрів наближається до 1 млн осіб.

Мумбаї (22,9 млн), Колката (11,8 млн), Бангалор (10,1 млн), Ченнаї (10 млн).

Як і Китай, Індія має колосальний трудовий потенціал. Економічно активне населення складає 514 млн осіб та продовжує зростати.

За останні десятиліття у структурі зайнятості населення відбулися суттєві зміни. Стрімко зростає частка працюючих у промисловості (28%) та сфері послуг (50%). Досить багато залишається зайнятих і в сільському господарстві (22%).

Змінюється і якість трудових ресурсів. За кількістю випускників вищих навчальних закладів Індія поступається лише Китаю та США. 380 університетів, які щорічно випускають понад 2,5 млн англомовних технічних фахівців, п'ять технологічних інститутів і чотири інститути управління мають світову репутацію. Крім того, підготовка індійських фахівців ведеться й за кордоном.

Поряд зі знанням англійської в індійських працівників є ще одна перевага — низька порівняно з розвиненими країнами оплата праці. Це створює умови для потужної інтелектуальної міграції. Близько 120 млн індійських трудових мігрантів працюють у США, Австралії, країнах ЄС.

Мігранти, повертаючись в Індію, привозять із собою не лише зароблені гроші, а й нові знання, досвід, ділові зв'язки, які вони використовують для створення власного бізнесу.

Велике значення у формуванні нового покоління трудових ресурсів має індійська діаспора в різних країнах світу, що забезпечує батьківщину передовими ідеями та технологіями, вкладає інвестиції в різні підприємства Індії.

Високий рівень освіти та знання англійської мови роблять Індію ідеальним місцем для інтелектуального аутсорсингу. Це насамперед стосується ІТ-послуг, фінансового й бухгалтерського обліку.

Поряд із позитивними змінами у структурі та якості трудових ресурсів у країні залишається ще багато нерозв'язаних соціальних про-

блем. За рівнем грамотності дорослого населення Індія відстає не лише від розвинених країн, а й від багатьох країн, що розвиваються. Зараз понад 29% дорослого населення країни є неписьменними, а серед жінок цей показник досягає 40%.

Дуже сильним є соціальне розшарування суспільства. Майже в усіх великих містах Індії існують величезні квартали нетрів, у яких проживають десятки й навіть сотні тисяч людей (мал. 2).

Індія однією з перших серед країн, що розвиваються, розпочала розробляти програми викорінення бідності. Однак проблема ще залишається гострою.

Головне

♦ Важливою особливістю ЕГП Індії є її розміщення на перехресті морських та повітряних шляхів, які зв'язують Східну та Південно-Східну Азію з Європою та Африкою.

♦ Індія дуже багата на природні ресурси. Вирішальне значення мають мінеральні та агрокліматичні.

♦ Характерні риси населення: високий природний приріст, молодий середній вік, етнічна строкатість, висока густина, переважання сільсько-го населення, величезний трудовий потенціал.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Які риси ЕГП Індії сприяють її економічному розвитку, а які, навпаки, перешкоджають? 2. Дайте коротку характеристику природним ресурсам Індії. Виділіть ключові та спрогнозуйте можливі напрямки міжнародної спеціалізації країни. 3. Охарактеризуйте демографічну ситуацію в Індії. Чим вона відрізняється від ситуації, яка склалася в Китаї? 4. Назвіть найбільші міста країни. Поясніть особливості їхньої географії. 5. Порівняйте структуру зайнятості трудових ресурсів Індії та Китаю. Які якісні зміни відбуваються у складі робочої сили Індії?

Поміркуйте

1. Які причини обумовили надання мові колонізаторів-англійців статусу державної в Індії? 2. Чому індійському керівництву не вдалося суттєво (як у Китаї) знизити народжуваність?

Практичне завдання

Порівняйте географічне положення Індії та Китаю. Яка країна, на вашу думку, має більш сприятливе ЕГП?

Працюємо самостійно

Уявіть, що ви здійснили подорож до Індії. Опишіть свої враження у вигляді есе.

Практична робота 4

Аналіз статево-вікових пірамід Японії, Китаю та Індії з метою оцінювання працересурсного потенціалу країн

§ 26. Індія: господарство

Пригадайте

- ♦ які види продукції індійського виробництва широко відомі у світі

1

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни.

Сучасна Індія є регіональним лідером у Південній Азії та завдяки динамічному розвитку протягом XXI ст. щороку збільшує свій вплив на світову економіку.

Як ви знаєте, Індія належить до групи країн, що розвиваються. Ураховуючи її економічні успіхи останніх десятиліть, іноді її відносять до нових індустріальних країн. За розміром ВВП (за ПКС) у 2017 р. Індія посіла третє після Китаю та США місце у світі. В останні роки темпи зростання індійської економіки є найвищими (мал. 1).

Економічні успіхи Індії зумовлені такими чинниками: багатий та різноманітний природно-ресурсний потенціал; величезна кількість молодих працівників, швидке підвищення рівня їхньої кваліфікації; запровадження економічних реформ, спрямованих на індустріалізацію, економічну та продовольчу самостійність; масштабний розвиток науково-технічної інфраструктури в країні.

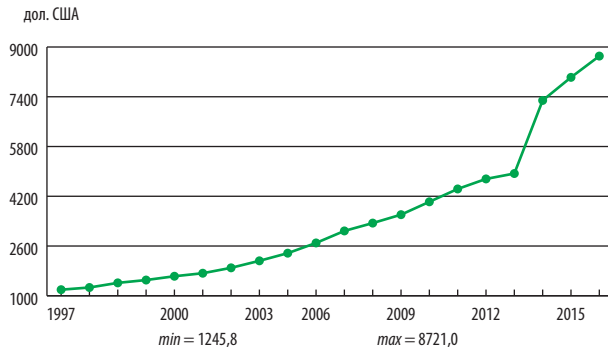
На сьогодні країна володіє багатьма сучасними видами технологій. Вона може власними силами запускати штучні супутники Землі, має ядерну зброю, входить до групи світових лідерів за обсягами виробництва програмного забезпечення.

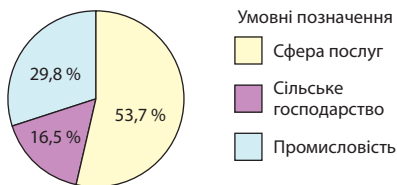
Водночас, як і в Китаї, за рахунок великої кількості жителів показники ВВП на одну особу в Індії є невисокими, що підтверджує низький рівень життя значної частки населення країни.

У структурі економіки Індії все більшого значення набуває сфера послуг, а частка сільського господарства зменшується (мал. 2).

Зростає значення ТНК Індії.

Мал. 1. Динаміка ВВП Індії на одну особу (за ПКС) за 20 років. У поточному десятилітті середньорічне зростання ВВП складає 8,5%, а найближчими роками уряд Індії розраховує вийти на темпи щорічного зростання на рівні 9—10%. Джерело: CIA World Factbook.

Мал. 2. Структура ВВП Індії (2017 р.).

У територіальній структурі господарства Індії зберігається традиційна основа, що спирається на чотири найбільші економічні центри — Мумбаї на заході, Колкату на сході, Бангалор і Ченнаї на півдні та столичний регіон Делі на північному заході. Вони зв'язані між собою найважливішими транспортними магістралями, які відіграють роль головних осей економічного розвитку країни.

2 Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Головне значення в енергетиці країни має вугілля (щорічно добувають понад 600 млн т), зростають обсяги видобутку нафти й природного газу. Близько 70% електроенергії виробляють ТЕС, більшість із яких працюють на кам'яному вугіллі. 14% дають ГЕС, що не відповідає наявному гідропотенціалу. Розвивається атомна енергетика. У країні побудовано сім АЕС, однак частка атомної енергії є невеликою. За обсягом виробленої електроенергії Індія посідає третє місце у світі після США та Китаю. Однак у країні й дотепер є райони, які не мають електричних мереж, понад 200 млн людей не мають доступу до електрики. В Індії розроблена програма розвитку відновлюваної енергетики, частка якої вже складає 15% від загального виробництва електроенергії та продовжує динамічно зростати.

Чорна металургія — один із провідних напрямків промисловості Індії. Країна посідає третє місце у світі за виробництвом сталі. Головні металургійні підприємства орієнтуються на власні ресурси вугілля й залізних руд та розташовані на північному сході країни в штатах Біхар та Західна Бенгалія. Цей район із центром у Колкаті, як вам уже відомо, отримав назву «Індійський Рур».

У *кольоровій металургії* провідними є видобуток бокситів та виплавка алюмінію, а також мідна, цинкова, свинцева промисловість.

Підприємства *хімічної промисловості* спеціалізуються на виробництві мінеральних добрив, штучних волокон, побутової хімії, парфумерної продукції. Найбільш успішним та динамічним напрямком є розвиток біотехнологій, зокрема фармацевтичної промисловості та виробництва генетично модифікованих культур. Основні виробничі потужності хімічної промисловості зосереджені на заході країни в штатах Гуджарат та Махараштра.

Підприємства *машинобудування* представлені в усіх великих та найбільших містах. Це одна зі складових індійської промисловості, що розвивається найбільш динамічно. У країні виробляють верстати й екскаватори, локомотиви й автомобілі, текстильне й гірничошахтне обладнання, літаки та різні види електроапаратури.

Мал. 3. Автомобіль «Тата Нано» — власна оригінальна розробка індійської автомобільної промисловості. Він призначений для їзди вузькими міськими вуличками. Автомобіль коштує в Індії 100 тис. рупій, що приблизно дорівнює 2050 дол.

Виробництвом автомобілів займаються понад 30 іноземних та національних компаній (мал. 3). Серед них відомі німецькі «БМВ» та «Фольксваген», американські «Форд» та «Дженерал Моторс», японські «Ніссан», «Хонда», «Тойота», індійські «Тата Моторс» та «Маруті Сузукі».

Велике значення для економіки Індії мають традиційні виробництва — легка, харчова та ювелірна промисловість. Країна посідає перше місце за обсягами оброблених алмазів, хоча навіть зараз майже половину виробленої тут продукції дають дрібні підприємства.

У *легкій промисловості* особливе місце посідає текстильна. Виробництвом бавовняних, вовняних, шовкових та інших тканин займаються близько 22 млн індійців. Географія промисловості формується під впливом двох основних чинників — наявності сировини й трудових ресурсів.

Підприємства *харчової промисловості* розміщені повсюдно. Найбільше значення мають рисоочисна промисловість, виробництво борошна, чаю, цукру. Протягом багатьох років Індія утримує першість у виробництві таких спецій, як перець, кмин, коріандр, імбир, кардамон.

3 Спеціалізація сільського господарства.

Головним напрямком сільського господарства є рослинництво, на яке припадає понад 80% вартості сільськогосподарської продукції.

Основна частина оброблюваних земель зайнята зерновими культурами. За їх збором Індія посідає третє місце у світі. Найбільші площі орних земель припадають на рис та пшеницю. Райони рисосіяння розташовані на північному сході країни, поблизу узбережжя Індійського океану та в дельтах річок. Посіви пшениці зосереджені на північному заході. З інших зернових культур культивують просо, кукурудзу, ячмінь, сорго.

Також вирощують боби, картоплю, різноманітні овочі й фрукти. Серед технічних культур найбільше значення мають чай, цукрова тростина, бавовник і джут. Особливе місце серед них посідає чай. Індія

є світовим лідером за виробництвом чаю. Ця культура найбільш поширена на північному сході й півдні.

Індія посідає перше місце у світі за поголів'ям великої рогатої худоби, однак роль тваринництва порівняно з багатьма іншими країнами є незначною. Корів та буйволів використовують як основну робочу силу в сільськогосподарському виробництві: на збиральних роботах, перевезенні вантажів, зрошенні ріллі.

Робоча худоба — одне з головних багатств селянина, її добре годують та ретельно доглядають. Коли корови старіють, їх не забивають (убивство корів в індуїзмі — це великий гріх), а відпускають. Тому полями та дорогами країни, заважаючи дорожньому руху, бродять тисячі «недоторканих» тварин.

М'яса в Індії вживають дуже мало. За релігійними та традиційними переконаннями основна частина громадян є вегетаріанцями. А молоко вживають, лише додаючи його до чаю.

4 Домінуючі складові третинного сектору.

На сьогодні Індія є найбільшим постачальником *IT-послуг* у світі. На країну припадає 18,5% виробництва продукції програмного забезпечення. Одним із найбільших світових центрів IT-індустрії є місто Бангалор на півдні країни. Це місто називають «Кремнієвою долиною» Індії, у його околицях розташовані технопарки, де базуються підприємства численних IT-компаній.

Банківський та фінансовий сектори Індії за обсягами концентрації капіталу поступаються аналогічним структурам розвинених країн та Китаю. Проведені в 1990-х рр. реформи банківської системи дозволили позбутися надмірного державного контролю. Це надало поштовх до розвитку комерційних банків та залучення іноземних, які привнесли сучасні технології та нові банківські практики. У результаті банківсько-фінансовий сектор став більш конкурентним та ефективним.

Велике значення в економіці Індії має *кіноіндустрія*. Вона є найбільшою у світі. Головний кінематографічний майданчик розташований у Болівуді в мегаполісі Мумбаї. Щодня близько 14 млн індійців відвідують кінотеатри. Оскільки майже 30% індійців неграмотні, кіно для них є не лише доступною розвагою (білети коштують дуже дешево), але й основним джерелом інформації (мал. 4).

Перспективним напрямком сфери послуг країни є *туристична індустрія*. На сьогодні в Індії вже добре розвинені екскурсійний, пляжний, паломницький, релігійний, екологічний та шопінг-туризм. Серед європейських туристів популярні навіть екскурсії до нетрів. Щорічний дохід від відвідування туристами нетрів Мумбаї складає 650 млн дол.

Мал. 4. Пересувний кінотеатр у сільській місцевості. Перегляд фільмів часто перетворюється на справжнє шоу. Під час пісень публіка в залі починає танцювати та підспівувати.

Розвитку туризму сприяє порівняно розвинена транспортна система. Основну роль у внутрішніх перевезеннях відіграють залізниці, за довжиною яких країна входить до п'ятірки світових лідерів. Головні залізничні магістралі з'єднують Нью-Делі з Мумбаї і Колкатаю, перетинають півострів Індостан, пролягають уздовж морських узбереж і річки Ганг. Друге місце у внутрішньодержавних перевезеннях посідає автомобільний транспорт. Повітряним транспортом здійснюються переважно пасажирські перевезення, міжнародні аеропорти Делі, Колката, Мумбаї належать до найбільших у світі. Зовнішньоторговельні перевезення майже повністю забезпечує морський транспорт. Головні морські порти — Мумбаї, Колката, Кочин, Ченнаї, Панаджі (Гоа) та Рамешварам.

5 Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Індії.

Структура експорту Індії, як і Китаю, за останні десятиліття зазнала суттєвих змін. На перше місце виходять готові вироби, а частка сільськогосподарської продукції та мінеральної сировини скорочується. Основними статтями експорту є коштовне каміння, фармацевтична продукція, одяг, хімікати, суттєво зростає питома вага машин та устаткування, у тому числі електроніка.

В імпорті Індії переважають нафта, необроблене коштовне каміння, продукція машинобудування, хімікати, пластмаси, метали. Основними торговельними партнерами Індії є США, Китай, ОАЕ, Саудівська Аравія, Швейцарія, Німеччина.

Індія не лише виробляє, а і є експортером програмного забезпечення. Зараз країна постачає програмний продукт майже в 100 країн світу. 140 із 500 провідних компаній світу забезпечують свої потреби за рахунок експорту з Індії. Найбільше програмного забезпечення продається американським компаніям.

Індія є партнером України в торговельно-економічній, науково-технічній та оборонній сферах. Саме на неї припадає понад 10% загального обсягу двосторонньої торгівлі України з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Україна імпортує з Індії продукцію хімічної промисловості, зокрема фармацевтичні препарати, сільськогосподарську продукцію та продукти харчової промисловості. Індія, зі свого боку, за рахунок експорту з України отримує чорні метали та вироби з них (близько 49% усього обсягу експорту), машини, устаткування та продукцію хімічної промисловості. Понад 4000 індійських студентів навчаються в різних українських університетах та коледжах, переважно медичного спрямування. Перспективними напрямками співпраці є космічна та військова сфери. Для України цікавий досвід Індії щодо перетворення IT-індустрії на одну з провідних складових економіки.

! **Головне**

◆ Індія є одним із лідерів серед держав, що розвиваються, і входить у першу десятку країн світу за низкою показників промислового та сільськогосподарського виробництва.

◆ У промисловому секторі найбільше значення мають металургія, машинобудування, хімічна, легка, харчова промисловість.

◆ У сільському господарстві переважає рослинництво. Головні культури — рис, пшениця, чай, бавовник, цукрова тростина.

◆ Третинний сектор господарства дає головний поштовх до економічного зростання країни. Найбільше значення в економіці країни мають інформаційні, фінансово-банківські послуги, кіноіндустрія, туризм.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Опишіть сучасну ситуацію в економіці Індії, її роль у регіоні та світовому господарстві. 2. Назвіть складові промисловості, які відіграють провідну роль в економіці Індії, та коротко їх охарактеризуйте. 3. Чому у структурі сільського господарства Індії переважає рослинництво? Перелічіть основні зернові та технічні культури, що вирощують в Індії. 4. Які складові сфери послуг відіграють роль «локомотиву» в економічному розвитку країни? 5. Поясніть зміни, що відбуваються у структурі експорту Індії, назвіть основні статті експорту та імпорту. 6. Проаналізуйте сучасне становище українсько-індійського співробітництва.

Поміркуйте

1. Чим відрізняється територіальна організація господарства Індії та Китаю? 2. IT-послуги стали новою спеціалізацією Індії у світовій економіці та посіли перше місце в її експорті товарів і послуг. Які чинники сприяють розвитку в Індії наукоємних виробництв?

Географічні дослідження (за вибором учня/учениці)

«Коридори зростання» в Індії

РОЗДІЛ III. ОКЕАНІЯ

ТЕМА 1. АВСТРАЛІЯ

§ 27. Австралія (Австралійський Союз): економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення

Пригадайте

- ♦ що таке Співдружність; які країни входять до її складу

1 Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Австралія — єдина у світі держава, яка повністю займає цілий материк. У зв'язку із цим вона має тільки морські кордони. Найближчими сусідами є Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея та Індонезія.

Незважаючи на великі розміри (7,7 млн км²), територія Австралії досить компактна. Своєю формою вона нагадує трапецію з увігнутою верхньою основою (тут у материк врізається велика затока Карпентарія). До складу Австралії, крім материкової частини, що омивається водами Тихого й Індійського океанів, входять великий острів Тасманія та безліч дрібних острівців, розкиданих уздовж берегової лінії протяжністю 25,7 тис. км.

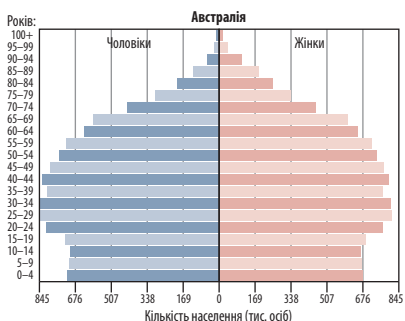
Ізольованість Австралії від інших частин світу й економічних центрів, віддаленість від головних морських шляхів тривалий час гальмували економічний розвиток країни. Водночас цей чинник забезпечив Австралії відсутність війн та територіальних суперечок. Нині розвиток засобів зв'язку та транспорту «наближає» Австралію до інших частин світу, сприяє її участі в міжнародних економічних відносинах.

За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника охарактеризуйте природно-ресурсний потенціал Австралії. З'ясуйте, які види природних багатств відіграють важливу роль в економіці країни.

2 Населення.

Кількість населення Австралії досить незначна для такої величезної країни — близько 23 млн осіб. Це приблизно дорівнює населенню китайського міста Шанхая.

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Австралії (2017 р.). Джерело: CIA World Factbook.

Більшість жителів країни — нащадки переселенців із Британських островів, що утворили англо-австралійську націю; решта — іммігранти з інших європейських країн та аборигени (вони належать до австралоїдної раси). Аборигенами вважають себе близько 300 тис. осіб. Зараз частина з них проживає у великих містах, частина — у віддалених місцевостях Північної території та Західної Австралії.

Демографічна ситуація в Австралії більш сприятлива, ніж у країнах Європи. Природний приріст складає близько 5%. У віковій структурі населення діти складають 17,8%, а люди від 65 років — 16,1%. Середній вік австралійців — 38,6 року, а очікувана тривалість життя — 82,2 року (мал. 1).

Кількість населення в країні збільшується також за рахунок сучасної міграції. Останнім часом помітно зросла кількість переселенців із країн Азії, переважно з Китаю, Індії, В'єтнаму, Індонезії, Філіппін.

У релігійному складі переважають християни — протестанти (30%), католики (25%), православні (3%). Вихідці з Азії сповідують буддизм, індуїзм, іслам.

Австралія належить до найменш заселених частин світу. Середня густина населення становить менше ніж 3 особи/км². Понад 70% населення сконцентровано на східному та південно-східному узбережжі. Центральні райони країни майже безлюдні. Частка міського населення сягає до 90%. Із п'яти найбільших міст країни три — Сідней (4,5 млн), Мельбурн (4,2 млн) та Брисбен (2,2 млн) — розташовані на сході та південному сході материка; Перт (1,8 млн) та Аделаїда (1,2 млн) — на південному заході.

Кожен четвертий житель Австралії народився за її межами. Переселенці з Європи створили основу кваліфікованих трудових ресурсів.

Оскільки невисокий природний приріст населення не може забезпечити потреби економіки Австралії, що зростає, міграційна політика країни й нині сприяє припливу трудових мігрантів. Кожного року спеціальний Департамент імміграції Австралії оголошує перелік спеціальностей, на які є попит у країні. До речі, багато переселенців, які прибувають у країну в останні роки, не прагнуть отримати статус постійного мігранта, а в майбутньому й австралійське громадянство, обмежуючись тільки роботою та веденням бізнесу. У результаті з 12,6 млн осіб, що становлять економічно активне населення, майже половина — іноземці.

Структура зайнятості населення Австралії має риси, що характерні для розвинених країн: найбільша частка працює у сфері послуг — 75,3%, у промисловості зайнято 21,1%, у сільському господарстві — 3,6%.

3 Українська діаспора в Австралії.

Особливості формування населення Австралії зумовили створення численних діаспор, у тому числі української. За переписом населення 2017 р., в Австралії проживають близько 30 тис. осіб українського походження.

Масова еміграція в Австралію розпочалася наприкінці 1940-х рр., а найбільшого розмаху набула після Другої світової війни, коли з Німеччини з так званих таборів переміщених осіб українці роз'їжджались по всьому світу. У столицях усіх шести штатів утворилися українські громади. Невід'ємним атрибутом суспільного життя українців в Австралії було українське шкільництво. У тимчасових переселенських таборах були засновані українські етнічні (суботні) школи. Від самого початку існування української діаспори ці школи відігравали важливу роль у збереженні української мови, історії, культури, звичаїв та релігії.

В Австралії діють численні театральні гуртки, музичні та хорові колективи, літературні клуби.

! Головне

◆ Головні риси ЕГП Австралії — ізольованість, відокремленість від інших материків, велика площа та протяжність берегової лінії, положення в тропічних широтах Південної півкулі.

◆ Природно-ресурсний потенціал Австралії оцінюється як дуже великий. Особливим різноманіттям відрізняються рудні корисні копалини. Обмеженими є лише водні ресурси.

◆ Характерні риси населення: строкатий етнічний склад, нерівномірне розміщення, висока урбанізація, позитивне сальдо міграції.

◆ Міграційна політика Австралії спрямована на залучення кваліфікованих трудових ресурсів.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Оцініть ЕГП Австралії. Виділіть риси, що сприяють її економічному розвитку.
2. Назвіть основні складові природно-ресурсного потенціалу Австралії. Припустіть, які види господарської діяльності можуть розвиватися на основі природних багатств материка.
3. Чим демографічна ситуація Австралії відрізняється від демографічної ситуації європейських країн?
4. Поясніть, які причини зумовили нерівномірне розміщення населення країни.
5. Укажіть причини високого рівня урбанізації в Австралії.
6. Охарактеризуйте особливості працересурсного потенціалу Австралії.
7. Розкажіть про життя української діаспори в Австралії.

Поміркуйте

Чим обумовлене збільшення припливу іммігрантів із країн Азії в Австралію в останні десятиліття?

Практичні завдання

Порівняйте ЕГП Австралії та Японії. Виділіть спільні й відмінні риси.

Працюємо самостійно

Дізнайтеся про політику мультикультуралізму, яку проводить уряд Австралії. Поясніть, як це впливає на єдність австралійської нації.

Географічні дослідження (за вибором учня/учениці)

1. Національні парки Австралії як об'єкти міжнародного туризму.
2. Канберра — політико-адміністративний центр країни.

§ 28. Австралія: господарство

Пригадайте

- ♦ із розведенням якої свійської тварини було пов'язане інтенсивне освоєння материка європейцями

1 Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни.

Сучасна Австралія має одну з найбільш розвинених економік світу й належить до інноваційних та високотехнологічних держав. Уміння вдало використовувати всі наявні ресурси, можливості та конкурентні переваги зробило Австралію одним із ключових гравців не лише в регіоні, а й у сучасному глобальному світі.

За багатьма економічними показниками Австралія входить до групи найбільш розвинених країн світу.

Серед головних чинників, що сприяли прискореному розвитку економіки Австралії, є: 1) наявність значних мінеральних і земельних ресурсів; 2) державна політика, спрямована на приплив іноземного капіталу та кваліфікованих мігрантів; 3) розташування країни поза межами військових конфліктів.

За специфікою економічного розвитку Австралію відносять до розвинених переселенських країн. Відмінною рисою таких країн, як правило, є особливе місце добувної промисловості в їхній економіці. Саме цей сектор промисловості визначає роль Австралії в МПП й забезпечує основну частку її національного доходу. Приклад Австралії свідчить, що сировинна спеціалізація — це не обов'язково ознака відсталості. Важливо, що Австралія має високорозвинену обробну промисловість та сферу послуг, яка є найбільшою за внеском у ВВП (мал. 1).

2 Домінуючі складові третинного сектору.

В Австралії функціонує розгалужена мережа комерційних банків, кредитних спілок, страхових та інвестиційних компаній. Ядром фінансової системи країни є Резервний банк Австралії, який виконує функції центрального банку країни. Працюють 53 комерційні банки, серед яких 14 — австралійські.

Найбільша кількість фінансових установ та банків розташована в Сіднеї та Мельбурні.

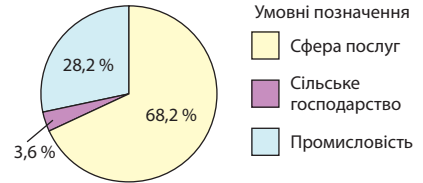
Освітні послуги є одним із найважливіших джерел бюджетних надходжень в економіку країни. До найпрестижніших вищих навчальних закладів країни належать Університет Сіднею, Університет Нового Південного Уельсу, Мельбурнський та Квінслендський університети. Їхні дипломи мають високу репутацію та визнаються в усьому світі. Завдяки ефективній та інноваційній системі освіти в Австралії навчаються багато іноземних студентів. На цей час у країні здобувають середню та вищу освіту понад 500 тис. іноземців зі 120 країн світу. Спостерігається збільшення студентів із Китаю та Індії.

Особливість австралійської системи вищої освіти — розвинений сектор дистанційних програм: десять із кожних 100 австралійських студентів отримують знання, не виходячи з дому. Перші дипломи студентам, що закінчили курс дистанційно, були видані Квінслендським університетом ще в 1911 р., а зараз програми цього типу пропонують понад 30 університетів країни, у тому числі найпрестижніші.

На *ІТ-послуги* припадає близько 10% ВВП країни. В Австралії працюють ряд значних компаній. Особливо успішні австралійські ІТ-компанії у сферах створення систем електронної безпеки, «електронного уряду»; розробки комп'ютерних ігор, програмованих транспортних систем; надання консалтингових та освітніх послуг через Інтернет.

Із 1980-х рр. важливим напрямком розвитку економіки Австралії став *туризм*, що забезпечує близько 4% ВВП. У середньому Австралію щорічно відвідують понад 9 млн туристів. Найбільше туристів приїздить із Японії, США, Нової Зеландії, Індонезії, Малайзії, Німеччини (мал. 2, 3).

Динамічний розвиток туризму та інших видів господарської діяльності зумовлює високорозвинена *транспортна система*. Автомобільна й залізнична мережі найбільш густі у східному, південно-східному й південно-західному районах країни. Великі міста пов'язані між собою мережею регулярних авіаліній, мала авіація забезпечує зв'язок

Мал. 1. Структура ВВП Австралії (2016 р.). Джерело: CIA World Factbook.

Мал. 2. Сідней — найбільш відвідуване туристами місто Австралії; розташоване в затоці Порт-Джексон. Найвизначніша пам'ятка міста — Сіднейський оперний театр, один із найвідоміших зразків сучасної архітектури у світі, об'єкт культурної спадщини ЮНЕСКО.

із віддаленими й важкодоступними районами. Зовнішньоторговельні операції здійснюються на морському транспорті. Найбільші порти загального призначення — Мельбурн, Сідней, Брисбен, Перт, Аделаїда.

3 **Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.**

Добувна промисловість Австралії має світове значення, особливо у видобутку кольорових і рідкісних металів, таких як рутил та цирконій. Країна входить у десятку світових лідерів за видобутком вугілля, залізної руди, бокситів, урану, золота, алмазів. Більша частина мінеральної сировини йде на експорт.

Продукція обробної промисловості в основному забезпечує внутрішні потреби. Територіальна концентрація підприємств обробної промисловості найбільша на сході та південному сході країни.

Австралія посідає одне з перших місць у світі за виробництвом *електроенергії* на одну особу. Основу промисловості становлять ТЕС (78,5%). Більшість працює на вугіллі й природному газі. Розвиваються гідроенергетика та відновлювальна (переважно сонячна та вітрова) енергетика. Атомних електростанцій немає.

Значний розвиток отримала *металургія*. Основні заводи чорної металургії розміщені в Ньюкаслі й Порт-Кембла. У кольоровій металургії виділяється виробництво алюмінію та міді.

Провідне місце в обробній промисловості посідає *машинобудування*. Машинобудівні підприємства випускають широкий асортимент продукції: автомобілі, літаки, побутову техніку, обладнання для електростанцій тощо. На відміну від інших розвинених країн, велике значення зберігає загальне машинобудування — виготовлення обладнання для гірничодобувної та харчової промисловості, промислових роботів і верстатів.

Хімічна промисловість охоплює виробництво фосфатних та азотних добрив, пластмас, синтетичних смол і каучуку. Основними центрами є міста південного сходу.

Мал. 3. Великий Бар'єрний риф — природне диво в Кораловому морі, що приваблює мільйони туристів. Він простягається майже на 3000 км уздовж узбережжя штату Квінсленд в Австралії. У 1981 р. ЮНЕСКО зарахувала його до Списку об'єктів Світової спадщини.

Найбільші підприємства *легкої та харчової промисловості* розміщені в Мельбурні, Сідней, Брисбені, Перті, Гобарті.

Сільське господарство, як і добувна промисловість, складає основу міжнародної спеціалізації Австралії. Країна є потужним виробником зернових та продукції тваринництва (м'яса, молока, масла, сирів, вовни).

Посіви зернових зосереджені у східних і південно-східних частинах Австралії, меншою мірою — на південному заході Австралії та острові Тасманія. Більше ніж половина ріллі зайнято під пшеницею. Розширюються посіви рису у Квінсленді. У ряді прибережних районів Нового Південного Уельсу обробляють цукрову тростину. У вологих тропіках вирощують цитрусові, ананаси, манго, банани, на зрошуваних землях — бавовник, кукурудзу.

Вівчарство — «візитна картка» Австралії. За поголів'ям овець (89 млн голів) країна посідає друге місце у світі після Китаю. Степові й напівпустельні райони Австралії — найбільші у світі області вівчарства, там вівці цілий рік утримуються на природному підніжному кормі.

За останні роки розширилися площі виноградників, чверть продукції виноробства експортується. Основна частина виноградників розташована в південно-західній частині країни.

Велике значення, зокрема й експортне, мають рибальство та аквакультура. У теплих прибережних водах на півночі та північному сході розміщуються величезні морські ферми штучного вирощування перлів.

4

Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Австралії.

Понад половина австралійського експорту (58,5 %) припадає на мінеральну сировину (залізна руда, кольорові метали та сплави, кам'яне вугілля, боксити) і сільськогосподарську продукцію. Австралія посідає провідні позиції у світі за експортом вовни, баранини, пшениці, яловичини, молочних продуктів, цукру-сирцю, меду. Серед послуг провідну роль відіграють освітні послуги та туризм. Головними покупцями є Китай, Японія, США, Південна Корея та Сингапур.

Імпорт складають нафта й нафтопродукти, пасажирські й вантажні транспортні засоби, комп'ютери та офісна техніка.

Головними зовнішньоекономічними партнерами Австралії переважно є країни Азії: Китай, Японія, Південна Корея, Індія, Сингапур. Зростає товарообіг зі США, а частка Великої Британії скорочується.

Австралія посідає провідне місце серед торговельних партнерів України в Океанії. Наша країна постачає в Австралію мінеральні добрива, техніку. Основною складовою австралійського імпорту в Україну є мінеральна сировина. Найбільш перспективні напрямки співпраці між обома країнами — ІТ-сфера та аерокосмічна промисловість. Зокрема, у Сідней розпочала роботу спільна українсько-австралійська ІТ-компанія; здійснюється спільний проект між Національним університетом «Львівська політехніка» та австралійською компанією «Філден Менеджмент Сервісис» у сфері новітніх технологій та інформаційних систем.

Головне

◆ Австралія — високорозвинена держава з потужною промисловістю та сільським господарством і розвинуеною сферою послуг.

◆ У структурі вторинного сектору провідну роль відіграють металургія, машинобудування, хімічна, легка та харчова промисловість.

◆ У структурі послуг найбільше значення мають банківсько-фінансові, освітні, інформаційно-технологічні послуги, туризм.

◆ Міжнародну спеціалізацію країни визначають добувна промисловість, сільське господарство та окремі види послуг.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Опишіть сучасну ситуацію в економіці Австралії та поясніть її роль у регіоні та світі. 2. Назвіть провідні сектори промисловості країни та коротко охарактеризуйте їхню географію. 3. Чим пояснюється велике значення добувної промисловості в загальній структурі економіки Австралії? Як це позначилося на рівні розвитку та спеціалізації інших видів господарської діяльності (у першу чергу машинобудування)? 4. Розкрийте та поясніть особливості сільсько-господарського виробництва Австралії. 5. Назвіть головні складові третинного сектору країни. 6. Чим відрізняється міжнародна спеціалізація Австралії від більшості розвинених країн?

Поміркуйте

Якщо проаналізувати склад товарного експорту Австралії, то він схожий на експорт країн, що розвиваються (які забезпечені корисними копалинами). Що дає підставу відносити Австралію до високорозвинених країн?

Практичне завдання

Позначте на контурній карті найбільші економічні центри Австралії та їхню промислову спеціалізацію.

Географічні дослідження (за вибором учня/учениці)

Розвиток Західної Австралії в контексті зростання глобального попиту на природні ресурси

ТЕМА 2. МІКРОНЕЗІЯ, МЕЛАНЕЗІЯ, ПОЛІНЕЗІЯ

§ 29. Острівні країни Океанії

Пригадайте

- ♦ яке походження мають острови в Тихому океані
- ♦ з іменами яких мореплавців пов'язані відкриття цих островів

1

Економіко-географічне положення Океанії. Склад регіону.

Природні умови та ресурси.

Крім Австралії, до макрорегіону Океанія належать численні острови в центральній та південно-західній частинах Тихого океану. На площі, що перевищує 10 млн км², розкидано понад 10 тис. островів. За своєю природою, географічним положенням та економічним устроєм острівні країни, що тут розташовані, досить не схожі на інші регіони планети.

Острівний світ Тихого океану зазвичай поділяють на три субрегіони: Мікронезію, Меланезію та Полінезію.

Мікронезія (із грец. — малі острови) лежить між Північним тропіком та екватором у західній частині Тихого океану, майже примикаючи до острівних країн Азії. Тут розташовані дрібні острови та архіпелаги: Маріанські, Каролінські, Маршаллові, Гілберта, Банаба.

Меланезія (із грец. — чорні острови) — група відносно великих островів також у західній частині Тихого океану, але в Південній півкулі. Жителі Меланезії відрізняються темним кольором шкіри. Звідси й назва субрегіону. У Меланезії розташовані Нова Гвінея, Нова Каледонія, Соломонові Острови, архіпелаг Бісмарка, Нові Гебриди (Вануату), Фіджі.

Полінезія (із грец. — багато островів) розташована в центрі Тихого океану. Це найбільш віддалена від усіх материків частина Океанії. Основні групи островів Полінезії: Гавайські, Туамоту, Тонга, Самоа, Товариства, Маркізькі, Лайн, острови Нової Зеландії (Північний і Південний).

Більшість острівних країн мають вигідне економіко-географічне та військово-стратегічне положення, оскільки лежать на перехресті міжнародних морських шляхів, що ведуть з Америки в Австралію, Східну та Південно-Східну Азію. Саме це й зумовило інтерес європейських держав та США до крихітних ділянок суходолу в акваторії Тихого океану. У XIX ст. практично всі острови Океанії стали колоніальними володіннями.

Нині на островах у Тихому океані розташовані 13 держав та 11 залежних територій (Американське Самоа, Гуам, Нова Каледонія, Острови Кука та ін.) (див. таблиці 1, 2). За формою державного устрою всі вони, крім Федеративних штатів Мікронезії, унітарні. За формою правління переважають республіки. Колишні колонії Великої Британії, що залишилися у складі Співдружності, формально є монархіями.

Таблиця 1

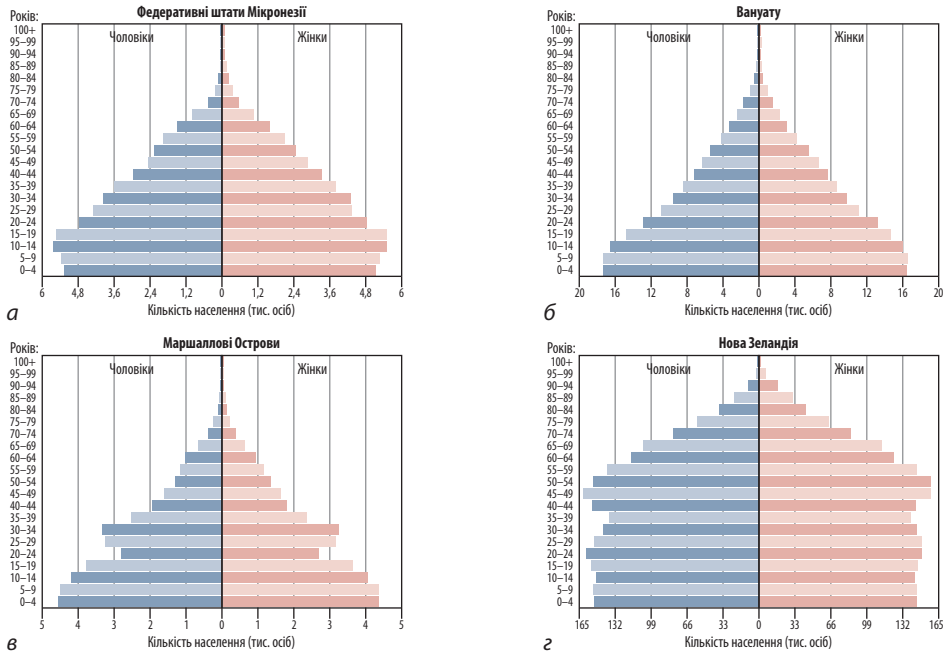
ДЕРЖАВИ ОКЕАНІЇ (2017 р.)

Держава	Площа, тис. км ²	Населення, тис. осіб	ВВП (за ПКС) на одну особу, дол.
Нова Зеландія	268,7	4510,3	37 300
Самоа	2,8	220,1	5500
Кірибаті	0,81	108,1	1800
Маршаллові Острови	0,18	74,5	3300
Науру	0,21	9,6	11 600
Палау	0,49	21,4	15400
Папуа-Нова Гвінея	462,8	6909,7	3500
Соломонові Острови	28,4	647,6	2000
Тонга	0,75	106,4	5400
Тувалу	0,26	11,1	3500
Федеративні штати Мікронезії	0,7	104,2	3200
Фіджі	18,3	920,9	9300
Вануату	11,9	242,8	2600

Таблиця 2

ЗАЛЕЖНІ ТЕРИТОРІЇ ОКЕАНІЇ (2017 р.)

Територія	Належність	Площа, тис. км ²	Населення, тис. осіб	ВВП (за ПКС) на одну особу, дол.
Американське Самоа	США	0,199	51,5	13 000
Вілліс і Футуна	Франція	0,142	15,7	8800
Гуам	США	0,544	167,4	35 500
Ніуе	Нова Зеландія	0,260	1,6	9800
Нова Каледонія	Франція	18,6	270,1	32 100
Норфолк	Австралія	0,04	1,7	—
Острови Кука	Нова Зеландія	0,236	9,3	12 300
Північні Маріанські острови	США	0,464	53,3	13 800
Піткern	Велика Британія	0,047	0,054	—
Токелау	Нова Зеландія	0,012	1,3	5300
Французька Полінезія	Франція	4,2	287,9	17 500

Мал. 1. Статеві-вікові піраміди деяких острівних країн: а) Федеративні штати Мікронезії; б) Вануату; в) Маршаллові Острови; г) Нова Зеландія.

Q За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте загальні риси острівних країн Океанії. Зверніть увагу на чинники, що створюють умови для розвитку туризму.

2 **Населення.**

Загальна кількість населення острівних країн Океанії складає близько 18 млн осіб, із яких понад 11 млн проживає в Папуа-Новій Гвінеї та Новій Зеландії. Кількість населення інших країн налічує від кількох тисяч до кількох десятків тисяч осіб.

Для острівних держав характерні висока народжуваність та високий природний приріст населення (15—20%), велика частка дітей та молоді, порівняно невисока середня тривалість життя (65—70 років), від'ємне сальдо міграції (мал. 1, а, б, в).

По-іншому виглядає демографічна ситуація в Новій Зеландії, яка має багато спільних рис з Австралією (мал. 1, г).

Расовий та етнічний склад населення островів досить складний. Меланезія населена переважно папуасами, які належать до екваторіальної

раси. Корінні жителі Полінезії та Мікронезії належать до особливої полінезійської групи та мають ознаки монголоїдної раси. Вони відрізняються від папуасів більш світлою шкірою, хвилястим волоссям. Поряд із корінними жителями на островах проживають переселенці з Європи та Азії, які складають близько половини всього населення, а іноді й навіть більше. Зокрема, у Новій Зеландії понад 70 % становлять новозеландці європейського походження, близько 11 % — вихідці з Азії, частка корінного населення (полінезійці — маорі) складає 14 %. Велика кількість європейців розселилася у Французькій Полінезії та Новій Каледонії, а також на островах, які використовуються як військові бази.

Острів Гуам у системі Маріанського архіпелагу має статус самоврядної території США. Острів є місцем базування американських військових баз. Ще одна військова база американського морського флоту США — Перл-Харбор — розташована на острові Оаху (архіпелаг Гаваї). На деяких островах у Тихому океані в повоєнні роки проводили ядерні випробування.

Майже в усіх країнах Океанії панівною релігією є християнство — католицизм і протестантство. На деяких островах збереглися традиційні релігії.

Великих міст в острівних державах немає, і навіть столиці — це незначні населені пункти. Більшість населення складають сільські жителі.

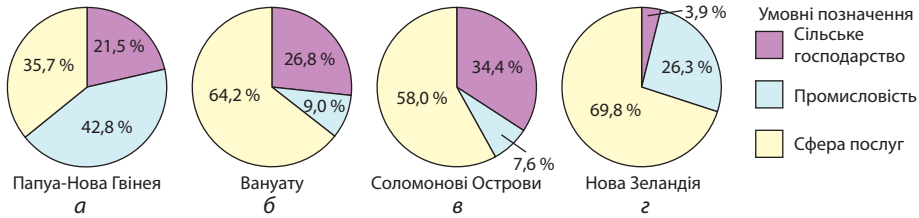
Високоурбанізованими є лише Нова Зеландія (86,4 %), а також декілька країн, де сформувалися гірничодобувна промисловість та пов'язані з нею види промислової діяльності (Науру, Нова Каледонія).

3 Види діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію країн.

Усі острівні країни Океанії, крім Нової Зеландії, за рівнем економічного розвитку належать до групи країн, що розвиваються. Серед них можна виділити держави з розвинутою добувною промисловістю (мал. 2, а), що має експортне значення, та держави, де переважають сільське господарство та дрібнотоварне виробництво (мал. 2, б, в). Це найменш розвинені країни світу.

Нова Зеландія є другою (після Австралії) за економічним потенціалом державою в регіоні. Це розвинена країна, яка разом з Австралією входить до групи переселенських країн. Структура господарства Нової Зеландії схожа на структуру господарства Австралії (мал. 2, г).

Основа економіки багатьох острівних країн — *сільське господарство й рибальство*. На великих островах розвивається високотоварне плантаційне господарство. Значні площі займають плантації кокосової пальми. Також вирощують інші тропічні культури — каву, какао, цукрову тростину, батат. Товарне значення мають цитрусові, папая,

Мал. 2. Структура ВВП окремих країн Океанії (2017 р.).

Джерело: CIA World Factbook.

манго, банани, спеції. Тваринництво відіграє другорядну роль. Розводять овець, кіз, буйволів. До традиційних занять населення також належать рибальство, збір молюсків і ракоподібних.

У промисловості найбільше значення мають переробка риби й рослинної сировини (копра, кокосова олія, борошно), виробництво будівельних матеріалів. Зберігає своє значення кустарне виготовлення сувенірів із морських мушель і дерева.

У Новій Зеландії видобувають кам'яне вугілля, природний газ, титан, руди заліза, міді, свинцю, цинку, золота; у Папуа-Новій Гвінеї — мідь та золото, у Науру — фосфорити тощо.

У країнах, які мають значні лісові ресурси (Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Фіджі), важливу роль в економіці відіграють лісова та деревообробна промисловість.

Перспективними напрямками сфери послуг, що динамічно розвиваються, є туризм та фінансова діяльність. Фіджі, Тонга, Нова Каледонія, Вануату, Західне Самоа, Острови Кука отримують до 20—30% національного доходу від надання туристичних послуг. Найбільшою популярністю користуються пляжний та екологічний туризм, рибальство, дайвінг, ознайомлення із життям аборигенів. Стримують приплив туристів віддаленість регіону та недостатньо розвинена інфраструктура транспорту.

На островах, які мають зручне географічне положення та розвинене авіасполучення, досить поширеною стала практика реєстрації офшорних компаній.

Економіка Нової Зеландії ґрунтується на високотоварному сільському господарстві та харчовій промисловості. За вивезенням на світовий ринок вершкового масла, сиру, м'яса, вовни країна посідає провідні позиції у світі.

4 Зовнішні економічні зв'язки.

Експорт більшості острівних країн складає продукція сільського господарства та харчової промисловості: копра (висушена м'якоть кокосового горіха), фрукти, кава, какао, спеції. Науру, Папуа-Нова Гвінея,

Нова Каледонія спеціалізуються на видобутку та експорті мінеральної сировини. В імпорті переважають машини та обладнання, паливо, хімікати, споживчі товари, медикаменти.

Економіки острівних країн значною мірою залежать від фінансової допомоги зі своїх колишніх або теперішніх метрополій. Іноземні інвестиції здебільшого спрямовані на розвиток туристичної інфраструктури та гірничодобувної промисловості.

Головне

◆ Загальна риса острівних держав та володінь Океанії — обмеженість ресурсів (трудових, земельних, мінеральних), що поряд зі складностями міжострівного спілкування стримує розвиток економіки.

◆ В економіці острівних територій переважають сільське господарство, рибальство, видобуток корисних копалин, туристична сфера. Єдиною розвиненою країною серед острівних держав Океанії є Нова Зеландія.

◆ Міжнародну спеціалізацію острівних країн визначають складові первинного сектору економіки (сільське господарство, лісова, добувна промисловість) та туризм.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Які субрегіони виділяють в акваторії Тихого океану? Оцініть ЕПП кожного з них.
2. Наведіть приклади держав та залежних територій у Тихому океані.
3. Які складові природно-ресурсного потенціалу мають найбільше значення для економічного розвитку острівних країн?
4. Охарактеризуйте основні загальні риси населення острівних країн Океанії.
5. Назвіть головні види економічної діяльності на островах Океанії. Які чинники визначають слабкість економіки більшості країн Океанії?
6. Які перспективи подальшого економічного розвитку мають острівні країни Океанії?

Поміркуйте

Чому Нова Зеландія змогла досягти високого рівня розвитку економіки?

Практичне завдання

Позначте на контурній карті: 1) кордони Меланезії, Мікронезії, Полінезії; 2) острівні держави, що входять до їхнього складу.

Працюємо самостійно

Використовуючи додаткові джерела інформації, охарактеризуйте основні проблеми розвитку малих острівних держав.

Географічні дослідження (за вибором учня/учениці)

1. Нова Зеландія — високорозвинена країна зі сприятливими умовами для ведення бізнесу.
2. Країни Океанії — регіон екзотичного туризму.

Корисні посилання

<https://inflatcruises.com/rus/scms/view/436>

<http://intour.com.ua/n-70/p-46/atc-1716/>

РОЗДІЛ IV. АМЕРИКА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АМЕРИКИ

§ 30. Загальний огляд Америки

Пригадайте

- ♦ як, ким і коли відбувалося освоєння американських земель
- ♦ типи країн за рівнем економічного розвитку та їхні характерні риси

1

Економіко-географічне положення Америки. Склад регіону.

Америка простягається велетенською дугою завдовжки понад 16,5 тис. км із півночі на південь від холодних островів Канади до суворого архіпелагу Вогняна Земля через усю Західну півкулю. Загальна площа Америки становить 42,5 млн км² — це майже третина суходолу планети.

Відповідно до класифікації ООН за соціально-економічними ознаками Американський макрорегіон поділяють на Північну, Центральну, Південну Америку та країни Карибського басейну (мал. 1).

Субрегіон *Північна Америка* (або Англо-Америка) включає переважно англomовні США та Канаду, острівне володіння Данії — Гренландію, а також розташовані в Атлантичному океані острови — Бермудські, Сен-П'єр та Мікелон.

До складу *Центральної Америки* входять Мексика та невеликі держави на Панамському перешийку — Беліз, Гватемала, Нікарагуа, Сальвадор, Гондурас, Коста-Рика й Панама.

Субрегіон *Південна Америка* охоплює Аргентину, Болівію, Бразилію, Венесуелу, Гаяну, Еквадор, Колумбію, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай та Чилі. Країни Центральної та Південної Америки часто поєднують в один субрегіон під назвою Латинська Америка, що вказує на значний вплив іспанців та португальців на формування існуючих тут держав.

До *Карибського басейну* входять Багамські Острови, країни, що розташовані на Великих та

Мал. 1. Субрегіони Америки.

Малих Антильських островах, зокрема Куба, Ямайка, Гаїті, Домініканська Республіка, Антигуа і Барбуда, Барбадос та ін.

Економіко-географічне положення Америки загалом вигідне. Вона омивається водами трьох океанів: Атлантичного, Тихого та Північного Льодовитого. Наявність широкого фронту морських кордонів створює умови для розвитку як внутрішньорегіональних, так і міжматерикових торговельно-економічних відносин. «Заокеанське положення» регіону та його віддаленість від війн та конфліктів, що спалахували в Європі та Азії у ХХ ст., гарантувало країнам безпеку та сприяло розвитку співробітництва.

Велике стратегічне значення має Панамський канал, відкритий на початку ХХ ст. Він суттєво змінив напрямки морських перевезень, скоротив шлях із Європи в Азію та Австралію, забезпечив морські зв'язки між західними та східними штатами США. Нині Панамський канал є одним із найважливіших міжнародних водних шляхів. Наявність потужного економічного й політичного лідера — США — загалом позитивно впливає на економічний розвиток інших країн регіону.

2 Сучасна політична карта Америки.

Сучасні держави Америки — колишні колонії, що домоглися державного суверенітету від своїх метрополій.

Нині політична карта Америки налічує 35 держав та 23 залежні території, які є володіннями Великої Британії, Нідерландів, Данії, Франції та США. Тут проживають майже 1 млрд осіб, або 13,7% людства. Більшість держав регіону — унітарні республіки. Федеративну форму правління мають Аргентина, Бразилія, Венесуела, Канада, Мексика, США, Сент-Кітс і Невіс. Канада та деякі невеликі острівні держави входять до складу Британської Співдружності, які визнають головою держави королеву Великої Британії.

3 Типи країн Америки за рівнем економічного розвитку.

Як і в Азії, контрасти в рівні економічного розвитку країн Америки є досить великими. США і Канада належать до **високорозвинених держав світу**, є членами «Великої сімки». Поряд із Західною Європою вони утворюють найважливіший центр світового господарства.

Усі інші країни Америки належать до групи **держав, що розвиваються**. За рівнем економічного розвитку тут виділяють декілька підтипів:

- 1) *нові індустріальні країни (НІК)* — Бразилія, Мексика та Аргентина (так звана «велика трійка»). До них наближуються Венесуела, Колумбія, Чилі;
- 2) *«багаті острови»* — острівні країни Карибського басейну, відомі своїми курортами та банківським бізнесом (зокрема Багамські Острови, Барбадос);

- 3) *країни середніх можливостей*, які мають значний потенціал для економічного зростання (наприклад Парагвай, Болівія, країни Центральної Америки);
- 4) *найменш розвинені країни*. На відміну від Азії, до них у регіоні відносять лише одну країну — Гаїті — найбіднішу державу всієї Західної півкулі, де 85 % населення живе за межею бідності, а понад 60 % громадян є безробітними та неписьменними.

Визначальну роль в економічному та політичному житті Америки відіграють США. Ця держава доклала чималих зусиль для того, щоб сусідські країни були стабільними в політичному та економічному відношенні, але залишалися в підлеглому становищі. У панівній ролі США в регіоні можна побачити як позитивні, так і негативні риси. З одного боку, США є основним торговельним партнером та джерелом інвестицій для більшості країн регіону. З іншого боку, усе більше держав регіону намагаються звільнитися від надмірної опіки США та збільшити свою частку прибутків від використання власних ресурсів.

4 **Інтеграційні процеси та міжнародні організації.**

В Америці існує велика кількість різноманітних міждержавних організацій та об'єднань, які допомагають більш раціонально використовувати сировинні, фінансові, трудові та виробничі ресурси країн. Більшість міжнародних угруповань націлені на створення вільного економічного простору в певних регіонах. Найпотужнішою з організацій такого типу є започаткована в 1994 р. *Північноамериканська угода про вільну торгівлю* — *НАФТА* (від англ. North American Free Trade Agreement). До неї входять США, Канада та Мексика. Штаб-квартира організації розташована у Вашингтоні. Ключові елементи угоди спрямовані на ліквідацію митних бар'єрів у торгівлі між цими країнами та сприяння американсько-канадським капіталовкладенням у Мексиці. Їх реалізація дозволяє ефективно поєднувати та використовувати економічну потужність США, багаті природні ресурси Канади та дешеву робочу силу Мексики. У перспективі передбачено розширення діяльності НАФТА на інші субрегіони Америки.

Велике інтеграційне об'єднання з торговельно-економічних питань у Латинській Америці — *Південний спільний ринок МЕРКОСУР* (від ісп. Mercado Comun del Sur) — було утворено в 1991 р. У роботі організації беруть участь п'ять країн (Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай, Венесуела), п'ять асоційованих членів (Чилі, Болівія, Перу, Колумбія, Еквадор) та країна-спостерігач (Мексика). Учасники прагнуть скорочення або повної ліквідації митних зборів, узгодження діяльності в промисловості, сільському господарстві й транспорті, співробітництва у валютно-фінансовій та науково-технічній сферах. Штаб-квартира розташована в Монтевідео (Уругвай).

Існує ще низка організацій, які опікуються економічними та політичними інтересами американських країн. Зокрема, США та Канада входять до складу найпотужнішого військово-політичного союзу *НАТО*.

Найбільшим політичним об'єднанням, до якого входять майже всі держави регіону, є *Організація Американських держав (ОАД)*, яка була створена в 1948 р. з ініціативи США. В умовах сьогодення об'єднання прагне збереження миру в країнах Америки.

! **Головне**

◆ Америка є великим регіоном Західної півкулі, який поділяється на субрегіони: Північну, Центральну, Південну Америку та країни Карибського басейну.

◆ Головні особливості географічного положення Америки: відокремленість від інших регіонів світу, наявність протяжних морських кордонів.

◆ Економічним ядром Америки є США та Канада — економічно розвинені країни-члени «Великої сімки». Інші країни Америки є такими, що розвиваються. Вони перебувають на різних рівнях економічного розвитку.

◆ Характерною ознакою Америки є наявність низки міжнародних організацій, які істотно впливають на зміцнення зв'язків між країнами.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть головні особливості географічного положення Америки. 2. Назвіть субрегіони Америки та обґрунтуйте доцільність їх виділення. 3. Наведіть приклади країн Америки, що належать до різних форм державного правління; різних типів та підтипів за рівнем економічного розвитку. 4. Які країни входять до міжнародних організацій НАФТА та МЕРКОСУР? Поясніть, із якою метою вони створені.

Поміркуйте

1. Які субрегіони Америки мають найбільш вигідне ЕГП?
2. У чому полягають особливості північноамериканської економічної інтеграції?

Практична робота 5

Складання картосхеми типології країн Америки за рівнем економічного розвитку

§ 31. Природні умови та ресурси. Населення

Пригадайте

- ◆ головні риси рельєфу та клімату Північної та Південної Америки
- ◆ які європейські країни брали участь в освоєнні Америки

1 **Природні умови.**

Для рельєфу материкової частини Америки характерне поєднання гірських та рівнинних територій. Уздовж тихоокеанського узбережжя більше ніж на 18 тис. км простягається гірська система *Кордильєри—Анди*, яка є найдовшою з гірських систем земної кулі. Це один із найактивні-

ших районів вулканізму (понад 80 діючих вулканів). На сході Північної Америки майже паралельно до атлантичного узбережжя розташовані більш старі та низькі гори Аппалачі. Величезні простори американських рівнин займають близько 2/3 поверхні та мають сприятливі умови для сільсько-господарського освоєння. Серед них найбільші Великі та Центральні рівнини Північної Америки, Амазонська та Ла-Платська низовини, Бразильське та Гвіанське плоскогір'я в Південній Америці.

Особливості географічного положення та рельєфу спричиняють формування в Америці майже всіх відомих типів клімату. Найхолодніше на півночі Канади, третина якої розташована за Північним полярним колом. У США панують помірні типи клімату, континентальність посилюється у внутрішніх районах країни. Головною перевагою кліматичних умов є достатнє зволоження рівнинних земель східної частини країни. У Мексиці, яка розташована в тропічних широтах, температура повітря та зволоження змінюються залежно від висоти над рівнем моря та географічної широти. На півночі дуже спекотно та сухо, на крайньому півдні випадають рясні опади, на високогір'ях досить прохолодно. Для інших країн Центральної Америки та Карибського басейну характерний тропічний та субекваторіальний клімат. Там цілий рік тепло, вологий сезон триває з червня до листопада. У Південній Америці також немає від'ємних середньорічних температур, за винятком гірських районів. Клімат здебільшого екваторіальний, субекваторіальний та тропічний.

2 Природні ресурси.

Америка має різноманітні *корисні копалини*. Особливо великими є рудні ресурси. Найбагатші поклади залізної руди виявлено в Бразилії, яка посідає перше місце у світі за обсягом її запасів та видобутком. Кордильєри та Анди містять у своїх надрах руди різноманітних кольорових і рідкісних металів. Великі родовища олова, срібла, золота, платини, вольфраму, міді, урану, молібдену, свинцю, цинку ланцюжком тягнуться через весь регіон та утворюють так званий «*рудний пояс*». Родовища бокситів у Карибському басейні (Ямайка) та на півночі Південної Америки складають майже чверть світових запасів.

Америка — один із найбільших нафтогазоносних районів планети. Основні запаси нафти сконцентровані в США, Мексиці (узбережжя й шельф Мексиканської затоки) і Венесуелі (затока Маракайбо).

Запасами вугілля виділяються країни Північної Америки. Великими кам'яновугільними басейнами є *Аппалацький* у США та *Західний* у Канаді.

Серед нерудної сировини світове значення мають поклади фосфоритів (Флорида, США), алмазів (Бразилія), смарагдів (Колумбія), селітри (Чилі), графіту (Мексика).

Регіон має *водні ресурси* світового значення. За винятком посушливої Мексики, тут багато могутніх і повноводних річок. Не знає собі рівних за забезпеченістю водними ресурсами Південна Америка. Тут протікають найбільші річки Землі — Амазонка, Парана, Оріноко. Найбільша річкова система Північної Америки — Міссісіпі—Міссурі, інші великі річки — Маккензі, Святого Лаврентія, Юкон, Колумбія, Колорадо. Велике значення для регіону має найбільша внутрішня водна система світу — Великі озера (Верхнє, Гурон, Мічиган, Ері та Онтаріо). За допомогою каналів вони перетворені на водний шлях для океанських суден, довжина якого перевищує 3 тис. км. Річки Центральної Америки невеликі, але течуть із високих гір та мають великий гідропотенціал.

Лісові ресурси Америки оцінюються як найбагатші у світі. Близько 25 % Північної Америки вкрито хвойними та мішаними лісами північного помірного поясу.

Найбільші площі вологих екваторіальних лісів зосереджено в басейні Амазонки (Бразилія, Колумбія, Перу). Лісистість окремих країн Південної Америки рекордно велика, наприклад, у Суринамі — 90 %, Гаяні — 84 %, Белізі — 78 %, Бразилії — 66 % тощо. У країнах Центральної Америки та Карибського басейну вона також порівняно висока: майже 40 % території вкрито дощовими тропічними лісами з буйною рослинністю та різноманітною фауною.

Агрокліматичні ресурси Америки дуже різноманітні, оскільки регіон простягається більше ніж на 16 тис. км. Найбільш родючі чорноземоподібні ґрунти зосереджені в степових районах Америки. Це відомі північноамериканські прерії (США) та південноамериканська пампа (Аргентина). У тропічних та субекваторіальних широтах теплий та вологий клімат у поєднанні з досить родючими ґрунтами дозволяє вирощувати всі можливі культури жаркого поясу: каву, какао, цукрову тростину, бавовну, тютюн, рис, фрукти, овочі та ін.

Америка має у своєму розпорядженні найбагатші *рекреаційні ресурси*. Тут налічується понад 170 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Найбільше їх у Мексиці (29), США (24), Канаді (18) та Бразилії (17). Серед об'єктів культурної спадщини виділяють пам'ятники доколумбової та післяколумбової епохи. У Мексиці це величезне доколумбове місто Теотіуакан із пірамідами Сонця та Місяця, стародавнє місто майя Калакмул, історичні центри міст Мехіко, Пуебла, Морелія, Сакатекас. Один із найвідоміших культурних пам'ятників сучасності — столиця Бразилії місто Бразилія. Близько третини об'єктів Світової спадщини є пам'ятками природи. Найвідомішими природними об'єктами в Північній Америці є національні парки Вуд-Баффало, Скелястих гір (Канада), Єллоустонський, Гранд-Каньйон, Йосеміті (США), у Південній Амери-

Таблиця 1

НАЙБІЛЬШІ КРАЇНИ АМЕРИКИ
ЗА КІЛЬКІСТЮ НАСЕЛЕННЯ (2017 р.)*

№ з/п	Країна	Місце у світовому рейтингу	Кількість населення, млн осіб
1	США	3	326,0
2	Бразилія	5	207,3
3	Мексика	11	124,6
4	Колумбія	29	47,7
5	Аргентина	32	44,3
6	Канада	38	35,6
7	Венесуела	42	31,3
8	Перу	43	31,0
9	Чилі	63	17,8
10	Еквадор	67	16,1

* Джерело: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>

ці — заповідники Амазонії, національні парки Ігуасу (Бразилія), Канайма (Венесуела).

Головним рекреаційним ресурсом країн Карибського регіону є кліматичні умови в поєднанні з теплим морем та пляжами з білого піску, оточені пальмами. Вони дозволили перетворити туризм на багатьох островах на провідну галузь економіки.

3 Населення.

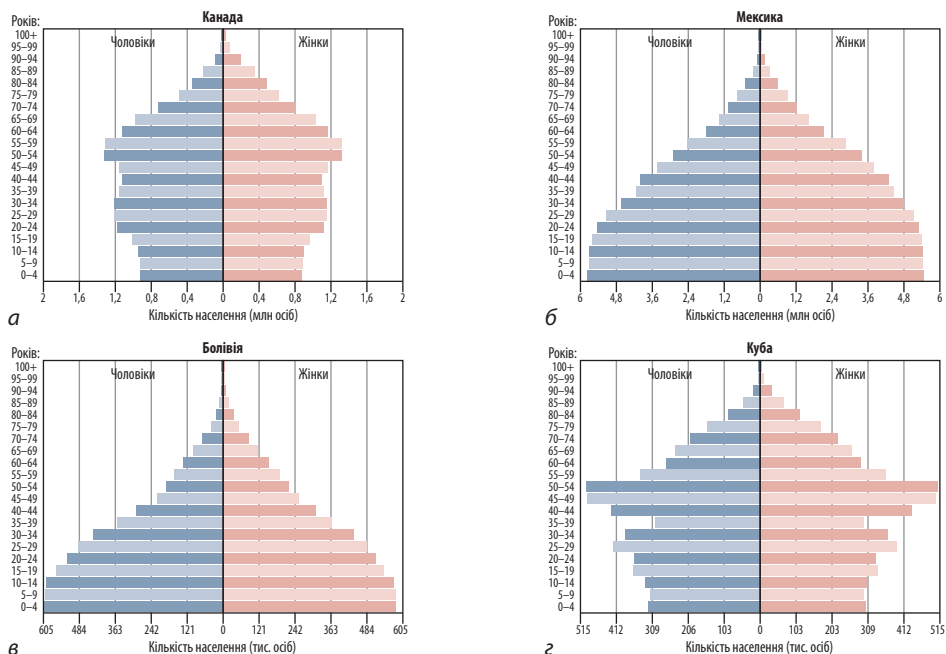
Кількість населення Америки наближається до 1 млрд осіб. У Північній Америці проживає 492 млн осіб, у Південній Америці — 423 млн осіб, близько 80 млн — у Центральній Америці та Карибському басейні. Найбільш багатонаселені країни — США, Бразилія, Мексика (див. таблицю 1). Ці три країни входять до числа найбільших держав світу як за кількістю населення, так і за площею.

Населення Америки складається з кількох груп, різних за походженням, расовою належністю й кількістю: корінне населення — індіанці й ескімоси, нащадки європейських завойовників та переселенців, вихідці з Європи та Азії, афроамериканці.

Більшість сучасного населення Північної Америки становлять представники європеїдної раси, значну частку складають й афроамериканці. У США та Канаді панує англійська мова, а в Канаді, крім того, поширена французька. Великою є частка представників негроїдної раси на островах Карибського моря та в Панамі. У багатьох країнах Центральної та Південної Америки переважають представники мішаних рас — метиси, мулати, меншою мірою — самбо. Населення Аргентини, Уругваю, Чилі здебільшого складається з представників європеїдної раси. Лише в Болівії та Гватемалі індіанці становлять понад половину населення.

У більшості країн, що розташовані на південь від кордону США з Мексикою, розмовляють мовами романської групи. Причому португальська є державною мовою в Бразилії, майже в усіх інших країнах — іспанська. У Суринамі та деяких острівних країнах поширена голландська мова, на Гаїті, Мартініці, Гваделупі — французька, на Ямаїці — англійська.

В Американському регіоні проживає понад половина всіх католиків світу. Тут розташована найбільша за площею та населенням католицька країна світу — Бразилія. У США панівною релігією

Мал. 1. Статво-вікові піраміди: а) Канади; б) Мексики; в) Болівії; г) Куби.

Джерело: CIA World Factbook.

є протестантизм (46%), велика частка протестантів у Канаді (36%). Серед індіанських племен поширені давні традиційні культури.

Демографічні процеси в субрегіонах Америки мають певні відмінності (мал. 1). У США та Канаді демографічна ситуація є типовою для високорозвинених країн: середній природний приріст населення становить 2—4‰ та має тенденцію до зниження. Характерно поступове зменшення частки дітей і підлітків, зростання частки людей похилого віку та середньої тривалості життя.

У Мексиці та інших субрегіонах Америки кількість населення порівняно швидко зростає, хоча демографічний вибух, як і в Азії, останніми десятиліттями почав згасати. Природний приріст населення в середньому становить 13‰ на рік. В окремих найменш розвинених країнах темпи приросту більш високі (Гватемала — 19,8%, Беліз — 18,3%, Гондурас — 17,6%).

Таким чином, кількість населення більшості країн Америки зростає за рахунок природного приросту, а в США й Канаді — завдяки імміграції з інших країн регіону, Азії та Європи.

Розселення населення в Америці вкрай нерівномірне. Більшість зосереджено по берегах океанів та річок. Найбільш висока густина населення в Центральній Америці та країнах Карибського басейну. У Барбадосі, Пуерто-Рико, Сальвадорі, Гаїті вона перевищує 300 осіб/км². У Південній Америці середні показники складають 18—35 осіб/км². Найменша середня густина населення в Канаді — лише 3,4 особи/км².

Більшість населення в країнах Америки проживає в містах. У Північній Америці рівень урбанізації складає понад 80 % (США, Канада), в інших субрегіонах коливається від 60 % до 80 %. Найвища частка міських жителів (понад 90 %) спостерігається в Аргентині та Уругваї, найнижча (менше ніж 20 %) — в окремих острівних країнах Карибського басейну. У шести найбільших агломераціях регіону кількість населення перевищує 10 млн осіб (див. таблицю 2).

Таблиця 2

НАСЕЛЕННЯ НАЙБІЛЬШИХ АГЛОМЕРАЦІЙ АМЕРИКИ (2017 р.)*

№ з/п	Місце серед найбільших світових агломерацій	Назва	Країна	Кількість населення, млн осіб
1	8	Нью-Йорк	США	21,7
2	10	Сан-Паулу	Бразилія	21,1
3	11	Мехіко	Мексика	20,6
4	18	Лос-Анджелес	США	15,6
5	19	Буенос-Айрес	Аргентина	15,5
6	28	Ріо-де-Жанейро	Бразилія	12,0

У Центральній та Південній Америці досить високі темпи урбанізації породжують так звану хибну урбанізацію, яка супроводжується утворенням на околицях великих міст перенаселених нетрів з антисанітарними умовами.

Розвиток та розширення міст і міських агломерацій зумовлюють утворення гігантських зон розселення — мегалополісів. В Америці їх три. Усі вони розташовані в США: *Приатлантичний*, або *Босваш* (від Бостона до Вашингтона), *Приозерний*, або *Чіпітс* (від Чикаго до Піттсбурга, у районі Великих озер), *Каліфорнійський*, або *Сан-Сан* (від Сан-Франциско до Сан-Дієго на західному узбережжі).

Тривала імміграція та високі показники народжуваності в багатьох країнах Америки зумовили формування потужного працересурсного потенціалу. Високим рівнем кваліфікації та освіченості відрізняються трудові ресурси США та Канади.

* Джерело: Demographia. World Urban Areas & Population Projections. 13th Annual Edition: 2017 <http://www.demographia.com/db-worldua.pdf>

Головне

◆ Природні умови Америки загалом є сприятливими для життя та господарської діяльності населення (за винятком холодних територій півночі та півдня й високогірних районів).

◆ Природні ресурси Америки багаті та різноманітні. Світове значення мають запаси вугілля та нафти, залізних руд і кольорових металів, лісові та рекреаційні ресурси.

◆ Загальні риси населення Американського регіону: різноманітний етнічний та расовий склад, поширення католицизму, нерівномірність розміщення, високий рівень урбанізації.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Оцініть роль рельєфу та клімату для розвитку господарської діяльності в Америці. **2.** Назвіть основні види природних ресурсів Америки. Які передумови вони створюють для розвитку певних видів господарської діяльності? **3.** Які етнічні групи проживають в Америці? Доведіть, що сучасна етнічна структура населення є результатом зовнішніх міграцій. **4.** Охарактеризуйте розподіл мов та релігій в Америці. **5.** Назвіть найбільш та найменш урбанізовані країни Америки. **6.** Укажіть причини нерівномірного розподілу населення територією Америки.

Практичні завдання

За статево-віковими пірамідами (мал. 1, с. 170) визначте відмінності демографічних процесів у субрегіонах Америки.

Працюємо самостійно

Скористайтеся сервісом Google Earth та здійсніть онлайн-екскурсію до найбільш цікавих для вас об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Америці. Прокладіть маршрут вашої подорожі на контурній карті з позначенням відвідуваних місць.

§ 32. Особливості економіки країн Америки. Первинний сектор економіки

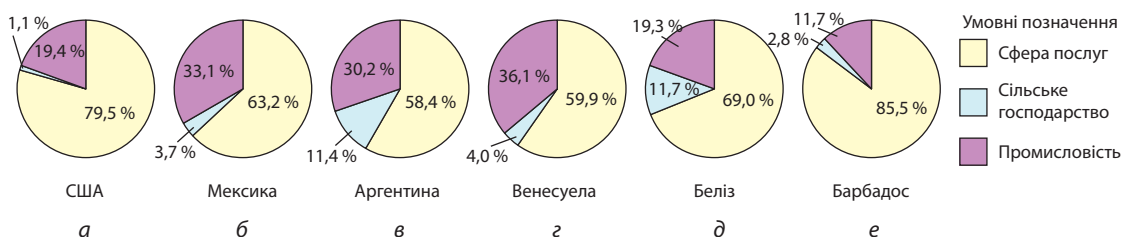
Пригадайте

◆ відмінності структури господарства розвинених країн та країн, що розвиваються

1 Особливості економічного розвитку країн Америки.

Величезні природні та трудові ресурси Американського регіону в поєднанні з вигідним географічним положенням створюють сприятливі передумови для економічного розвитку країн. Економічним лідером Америки на початку ХХІ ст. залишаються США. Інші країни тією чи іншою мірою залежать від них. У господарстві багатьох країн регіону залишається значною роль первинного сектору економіки.

Як ви вже знаєте, країни Америки мають надзвичайно різні показники господарського розвитку. Високорозвинені США й Канада

Мал. 1. Структура ВВП країн Америки (2017 р.). Джерело: CIA World Factbook.

є лідерами за виробництвом продукції обробної і добувної промисловості, сільського господарства. У структурі їхньої економіки та зайнятості населення провідні позиції належать третинному сектору (мал. 1, а). Ці дві країни є найбільшими у світі виробниками та постачальниками різноманітних послуг, мають надсучасні невиробничу сферу й туристичний рекреаційний комплекс.

Таблиця 1

ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ НАЙПОТУЖНІШИХ КРАЇН АМЕРИКИ (2017 р.)*

№ з/п	Країна	ВВП (за ПКС), млрд дол.	Місце у світовому рейтингу	ВВП (за ПКС) на одну особу, дол.
1	США	19 360,0	2	59 500
2	Бразилія	3219,0	8	15 500
3	Мексика	2406,0	11	19 500
4	Канада	1764,0	17	48 100
5	Аргентина	911,5	28	20 700
6	Колумбія	712,5	31	14 500
7	Чилі	451,1	44	24 600
8	Перу	424,6	46	13 300
9	Венесуела	389,4	47	12 400
10	Еквадор	188,5	66	11 200

Серед інших країн регіону реальну багатопрофільну економіку мають лише деякі з них. За обсягами виробництва ВВП виділяються Бразилія, Мексика та Аргентина. У 1980-х рр. у цих країнах було впроваджено глибокі реформи, спрямовані на прискорення економічного зростання (мал. 1, б, в). Їхніми основними рисами були спрямованість на залучення іноземних інвестицій (у першу чергу американських) та позбавлення залежності від привізних товарів. За декілька десятиліть

* Джерело: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook.

ці держави перетворилися на промислових гігантів, і за їхнім зразком почали активно розвиватися інші країни регіону, зокрема Чилі, Колумбія, Перу, Еквадор.

В основі економіки Куби та частково Венесуели й Болівії переважають важелі адміністративно-командного господарювання. Його характерними рисами є провідна роль держави в економічному житті, обмеження приватного сектору (мал. 1, з).

Країни Центральної Америки та особливо острівні території в Карибському морі зосереджують свою увагу на розвитку сфери послуг (передусім туризмі) та сільському господарстві. Переробної промисловості в цих країнах, за винятком легкої та харчової, фактично немає (мал. 1, д, е).

2 Роль трансамериканських ТНК в економіці регіону.

На відміну від країн Європи та Азії, в Америці є чітко виражений економічний та політичний лідер — Сполучені Штати. Вирішальну роль в економіці всього регіону відіграють великі ТНК, серед яких провідні позиції належать компаніям США. Американські ТНК створили в багатьох країнах велику кількість підприємств, які називають «другою економікою» США. Великі компанії фактично взяли під свій контроль країни Америки шляхом придбання акцій місцевих фірм, заснування філій своїх підприємств, перенесення різних виробництв, використання дешевої робочої сили та багатих сировинних ресурсів. Країни-сусіди США виконують і певні функції обслуговування: переробка привізної нафти, виробництво алюмінію, розміщення найбільших ТНК із метою уникнення великого оподаткування. Так, багато міжнародних корпорацій США перевели свої штаб-квартири до Панами, на Багами, до Барбадосу тощо.

3 Первинний сектор економіки.

Добувна промисловість представлена в Америці різноманітним виробництвом. Тут у значних кількостях видобувають майже всі основні види корисних копалин, необхідних сучасній індустрії.

Основні райони видобування нафти та природного газу розташовані в Північній та Центральній Америці: *Техаський, Аляскінський, Каліфорнійський, Мексиканської затоки, Західноканадський, Маракайбський, Орінокський*. США володіють сучасними технологіями видобутку сланцевого газу. Його ключові родовища освоюють у межах Центральної та Великих рівнин, Примексиканської низовини. Розробку вугільних родовищ здійснюють в *Аппалацькому* (США) та *Західному* (Канада) *вугільних басейнах*.

На щитах давніх платформ (Лаврентійська височина, Бразильське плоскогір'я) ведеться видобуток залізних та марганцевих руд. Підприємства з видобутку руд кольорових металів приурочені до родовищ

у рудному поясі Анд—Кордильєр. Країни Америки посідають провідні місця за видобутком міді (Чилі, Перу, Мексика), срібла, свинцю та цинку (Мексика, Перу), урану (Канада, Бразилія), олова (Болівія, Бразилія), золота (Колумбія, Мексика) сурми та ртуті (Мексика), нікелю (Куба), бокситів (Ямайка, Суринам, Гаяна, Домініканська Республіка). Значні обсяги видобутої та збагаченої руди експортуються до США.

Сільське господарство є важливим напрямком розвитку економіки більшості країн регіону. У США та Канаді сільське господарство багатопрофільне, високомеханізоване, високоефективне та високорентабельне з переважанням частки тваринництва. Основний тип підприємств — великі фермерські господарства.

В інших країнах регіону провідна роль належить рослинництву (за винятком Аргентини та Уругваю). Для споживчих потреб вирощують кукурудзу, маніок, банани, картоплю, чорну квасолю. Спеціалізація експортних культур досить вузька та склалася під впливом природних та історичних чинників. Із колоніальних часів сформувалося плантаційне господарство. Воно було спрямоване на вирощування в колоніях сільськогосподарських культур, які вивозилися до країн-метрополій (мал. 2).

Мал. 2. Краєвид перших кавових плантацій на південному сході Куби.

У ХХ ст. країни, що розвиваються, проводили аграрні реформи та запроваджували «зелену революцію» в сільському господарстві. Однак на відміну від азійських країн, аграрні перетворення в Америці розпочалися раніше (1940-ві рр.) та набули поширення в більшості країн регіону.

На вирощуванні цукрової тростини спеціалізуються Куба, Бразилія, Мексика (мал. 3); кави — Бразилія та Колумбія; какао — Домініканська Республіка, Бразилія, Еквадор; пшениці — Аргентина; бананів десертних сортів — Еквадор, Нікарагуа, Панама; бавовнику — Мексика, Бразилія, Парагвай.

У Мексиці й Гватемалі цілорічно вирощують овочі та фрукти, у Колумбії — орхідеї та інші квіти. Рослинництво цих країн спрямоване на ринок США.

Безперечними лідерами за експортом продукції тваринництва є Аргентина та Уругвай. Зокрема, на них припадає 2/3 експорту яловичини регіону, а за поголів'ям овець та настригом вовни Аргентина поступається лише Австралії та Новій Зеландії. У гірських районах Перу, Еквадору, Болівії заради вовни розводять лам та альпак.

Мал. 3. Плантації цукрової тростини в Бразилії.

Лісовому господарству належить помітна роль в економіці країн Америки, насамперед Канади, Бразилії, Чилі, Аргентини. Найрозвиненіші лісові промисли — забезпечення деревиною паперової та будівельної промисловості, добування цінної деревини червоного дерева, кедра, рожевого дерева, бальси, збирання хінної кори та кленового соку, листя чагарнику коки, чаю мате, чикле (для жувальної гумки), лікарських рослин, використання каучуконосів тощо.

Рибальство має експортний характер та зорієнтовано на ринки США та Японії. Воно найбільш розвинене в Канаді, Бразилії, Чилі та Перу. Головні об'єкти морського промислу — тунець, сардина, оселедець, анчоуси, окуневі акули, креветки, лангусти, устриці, мідії. У прибережних акваторіях Канади, США, Мексики, Чилі та Бразилії все більшого значення набуває аквакультура. У Нікарагуа на фермах розводять морських черепах і крокодилів.

! **Головне**

- ◆ У країнах Америки спостерігаються значні відмінності в ролі первинного, вторинного й третинного секторів економіки у структурі ВВП.
- ◆ Для більшості країн регіону характерна вузька спеціалізація господарства, зорієнтована на експорт продукції до розвинених країн або на надання певних видів послуг.
- ◆ Провідну роль у регіоні відіграють трансамериканські ТНК. Залишається великою залежність економіки багатьох країн регіону від іноземного капіталу США, Японії та країн Західної Європи.
- ◆ Америка — один із провідних регіонів за виробництвом продукції первинного сектору економіки.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть особливості економічного розвитку країн Америки.
2. Чим обумовлена нерівномірність розвитку субрегіонів Америки?
3. Назвіть основні райони видобування паливних та рудних корисних копалин. Чим обумовлена велика роль добувної промисловості в окремих країнах регіону?
4. На конкретних прикладах поясніть, які складові сільського господарства мають експортну орієнтацію в країнах Америки. Проаналізуйте причини їхньої спеціалізації.

Поміркуйте

Які субрегіони Азії та Америки мають певні риси схожості за рівнями економічного розвитку?

Працюємо самостійно

Дослідіть місце та роль провідних ТНК зі США в господарстві країн Америки (за власним вибором).

Географічні дослідження

«Бананові республіки»: типові ознаки та сучасний розвиток

§ 33. Основні промислові райони регіону. Вторинний та третинний сектори економіки

Пригадайте

- ♦ яку спеціалізацію мають нові індустріальні країни Азії

1 Основні центри промисловості в регіоні.

Для Америки характерний високий ступінь концентрації обробної промисловості в найбільш розвинених країнах, зокрема в США й Канаді, країнах нової індустріалізації — Бразилії, Мексиці, Аргентині, а також у Чилі, Венесуелі, Колумбії та Перу.

Найпотужніші промислові райони обробної промисловості розташовані в США.

- 1) *Приатлантичний* — вузька смуга прибережної низовини між океаном та Аппалацькими горами. Більшість підприємств зорієнтовані на привізну сировину. Спеціалізується на наукоємному машинобудуванні, нафтохімічній, хіміко-фармацевтичній, паперовій, поліграфічній і легкій промисловості.
- 2) *Приозерний* — територія між Великими озерами та річками Міссісіпі й Огайо. Це так зване «індустріальне серце» США й усього регіону. Головна роль належить традиційним виробництвам: чорній металургії, важкому машинобудуванню, хімічній, нафтопереробній, харчовій промисловості.
- 3) *Примексиканський* — смуга низовин уздовж Мексиканської затоки. Промислова спеціалізація визначається переважно підприємствами нафтопереробки та нафтохімії.

У нових індустріальних країнах найбільші в регіоні райони обробної промисловості історично формувалися в столицях і великих економічних центрах, що мають як вигідне географічне положення, так і кваліфіковану робочу силу. Це насамперед промислові райони Сан-Паулу, Мехіко, Ріо-де-Жанейро, Буенос-Айреса. Раніше в них переважали харчова, текстильна, швейна, взуттєва, металообробна промисловість, але потім до них додалися електротехніка, нафтопереробка й нафтохімія, автомобілебудування, електрометалургія. Останнім часом спеціалізацію цих районів усе більше визначають сучасні наукоємні виробництва.

Мал. 1. «Ітайпу» (Бразилія) — одна з найпотужніших (14 МВт) ГЕС світу. Загальна довжина греблі складає понад 7 км, висота — 196 м.

2 Вторинний сектор економіки.

На Америку припадає близько 30 % світового виробництва *електроенергії*, із яких 23 % забезпечують тільки три країни — США, Канада та Бразилія. Основними джерелами отримання енергії в регіоні є нафта, природний газ, вугілля, гідроенергія та рослинні види палива (дрова, залишки цукрової тростини). Майже в усіх країнах Америки найбільшу частку електроенергії виробляють теплові електростанції, у Канаді та Бразилії — гідравлічні електростанції. Каскади найпотужніших ГЕС розташовані на річках Бразилії («Ітайпу», «Белу Монті»), Венесуели («Гурі»), США («Гранд Кулі») (мал. 1). Атомні електростанції працюють у США, Канаді, Мексиці, Бразилії та Аргентині.

Чорна металургія набула найбільшого розвитку в США, Канаді, Бразилії, Мексиці, Аргентині та Венесуелі. Основною продукцією *кольорової металургії* є мідь (Чилі, Перу, Мексика, США, Канада), свинець та цинк (США, Канада, Перу, Мексика), олово (Болівія), срібло (Мексика, Канада), алюміній (США, Канада, Бразилія, Аргентина, Суринам). У Ямаїці, Гаїані, Домініканській Республіці розвинене виробництво глинозему з бокситів. Продукція чорної та кольорової металургії експортується до США та інших розвинених країн.

Машинобудування США та Канади характеризується високою наукоємністю. Найбільше значення має виробництво авіакосмічної та військової техніки, автомобілів, електроніки, комп'ютерів та офісного обладнання. У нових індустріальних країнах розвинені автомобілебудування, верстатобудування, літакобудування, суднобудування, сільськогосподарське машинобудування, електроніка та електротехніка. Більшість підприємств є філіями американських, німецьких, японських та італійських компаній.

У *хімічній промисловості* як за обсягами виробництва, так і за переліком продукції безперечним лідером є США. У Канаді, Бразилії, Мексиці, Аргентині, Чилі, Перу, Венесуелі, Колумбії, Кубі переважа-

Мал. 2. Університет Британської Колумбії, заснований у 1908 р. Він розташований у місті Ванкувері та є одним із найвідоміших навчальних закладів Канади.

ють нафтохімія, синтез мінеральних добрив, парфумерна та фармацевтична промисловість.

Лісова промисловість регіону базується на потужних місцевих ресурсах північного та південного лісових поясів. У країнах Південної Америки (Бразилія, Чилі, Аргентина, Колумбія) найбільш розвинені підприємства первинної обробки сировини. Канада спеціалізується на целюлозно-паперовому виробництві.

Підприємства *легкої та харчової промисловості* працюють в усіх країнах регіону. У розвинених країнах зростає тенденція перенесення виробництв до інших країн регіону з більш дешевою робочою силою. У Мексиці та країнах Південної Америки велике значення має текстильна промисловість, яка переважно представлена бавовняними підприємствами. Для найбільш розвинених країн Центральної Америки та Карибського басейну легка та харчова промисловість залишаються провідними складовими господарства.

3 Третинний сектор економіки.

Надвисоким рівнем розвитку сфери послуг у регіоні відрізняються розвинені країни, особливо США, які лідирують у світовому виробництві багатьох видів послуг. У структурі третинного сектору провідне значення мають фінансова сфера, торгівля, освіта, медицина, а також інформаційно-технологічні послуги. У країнах нової індустріалізації сфера послуг динамічно розвивається. Традиційно велику роль відіграють торгівля, транспорт, туризм.

Головним центром фінансової та ділової активності в Америці є Нью-Йорк. У місті розміщено найбільшу фондову біржу світу, штаб-квартири провідних американських ТНК, представництва найбільших національних та іноземних банків та компаній. Окрім Нью-Йорка, центрами світового значення є Сан-Франциско, Бостон, Чикаго, Х'юстон, Торонто, Монреаль, Сан-Паулу, Лос-Анджелес, Мехіко, Буенос-Айрес.

Мал. 3. Злітно-посадкові смуги аеропорту Атланта (США). Це найбільший за пасажирообігом аеропорт світу, який щоденно обслуговує 2500 рейсів та 250 тис. пасажирів.

Освітні центри США та Канади вважаються найкращими у світі. За даними щорічного дослідження, до 500 найкращих вищих навчальних закладів планети входили 137 із США (найбільше представництво) та 19 із Канади. Всесвітньовідомими є Гарвардський, Стенфордський, Принстонський, Єльський, Чиказький університети, Університет Торонто, Університет Британської Колумбії (мал. 2).

Поглиблення внутрішніх інтеграційних зв'язків та розвиток глобалізаційних процесів визначають велику роль транспортних перевезень у регіоні. У зовнішніх перевезеннях вантажів переважає морський транспорт. Найбільші морські порти: Лос-Анджелес, Ванкувер, Нью-Йорк, Філадельфія, Саванна, Колон, Сантус. Пасажироперевезення на великі відстані забезпечує авіаційний транспорт. Із десяти найбільших аеропортів світу, що приймають понад 50 млн пасажирів щорічно, в Америці розташовані чотири: Атланта, О'Хара (Чикаго), Лос-Анджелес, Даллас (мал. 3).

Найгустіша мережа автомобільних та залізничних шляхів зв'язує США та Канаду, США та Мексику. Найбільші трансконтинентальні магістралі регіону — Панамериканське шосе, яке сполучає країни Північної, Центральної і Південної Америки, та Трансамазонське шосе, що проходить від північно-східного узбережжя Бразилії через важкодоступні райони Амазонії до кордону з Перу.

Південна Америка вирізняється нерівномірним розподілом транспортної мережі на території. Це обумовлене тим, що побудовані раніше залізничні та автомобільні дороги були призначені для підвезення мінеральної сировини та сільськогосподарської продукції до портів. В останні десятиліття в Мексиці, Бразилії, Аргентині, Чилі було побудовано тисячі кілометрів сучасних швидкісних магістралей.

Специфіка географічного положення невеликих країн Центральної Америки та Карибського басейну на перехресті транспортних шля-

Мал. 4. П'ятизірковий готель «Атлантик Парадіз» (Багами) — це ціле місто, де є все для відпочинку та розваг. Одна з пам'яток курорту — унікальний акваріум під відкритим небом у природній лагуні. Для відвідувачів по її дну проходить прозорий тунель, де можна спостерігати за підводним життям.

хів визначила особливу спеціалізацію окремих складових сфери послуг. Зокрема, Панама, Багамські Острови, Антигуа і Барбуда є країнами «зручного прапора», які надають послуги реєстрації іноземних суден під своїми прапорами. У результаті під прапором Панами зараз зареєстровано близько 8600 кораблів. Зокрема, до портів Панами приписано більше американських торговельних судів, ніж до всіх портів США.

Останніми роками багато невеликих країн перетворилися на *офшорні зони*, які залучають іноземний капітал завдяки пільговій податковій політиці та мінімальній бюрократичності національного законодавства (Бермуди, Барбадос, Домінікана, Антигуа і Барбуда тощо).

Американський туристичний регіон — третій за масштабами розвитку міжнародного туризму. Головними центрами залучення туристів є три країни Північної Америки — США, Канада та Мексика. Дивовижна природа та багата культурна спадщина островів Карибського басейну щорічно приваблюють понад 15 млн туристів. Це зумовлює їхню спеціалізацію на готельному бізнесі та наданні різноманітних туристичних послуг (мал. 4).

4

Країни Америки в МПП. Зв'язки України з країнами Америки.

Як бачимо, субрегіонам Америки властива нерівномірність економічного розвитку, що й визначає особливості їхньої участі в МПП. США є головним інвестором Американського регіону, постачальником передових технологій, наукоємної продукції, новітніх видів послуг. Канада та країни нової індустріалізації мають велику частку продукції добувної та обробної промисловості. В окремих країнах значного розвитку набула металургія, особливо кольорова на місцевій сировині.

Значною залишається роль регіону в постачанні сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. Невеликі країни спеціалізуються на наданні фінансових, транспортних, туристичних послуг.

Серед пріоритетних напрямків співпраці нашої держави з країнами Америки — торговельно-економічне та культурне співробітництво. Найважливішими торговельно-економічними партнерами України є США, Канада, Бразилія, Мексика, Еквадор, Аргентина.

Від часу незалежності України США та Канада сприяють її всебічному розвитку як сучасної демократичної та економічно розвиненої європейської держави. Актуальним є залучення американського досвіду у видобутку енергоносіїв, надання фінансової та технічної допомоги для реформування господарства та підвищення обороноздатності країни. Зміцненню культурних зв'язків сприяє численна українська діаспора, яка проживає в США, Канаді, Бразилії та Аргентині.

Головне

◆ Територіальна спеціалізація промислових виробництв у розвинених країнах та країнах, що розвиваються, має відмінності. Найбільше підприємств обробної промисловості зосереджено в США, Канаді та великих агломераціях нових індустріальних країн.

◆ Провідні виробництва вторинного сектору економіки регіону: електроенергетика, металургія, машинобудування, хімічна, лісова, легка, харчова промисловість.

◆ Найвищим рівнем розвитку сфери послуг вирізняються розвинені країни. Динамічно розвивається сфера послуг у нових індустріальних країнах. Невеликі країни регіону спеціалізуються на транспортних, фінансових та туристичних послугах.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть основні промислові райони та центри в Америці. Поясніть причини їх формування. 2. Складіть перелік провідних виробництв вторинного сектору економіки Америки. Охарактеризуйте їхню географію. 3. Назвіть найбільші фінансові центри та світові міста в Америці. Розкрийте їхню роль у регіоні. 4. Наведіть приклади країн «зручного прапора», країн-офшорів, «країн-готелів». Поясніть, чому саме таку спеціалізацію має їхня сфера послуг.

Поміркуйте

1. Чим обумовлена нерівномірність розвитку субрегіонів Америки? Запропонуйте власні ідеї щодо подолання відсталості окремих країн регіону. 2. Визначте переваги та недоліки найближчого сусідства країн Америки зі США.

Порадник

Для отримання інформації про склад експорту та імпорту потрібних для порівняння країн скористайтеся бібліотекою «Книги фактів ЦРУ»: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/fp.html>

Географічні дослідження (за вибором учня/учениці)

1. Панамериканське шосе — дорога через три Америки.
2. Туризм як чинник розвитку країн Карибського басейну.

ТЕМА 2. КРАЇНИ АМЕРИКИ

§ 34. США (Сполучені Штати Америки): економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення

Пригадайте

- ♦ головні складові природно-ресурсного потенціалу країни
- ♦ які етнічні групи представлені в сучасному населенні США

1 Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Територія країни складається із трьох частин: континентальних штатів, Аляски та Гавайських островів. Під контролем США перебуває також низка островів Карибського моря (Пуерто-Рико, Віргінські острови) та Океанії (Американське Самоа, острів Гуам та ін.).

Основна частина США площею понад 7,8 млн км² розміщується між Канадою на півночі й Мексикою на півдні. На сході США омивають води Атлантичного океану, на заході — Тихого, на південному сході розташована Мексиканська затока. Штат Аляска займає північний захід материка, має вихід до Північного Льодовитого океану та межує з Канадою, а через Берингову протоку — із Росією. Третя частина США — Гавайські острови — віддалена від перших двох і розміщується в центральній частині Тихого океану.

США мають одну з найпротяжніших берегових ліній у світі (майже 20 тис. км) із численними природними бухтами та глибокими затоками, що забезпечує розвиток морських перевезень, активні зв'язки між штатами та з іншими країнами світу.

Країна не зазнавала руйнівного впливу подій Першої і Другої світових війн, а навпаки, отримала з них великі прибутки як кредитор багатьох держав Європи.

Отже, ЕГП США можна вважати вигідним, що сприяє економічному розвитку держави.

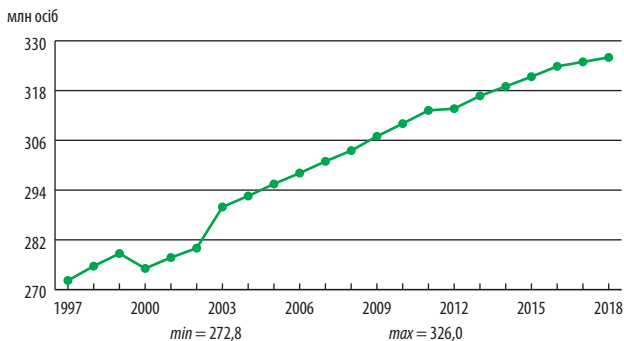
За кількістю та різноманітністю природних умов і ресурсів США є однією з найбагатших країн світу.

За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника охарактеризуйте природно-ресурсний потенціал США. Визначте його роль в економіці країни.

2 Населення.

Первісне ядро американської нації складалося з вихідців із Великої Британії та їхніх нащадків. Пізніше до країни приїхало багато німців і представників інших народів.

Мал. 1. Динаміка кількості населення США за 20 років. Джерело: CIA World Factbook.

Сьогодні нащадки європейців складають майже 80 %, тут численні діаспори німців, ірландців, англійців, шотландців, італійців, євреїв, поляків, українців. Темношкіре населення, так звані афроамериканці, складають 13 % — це переважно нащадки рабів, вивезених з Африки, вихідці з Азії — 4,4 %, корінні жителі — 1,2 % (індіанці, ескімоси, алеути, гавайці), решта — 1,4 % (переважно вихідці з Латинської Америки). Незважаючи на високу етнічну строкатість, державі вдалося досягти високого ступеня консолідації нації.

За віросповіданням більшість американського населення становлять християни (протестанти — 46,5 %, католики — 20,8 %), представлені в країні й інші релігії, зокрема індуїзм та іслам.

Тривалий час США відрізнялися високими темпами зростання населення, що було пов'язане з високим природним приростом та імміграцією (мал. 1). Потім показники природного приросту знизилися та стабілізувалися, а кількість іммігрантів стала суворо обмежуватися. Щороку до країни в'їжджає близько 800 тис. осіб, серед яких багато висококваліфікованих фахівців, у тому числі вчених, програмістів.

Нині природний приріст населення складає 4,3 % (2016 р.). Для вікової структури населення (19 % — молодша вікова група; 66 % — середня вікова група; 15 % — старша вікова група) характерно поступове зменшення частки дітей і підлітків, зростання частки людей похилого віку та середньої тривалості життя (мал. 2). Однак порівняно з Європейським регіоном проблема старіння нації в США ще не набула такого загострення.

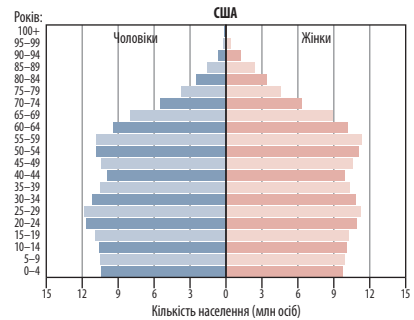
Середня густина населення США порівняно невелика й дещо перевищує 35 осіб/км². Воно розміщене територією дуже нерівномірно. Найбільш густо заселене східне узбережжя, подекуди цей показник сягає 400 осіб/км². У гірських штатах та внутрішніх аграрних районах густина населення зменшується до 5 осіб/км², на Алясці — менше ніж 1 особа/км².

США — одна з найбільш урбанізованих країн світу, частка міських жителів становить майже 82 % від загальної кількості населення. Найбіль-

ші міста — *Нью-Йорк* (18,6 млн), *Лос-Анджелес* (12,3 млн), *Чикаго* (8,7 млн), *Маямі* (5,8 млн), *Даллас* (5,7 млн). Унаслідок явища субурбанізації виникли великі міські агломерації.

Майже 80 % американських працівників віддають перевагу роботі у сфері послуг (фінансових, комунальних, торговельних, транспортних, освітніх, медичних, юридичних), зайняті в готельному бізнесі або перебувають на державній службі. 20,3 % населення працюють на підприємствах добувної та обробної промисловості. Лише 0,7 % американців задіяно в сільському господарстві, лісництві або рибній промисловості.

Мал. 2. Статеві-вікова піраміда США (2016 р.). Джерело: CIA World Factbook.

3 Українська діаспора в США.

У США проживає численна українська діаспора. Українці та американці українського походження зосереджені переважно в Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго, Піттсбургу, Детройті, Клівленді та інших містах. За кількістю українці посідають 21-ше місце серед етнічних груп цієї багатонаціональної держави.

За даними США, у країні налічується близько 2 млн українців. Українська мова, географія, література, історія, соціологія України викладаються у 28 університетах та коледжах. Утворилися й діють різноманітні українські громади політичного, релігійного та культурно-освітнього спрямування. У США діють Українська католицька церква (майже 250 тис. віруючих), Карпато-руська католицька церква (близько 200 тис. віруючих). Понад 150 тис. українців відвідують Руську православну церкву. У США налічується майже 40 тис. українців-протестантів.

Перша хвиля еміграції українців до США розпочалася з 1877 р. Саме тоді група селян-русинів із Закарпаття прибула на шахти Східної Пенсильванії. Основна частина наступної хвилі еміграції приїхала до США в другій половині 1920-х рр. У післявоєнний період розпочалася третя хвиля еміграції (друга половина 1940-х рр.). Основну її частину становили переміщені особи та біженці з таборів західних зон окупації Німеччини та Австрії, а також з Італії.

! Головне

ЕГП США дуже вигідне. Країна розміщена у сприятливих для життєдіяльності природних поясах, її береги омивають води трьох океанів. США віддалені від основних регіонів політичної нестабільності та військових конфліктів.

◆ США мають надзвичайно багатий природно-ресурсний потенціал для розвитку всіх секторів господарства. Мінеральні, земельні, водні, лісові, рекреаційні та інші природні ресурси США мають світове значення та раціонально й ефективно експлуатуються.

◆ Характерні риси населення США: багатонаціональний і строкатий расовий склад, нерівномірне розміщення, високий рівень урбанізації, високий рівень освіченості та кваліфікації, зайнятості у сфері послуг.

◆ Українська діаспора в США належить до національної меншини з високим рівнем організації, освіти та культури.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть основні риси ЕПП США. 2. Укажіть головні складові природно-ресурсного потенціалу США. 3. Поясніть особливості етнічного та релігійного складу населення країни. 4. За допомогою мал. 1, с. 184 та тексту параграфа охарактеризуйте закономірності зростання кількості населення США. 5. Чим обумовлений нерівномірний розподіл населення території країни? 6. Як і коли відбувалося формування української діаспори в США?

Поміркуйте

Чому, незважаючи на багаті власні ресурси, США є одним із найбільших у світі імпортерів мінеральної сировини?

Працюємо в групах

1. Охарактеризуйте ЕПП США та оцініть його вплив на розвиток господарства країни.
2. Оцініть природно-ресурсний потенціал США та спрогнозуйте потенційні можливості розвитку господарства країни на власній природній сировині.

§ 35. США: господарство

Пригадайте

- ◆ які природні передумови сприяють економічному розвитку США
- ◆ які види продукції американських виробників вам відомі

1

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни.

Найбільш економічно потужною державою США стали після Другої світової війни. Протягом декількох десятиліть країна була світовим лідером за темпами економічного зростання, продуктивністю праці та обсягами виробництва. Нині США втратили одноосібне панування у світовій економіці. У другій половині ХХ ст. Німеччина та Японія наздогнали й навіть перевищили США за низкою показників економічного розвитку, а на початку ХХІ ст. Китай випередив США за загальним ВВП та обсягами промислового виробництва. Зараз на США припадає понад 15,5% світового ВВП (друге місце) та понад 10% усього промислового виробництва світу

(друге місце). Однак за масштабами науково-технічного, фінансового, інформаційного, військового потенціалів, ступенем впливу на світогосподарські зв'язки США й сьогодні не знають собі рівних у світі.

Головні особливості американської соціально-економічної моделі можна умовно поділити на дві групи: традиційні та новітні, що формують сучасну так звану «економіку знань».

Традиційні риси були здавна властиві економічній стратегії розвитку США. Насамперед це всебічне заохочення американським суспільством та державою підприємницької активності, спрямованість на досягнення успіху для кожної людини незалежно від її походження та соціального статусу; більш обмежене, ніж в інших розвинених країнах, однак ефективне державне втручання в економіку; висока трудова мораль, що ґрунтується на протестантській етиці, працелюбності та вірі у власні сили.

В останні десятиліття все більшого значення набувають нові особливості господарювання, зокрема орієнтація на гнучке, диверсифіковане та дрібносерійне виробництво, здатність швидко адаптуватися до нових потреб економіки та населення. Це досягається шляхом використання в матеріальному виробництві та сфері послуг новітніх технологій, побудованих на мікроелектроніці, програмованій автоматизації та біоінженерії.

Біоінженерія — напрямок науки і техніки, застосування інженерних принципів у біології та медицині, цілеспрямоване внесення змін в організми рослин, тварин і людини та керування їхніми функціями.

Ще одна принципова відмінність сучасного стану американської економіки — постійне підвищення рівня її наукоємності. Це визначається як збільшенням загальних витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (на частку США припадає 44% усіх видатків розвинених країн світу), так і формуванням усеохоплюючої інформаційної інфраструктури. Завдяки таким перетворенням економіка США однією з перших перейшла до постіндустріальної стадії розвитку й на сьогодні має одну з найвищих часток сфери послуг у ВВП — майже 80% (мал. 1, с. 173).

ТНК країни є найпотужнішими у світі, але останніми роками втрачають своє кількісне представництво у світових рейтингах.

2 Домінуючі складові третинного сектору.

Традиційними складовими сфери послуг США є фінансова справа, торгівля, туризм, освіта, медицина. Із другої половини 1990-х рр. у США почали активно розвиватися нові види послуг: інформаційно-технологічні, консалтингові (консультативні), маркетингові (вивчення ринку), управлінські.

У фінансовій сфері провідне значення мають банки та страхові компанії. Визначальну роль відіграє Федеральна резервна система (ФРС),

що поєднує 12 федеральних резервних банків США, більше ніж 15 тис. комерційних і 600 інвестиційних банків. Серед них банки «Дж. П. Морган Чейз» (JPMorgan Chase) та «Банк Америки» (Bank of America), що входять у десятку найбільших банків світу.

США є провідним виробником та експортером *інформаційно-технологічних послуг*. На американські IT-компанії припадає близько третини світового виробництва програмного забезпечення. Серед світових лідерів — «Ай-Бі-Ем», «Майкрософт», «Оракл», «Сімантек», «Гугл», «Ешпл».

Більшість підприємств, що надають новітні послуги, розташовані в технополісах та технопарках. До речі, саме в США, у штаті Каліфорнія, у 1951 р. розпочалася історія технополісів, найбільшим із яких усе ще залишається створена на базі Стенфордського університету «Кремнієва долина».

Нині в США на різних стадіях запровадження функціонують майже три сотні таких утворень. Сполучені Штати тримають першість за цим показником серед інших країн. За аналогією з першим технополісом території інновацій називають «Кремнієві береги», «Кремнієві пляжі», «Кремнієві гори» тощо.

Найбільший район зосередження технопарків та технополісів розташований на території мегалополіса Сан-Сан у штаті Каліфорнія. Це один із головних «мозкових» центрів світу, що спеціалізується на комп'ютерних, аерокосмічних та військових технологіях. Інші важливі райони передової освіти, науки і виробництва — мегалополіси Чипітс та Босваш. Там переважають дослідження у сферах програмного забезпечення, біотехнологій, електроніки, фармацевтики.

Щорічно США відвідують понад 75 млн туристів (друге місце у світі). Прибутки від туризму становлять понад 200 млрд дол. (перше місце у світі). У країні є всесвітньовідомі райони пляжного (Флорида, Гаваї, Каліфорнія), грального (Лас-Вегас, Атлантик-Сіті) та пізнавального (Вашингтон, Філадельфія, Нью-Йорк) туризму. До списку Світової спадщини ЮНЕСКО внесено 24 об'єкти, зокрема Мамонтова печера, Гавайські вулкани, Еллоустонський національний парк, каньйон річки Колорадо, Статуя Свободи в Нью-Йорку та ін.

США володіють найпотужнішою транспортною інфраструктурою серед усіх інших країн земної кулі. Протяжність автошляхів (6,6 млн км), залізниць (293,5 тис. км), авіаційних маршрутів є найбільшою у світі.

3 Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

У промисловості США представлені всі існуючі виробництва. Однак серед них виділяються такі, що визначають спеціалізацію країни.

Насамперед це потужне багатопрофільне *машинобудування*. Провідну роль у ньому відіграє автомобілебудування. Воно багато в чому сприяло створенню економічного потенціалу США. За різними оцінками, приблизно кожен сьомий працівник у США тією чи іншою мірою має відношення до автомобільного бізнесу.

Автомобільні заводи розміщені в понад 20 штатах, однак «автомобільним цехом» країни є Приозер'я (Детройт, Флінт, Толідо). Щорічно в США виробляють понад 17 млн автомобілів, основна частка їх виробництва припадає на три найбільші автомобільні компанії — «Форд», «Дженерал Моторс» та «Крайслер».

Ключові позиції у виробництві авіакосмічної техніки посідають декілька компаній — «Боїнг», «Локхід Мартін», «Макдонелл Дуглас». Особливо велику роль в авіаційному машинобудуванні відіграють штати Каліфорнія та Вашингтон, а «авіаційними столицями» країни називають Сан-Дієго та Сіетл.

Підприємства електротехнічної та електронної промисловості сформувалися у великих міських агломераціях півночі й північного сходу США — Чикаго, Нью-Йорку, де зосереджувався найпотужніший науково-технічний потенціал держави, а також у районі Лос-Анджелеса, Далласа, Х'юстона, Нового Орлеана. ТНК США (зокрема «Х'юлетт-Пакард», «Делл», «Еппл») посідають провідні позиції у сфері виробництва комп'ютерної та офісної техніки, електроніки, засобів телекомунікацій.

Чорна металургія — одна з найстаріших складових американської промисловості, яка використовує як власну, так і імпортовану сировину (залізні руди довозять із Канади, марганець — з африканських країн). Основні металургійні бази — Приозерна (Чикаго, Детройт, Баффало), Північноаппалацька (Піттсбург, Янгстаун), Приатлантична (Філадельфія, Балтімор) та Південна (Х'юстон, Даллас). У США, як і в інших розвинених країнах, відбувається поступове скорочення виробництва чорних металів.

У *кольоровій металургії* США є значним виробником алюмінію, міді, цинку, свинцю. За обсягами виплавляння цих металів країна входить до трійки світових лідерів.

За обсягами виробництва *хімічної продукції* Сполучені Штати посідають друге місце у світі після Китаю, а у фармацевтичному виробництві продовжують утримувати світову першість. Країна є одним із найбільших виробників продукції органічної та неорганічної хімії. Потужні підприємства хімічної промисловості функціонують у Лос-Анджелесі, Сан-Франциско. Заводи, що виробляють хімічні добрива, розміщені по всій території США.

За загальним виробництвом *електроенергії* США поступаються лише Китаю. У структурі виробництва електроенергії найбільша частка припадає на ТЕС — 73%. У США діє близько 80 АЕС, частка яких складає близько 10%, на ГЕС припадає близько 7%. Держава є одним зі світових лідерів у сфері розробки та використання відновлюваних джерел енергії. Їхня частка в енергетичному балансі США (переважно ВЕС і СЕС) — 10% (за прогнозами, до 2030 р. цей показник сягне 27%).

4 Спеціалізація сільського господарства.

У сільському господарстві США зайнято менше ніж 1% працюючих, однак воно повністю забезпечує багатомільйонне населення продукцією. Це свідчить про один із найвищих показників продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві. За сукупним обсягом виготовленої продукції США поступаються аналогічному сектору економіки Китаю та Індії, але за багатьма видами продукції посідають перші місця та є її найбільшим експортером. Зокрема, країні належать провідні позиції у світі за виробництвом та експортом кукурудзи, сої, цитрусових, пшениці, арахісу, цукрових буряків, винограду, соняшнику тощо. Сполучені Штати є лідером за вирошуванням генетично модифікованих культур. Найбільша частка цих земель припадає на сою.

Виробничою основою сільського господарства США є ферма, яка відрізняється високою продуктивністю праці та технічним оснащенням. У вартісному відношенні переважає продукція тваринництва (68%).

Різноманіття природних умов зумовило доволі вузьку спеціалізацію не лише окремих ферм, але й цілих районів, які в США називають *сільськогосподарськими поясами*.

Уздовж кордону з Канадою, від озера Верхнє до Кордильєр, проходить «пшеничний» пояс. На південь від нього, між Великими озерами та річкою Огайо на сході, через міста Сент-Луїс і Канзас-Сіті на півдні та до Кордильєр простягається «кукурудзяно-соевий» пояс. Півострів Флорида та узбережжя Мексиканської затоки займає «бавовняний» пояс. Передгір'я Кордильєр використовуються як пасовища.

5 Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й США.

США активно підтримують різноманітні форми зовнішніх економічних зв'язків із багатьма країнами світу. За обсягом експорту США поступаються лише Китаю. Країна експортує виробниче обладнання й машини, літаки та аерокосмічну техніку, зброю, вугілля, пшеницю, кукурудзу, сою, бавовну, тютюн. За вартістю імпортованих товарів США — безперечний лідер. Держава імпортує нафту й нафтопродукти, автомо-

білі, побутові техніку та вироби, газетний папір, продукти тропічного землеробства, товари народного споживання. Широкий імпорт трудомістких виробів, особливо споживчого призначення, виправданий високою вартістю робочої сили. Головними торговельними партнерами США є Канада, Мексика, Китай, Японія та Німеччина.

Як експортер патентів, ліцензій та інформаційно-технологічних послуг США не має конкурентів.

США — потужний інвестор, що вкладає гроші в економіку як розвинених країн, так і тих, що розвиваються. Розмір іноземних інвестицій перевищує 5,5 трлн дол., що більше ніж у 3 рази перевищує товарний експорт. Зокрема, США є одним з інвесторів економіки України. Американські прямі інвестиції (понад 900 млн дол. у 2017 р.) вкладені переважно у виробничий сектор. На території України працює понад 1,5 тис. підприємств з американським капіталом, у тому числі всесвітньовідомі «Кока-Кола», «ПепсіКо», «Джонсон і Джонсон», «Проктер енд Гембл», «Макдональдс», «Шеврон», «Сітібанк» тощо. Тисячі українських компаній надають послуги ІТ-аутсорсингу провідним американським корпораціям.

Загальний товарообіг між Україною та США становить понад 2 млрд дол. Основу експорту України до США складають чорні метали та вироби з них, мінеральні добрива, продукти харчування. У структурі імпорту американських товарів до України найбільшу частку займають нафта та нафтопродукти, машини, апарати й механічні пристрої, полімерні матеріали.

Слід зазначити, що США надають Україні консультативну, технічну, військову та гуманітарну допомогу для забезпечення результативних реформ і протистояння агресії на сході країни.

Головне

◆ США — високорозвинена постіндустріальна держава, для господарства якої характерний комплексний розвиток усіх сучасних виробництв. Основний сектор американської економіки — сфера послуг. На нього припадає найбільша частка ВВП та зайнятих.

◆ Найпотужнішими складовими промисловості США є машинобудування, електроенергетика, чорна та кольорова металургія, хімічна промисловість.

◆ Сільське господарство США багатопрофільне, висококомеханізоване, високоефективне та високорентабельне.

◆ Величезне значення для економіки США мають зовнішньоекономічні відносини з іншими країнами світу, провідну роль у яких відіграють ТНК та прямі інвестиції.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть основні особливості сучасного економічного розвитку США. Які чинники сприяли перетворенню США на провідну країну з високорозвиненою економікою? 2. Охарактеризуйте географічні особливості розташування технополісів та технопарків у США. 3. Які виробництва вторинного сектору економіки визначають спеціалізацію країни? 4. Перелічіть сектори економіки США, що належать до високотехнологічних, та наведіть їхні короткі характеристики. 5. Поясніть причини утворення сільськогосподарських поясів у США. 6. Зазначте особливості, притаманні США у сфері зовнішньоекономічної діяльності. 7. Охарактеризуйте сучасний стан україно-американських відносин та наведіть найбільш перспективні напрямки.

Практичне завдання

Складіть схему зовнішньоекономічних зв'язків США.

Географічні дослідження (за вибором учня/учениці)

1. Форми територіальної організації новітніх видів промислового виробництва в США.
2. Економічна взаємодія вздовж державного кордону між Мексикою та США.

§ 36. Канада

Пригадайте

- ♦ природні особливості території Канади

1

Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Канада — друга за площею держава у світі, що займає північну частину Північної Америки й прилегли до неї острови (Канадський Арктичний архіпелаг, Ньюфаундленд та ін.). Країну омивають води Північного Льодовитого, Тихого й Атлантичного океанів. Канада має найбільшу довжину берегової лінії — 202 тис. км. Дві третини її території розташовано в субарктичному та арктичному поясах, які малопридатні для постійного проживання та господарської діяльності людей.

На північному заході Канада межує зі штатом Аляска, а на півдні — із північними штатами США. Велика протяжність сухопутного кордону (майже 6 тис. км) має для країни першочергове значення.

Загалом ЕГП Канади сприяє її економічному розвитку, хоча великі площі кліматично несприятливих територій є стримуючим чинником.

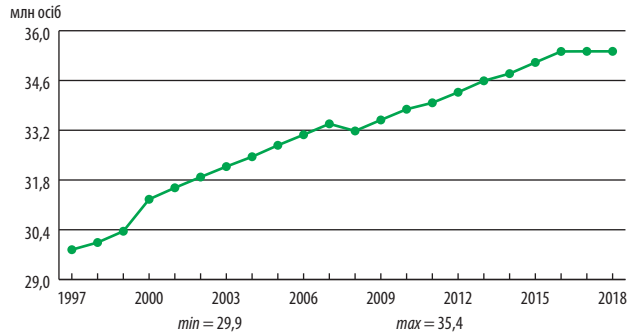
За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника охарактеризуйте природно-ресурсний потенціал Канади.

2

Населення. Українська діаспора в Канаді.

Сучасне населення Канади, як і Австралії, сформувалося в ході масової імміграції і зараз переважно складається з нащадків переселен-

Мал. 1. Динаміка кількості населення Канади за 20 років. Завдяки великому припливу іммігрантів Канада стала лідером серед країн «Великої сімки» за приростом населення за останні п'ять років. Джерело: CIA World Factbook.

ців із Європи та інших регіонів світу. До середини XIX ст. особливо великим був їхній приплив із Великої Британії та Франції. Переселенці із цих країн і створили ядро населення майбутньої Канади.

На сьогодні в Канаді проживає понад 200 етнічних груп, а за кількістю жителів, які народилися поза межами країни, Канада поступається лише Австралії. За переписом 2016 р. найбільша група людей називає себе канадцями (32,2%) — це нащадки тих, хто приїхав за часів колонізації. Далі йдуть ті, хто називає себе англійцями (19,8%), французами (15,5%), німцями (9,8%), італійцями (4,5%), китайцями (4,5%). Серед найбільших національних меншин країни — українці (1,7% — дев'ята за кількістю етнічна група в країні). Вони найчисленніші в провінціях Манітоба (10% від загальної кількості населення) і Саскачеван (8%). Загалом у Канаді проживає близько 1,2 млн осіб українського походження, предки більшої частини яких переселилися сюди наприкінці XIX — на початку XX ст. із західноукраїнських земель, що перебували тоді під владою Австро-Угорщини. Українці селилися в преріях компактними групами, що сприяло збереженню національних традицій і мови. Центром української імміграції стало місто Вінніпег. Українські переселенці зробили чималий внесок в освоєння степових районів Канади.

Українську мову на вулицях Торонто, одного з найбільших міст країни, можна почути чи не частіше, ніж у Києві. Багато канадських громадян українського походження обіймали високі державні посади. Українською мовою видається багато газет, журналів, книжок, ведеться теле- і радіомовлення. Тут функціонує безліч навчальних і наукових українських закладів і центрів, наприклад кафедра українознавства в Університеті Торонто, інститут Святого Володимира, Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка тощо. Регулярно проходять етнічні фестивалі.

Більшість жителів Канади (39%) сповідують католицизм, дещо менша частка протестантів (20%), є православні (6%), мусульмани

(3,2%), майже чверть населення не визнають своєї належності до жодної конфесії.

Імміграція суттєво впливає на демографічну ситуацію в країні. Саме завдяки їй здебільшого зростає населення Канади (мал. 1). Так, якщо у 2017 р. природний приріст склав 1,6‰, то сальдо міграції — 5,7‰. Імміграція впливає як на статевий (приїжджає більше чоловіків), так і на віковий склад населення. Більша частина переселенців мають вік від 20 до 40 років, тобто це найбільш працездатні люди. До того ж міграційна політика уряду Канади, як і Австралії, спрямована на залучення трудових ресурсів, які відповідають пріоритетним спеціальностям. Їх перелік постійно корегується відповідно до попиту на ринку праці. Трудові ресурси Канади відрізняються високим освітнім та професійним рівнем. Кількість працездатного населення становить понад 19 млн осіб. Зокрема, у сфері послуг зайнято 79%, у промисловості — 19%, у сільському господарстві — 2%.

У віковій структурі населення діти складають 15,4%, а особи від 65 років — 18,2%. Середній вік жителя Канади становить 42 роки, а середня очікувана тривалість життя — 80 років.

Велика площа країни, своєрідність географічного положення та суворий клімат зумовлюють низький середній показник густоти населення та нерівномірність його розподілу. Понад 90% жителів зосереджено в південній, прикордонній зі США смугі території. При цьому основна частина населення розміщується в районі Великих озер і долині річки Святого Лаврентія.

Канада — високоурбанізована країна, майже 82% населення якої — міські жителі. Найбільші міста — *Торонто* (6 млн), *Монреаль* (4 млн), *Ванкувер* (2,5 млн осіб); у них проживає третина населення країни.

3 Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Сучасна структура економіки Канади загалом відповідає її статусу високорозвиненої постіндустріальної держави (мал. 2). Порівняно зі США частка промислового сектору в Канаді вища, а сфери послуг — дещо нижча. Як і Австралію, Канаду відносять до країн переселенського капіталізму.

В історично короткі строки Канада спромоглася створити ефективну конкурентоспроможну економіку, чому значною мірою сприяли такі чинники: 1) багаті природні ресурси; 2) заохочення імміграції; 3) широке залучення іноземного капіталу (у першу чергу зі США); 4) демократизація суспільного життя.

Роль індустріального ядра країни виконують провінції Онтаріо та Квебек, південна степова провінція Альберта — головне сховище палив-

но-енергетичних ресурсів, а тихоокеанська провінція Британська Колумбія — район лісозаготівлі та лісопереробки.

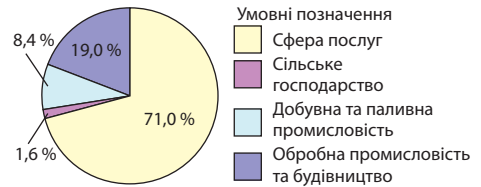
Специфічною особливістю Канади є висока частка первинного сектору, зокрема *добувної, паливної та лісової промисловості*. Канада посідає провідні позиції за видобутком та експортом нафти, природного газу, вугілля, уранових, цинкових, мідних, молібденових, свинцевих руд, золота, платини, срібла, калійних солей, сірки, азбесту тощо. Канада входить до трійки світових лідерів за обсягами заготівлі деревини, виготовлення деревоволокнистих плит, паперу, картону, пиломатеріалів.

Сільське господарство — високотоварне, багатопрофільне, високотехнічно оснащене з провідною роллю тваринництва. Сільськогосподарські угіддя становлять лише 6,8% території. Однак країна не лише повністю забезпечує себе продовольством, а й значну частину продукції експортує. Основними сільськогосподарськими культурами є зернові, особливо пшениця, у вирощуванні якої Канада належить до світових лідерів. «Житницею» країни є три степові провінції — Манітоба, Альберта, Саскачеван.

За виробництвом *електроенергії* Канада входить до десятки світових лідерів. Провідну роль відіграють ГЕС, на які припадає понад 60% усієї виробленої електроенергії. ГЕС працюють біля великих міст і виробляють 22% електроенергії. АЕС забезпечують потреби в електроенергії центральних провінцій і виробляють 17% її загальної кількості. Незважаючи на забезпеченість країни більшістю видів енергетичної сировини, Канада активно розвиває різні напрямки відновлюваних джерел енергії. За потужністю встановлених вітроагрегатів Канада посідає сьоме місце у світі та друге після США в регіоні.

Серед складових обробної промисловості важливу роль відіграє *машинобудування*, зокрема автомобілебудування. Канада не має власних компаній, що виробляють автомобілі. Проте в країні розміщені значні виробничі потужності американських та японських автомобільних концернів. Найбільше підприємств розташовано в провінціях Онтаріо та Квебек. Велике значення мають також залізничне машинобудування, суднобудування, сільськогосподарське машинобудування, електроніка. Найбільшим центром машинобудування Канади є Монреаль.

Чорна металургія Канади представлена комбінатами в містах Гамільтон та Сідні. Вона використовує власні залізні руди й коксівне вугілля та імпортований марганець. Кольорова металургія дуже потужна.

Мал. 2. Структура ВВП Канади (2016 р.).
Джерело: CIA World Factbook.

Мал. 3. Торонто є одним із головних фінансових центрів світу. Провідні економічні сектори Торонто включають фінанси, ділові послуги, телекомунікації, космос, транспортування, ЗМІ, мистецтво, кінематограф, телевізійне виробництво, публіцистику, виробництво програмного забезпечення, медичні дослідження, освіту, туризм і спорт.

Із власної сировини тут виплавляють мідь, нікель, свинець, цинк, а з імпортною — алюміній (поблизу джерел електроенергії).

Значна питома вага у ВВП Канади припадає на третинний сектор (у тому числі банківські та фінансові послуги), який перевищує 70%. Найбільшою складовою економіки є сфера фінансів, страхування та управління нерухомістю й компаніями (20% ВВП). Далі йде оптова та роздрібна торгівля (15,2%). Значний внесок в економіку країни роблять охорона здоров'я, державне управління, сфера інформації та культури.

Найбільшими *фінансовими центрами* країни є Торонто (мал. 3) і Монреаль.

Серед канадських компаній є всесвітньовідомі виробники програмного забезпечення, зокрема «Корел», «Семакод», «Убісофт Монреаль».

Канада має сучасну *транспортну систему*, у якій розвинені всі види транспорту. За вантажообігом провідна роль належить залізничному транспорту (четверте місце у світі за протяжністю залізниць), за пасажирообігом — автомобільному. Велику роль відіграє авіація, що забезпечує швидкий зв'язок як із віддаленими районами країни, так і з іншими державами. Найбільшу кількість пасажирів приймають аеропорти Торонто, Ванкувера та Монреаля.

Особливістю транспортної системи Канади є високий ступінь розвитку трубопровідного й водного транспорту. Трубопроводи країни — одні з найдовших у світі (110 тис. км). Дуже великою є роль системи Великих озер і річки Святого Лаврентія; загальна довжина цієї системи становить 3700 км.

Унікальна природа країни, її неповторні ліси, водоспади, озера й гори щорічно збирають понад 20 млн туристів з усього світу. Торонто та Монреаль є світовими центрами ділового туризму.

4 Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Канади.

Склад експорту Канади відрізняється від інших високорозвинених країн більшою часткою сировини, напівфабрикатів і продовольства (30%). Автомобілі, машини й обладнання в експорті Канади становлять 34%, готові промислові вироби — 31%. В імпорті переважають технології та промислове обладнання, електроніка, товари легкої промисловості.

Найбільшим зовнішньоторговельним партнером країни є США: між двома країнами склався своєрідний поділ праці у сфері спільного використання природних і трудових ресурсів Канади. Далі йдуть Китай, Мексика, Велика Британія та Японія.

Канада та Україна мають тісні двосторонні відносини. Історичні дружні зв'язки, виплекані поколіннями українських іммігрантів до Канади, підсилюються спільними цінностями та зацікавленістю створити високоякісне, збалансоване та взаємовигідне партнерство ХХІ ст. У 1990-х рр. Канада інвестувала значні зусилля та ресурси на підтримку демократичних перетворень, політичних та економічних реформ в Україні, а також її інтеграції в євроатлантичні та міжнародні структури й організації. Ці зусилля ще пришвидшилися після Революції Гідності. Канада надає нашій країні всебічну підтримку у збереженні територіальної цілісності та суверенності, активно підтримує демократичні зміни.

Експорт канадських товарів в Україну включав машини та устаткування, рибу й морепродукти, аерокосмічну й фармацевтичну продукцію. Імпорт українських товарів до Канади — це залізничні локомотиви та комплектуючі до них, металеві вироби, ядерні реактори, котли, машини, іграшки. Активний обмін між Канадою та нашою країною відбувається і в науково-технічній та культурно-гуманітарній сферах. Запроваджено багато програм з обміну студентами, учнями та викладачами освітніх закладів.

! Головне

◆ Головною особливістю ЕГП Канади, що значно впливає на її економічний розвиток, є її сусідство зі США.

◆ Економічні успіхи Канади базуються на багатому природно-ресурсному потенціалі, освічених висококваліфікованих трудових ресурсах, тісних економічних зв'язках зі США.

◆ Особливістю експортної спеціалізації Канади є висока частка сировини, напівфабрикатів і продовольства.

◆ У Канаді проживає численна українська діаспора, її роль у всіх сферах життя країни досить велика.

◆ Канада на сьогодні є для нашої держави важливим партнером та підтримкою на міжнародній арені.

Заяпитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть головні складові географічного положення Канади. Поясніть, які риси позитивно, а які негативно впливають на її економічний розвиток. 2. Дайте оцінку природно-ресурсному потенціалу Канади. 3. Як імміграційні процеси впливають на праце-ресурсний потенціал Канади? 4. Які головні особливості має секторальна структура господарства Канади? Назвіть види економічної діяльності, які визначають спеціалізацію країни. 5. Поясніть причини тісного зв'язку економіки США та Канади. 6. Які особливості має структура експорту та імпорту Канади? Чим вона зумовлена?

Поміркуйте

1. Чи є справедливим вислів «Канада є продовженням США на північ»? 2. Виділіть спільні й відмінні риси демографічних процесів у США та Канаді. 3. Яка розвинена країна має схожу з Канадою міжнародну спеціалізацію? Чим це пояснюється?

Працюємо самостійно

Дізнайтеся про умови отримання фахової освіти в навчальних закладах Канади. Складіть перелік міст та освітніх установ, які можуть бути вам корисні для майбутнього професійного розвитку.

Корисні посилання: http://edusteps.com.ua/blog_ua/1352-osvta-za-kordonom-bezkoshtovne-navchannya-v-kanad-mf-chi-realnst.html

Географічні дослідження

Складові підприємницького успіху української діаспори в Канаді та США

§ 37. Бразилія (Федеративна Республіка Бразилія)

Пригадайте

- ♦ на які природні ресурси багаті країни Південної Америки
- ♦ як формувалося населення Південної Америки

Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

Бразилія — одна з найбільших країн світу за кількістю населення та площею. Вона займає майже половину Південноамериканського континенту. Її величезна територія розкинулася в межах екваторіального, субекваторіального, тропічного та субтропічного кліматичних поясів у басейнах річок Амазонки та Парани. На півночі Бразилія межує із Гвіаною, Суринамом, Гаяною та Венесуелою, на північному заході — із Колумбією, на заході — із Перу, Болівією, Парагваєм та Аргентиною, на півдні — з Уругваєм. Така велика кількість сусідів сприяє розвитку зовнішніх економічних зв'язків. Велике значення для Бразилії має розташування в одному макрорегіоні зі США, які виступають головним інвестором економіки країни. На сході та північному сході Бразилію омивають води Атлантичного океану (довжина берегової лінії — 7,5 тис. км).

За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте, які складові природно-ресурсного потенціалу Бразилії визначають місце країни в МПП.

Населення.

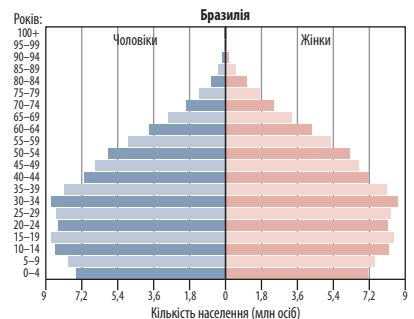
Бразильці — етнос, який відрізняється великою расовою строкастістю. Найбільша етнічна група представлена європейцями (португальці, іспанці, німці, італійці) — 48 %. Представники мішаних рас (метиси, мулати, самбо) складають 43 %, негроїдної раси — 7,6 %, корінні жителі (індіанці) — 0,4 %. У країні також проживає найбільша у світі японська громада — більше ніж 2 млн осіб. Однак усе це різноманітне населення представляє єдиний народ — бразильців. Португальські культура й мова увібрали в себе безліч елементів африканських та індіанських культур.

Тривалий час темпи приросту населення в Бразилії були дуже високими (25—30 % у середині ХХ ст.), що зумовило велику частку дітей та підлітків у віковій структурі (23 %) та «молодість» населення (середній вік — 31,6 року) (мал. 1). Однак зараз темпи природного приросту помітно скоротилися (7,4 ‰ у 2017 р.).

Середня густина населення в Бразилії невелика — понад 24 осіб/км², хоча нерівномірність його розміщення — одна з найбільших у світі. Майже половина населення країни проживає на вузькій смузі приатлантичного узбережжя.

Як і в більшості країн, що розвиваються, у Бразилії швидко відбувається процес урбанізації. Нині він практично відповідає показнику розвинених країн. У містах проживає майже 86 % населення. Найбільші міста розташовані на узбережжі: Сан-Паулу (11,9 млн), Ріо-де-Жанейро (6,4 млн), Белу-Орізонті (5,7 млн), Сальвадор (3 млн осіб). Їхні агломерації продовжують розростатися.

Особливості демографічних процесів у Бразилії зумовили формування величезного трудового потенціалу. У динаміці зайнятості економічно активного населення проявляється тенденція зростання частки сфери послуг (50 %) та промисловості (40 %). Досить багато робочої сили ще зайнято в сільському господарстві (10 %). Швидке зростання міського населення за рахунок вихідців із сільської місцевості загострює проблеми зайнятості (рівень безробіття — 12,6 %).

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда Бразилії (2017 р.). Джерело: CIA World Factbook.

3 Особливості економіки країни, що розвивається. Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію.

За обсягом ВВП Бразилія посідає восьме місце у світі та є одним із лідерів серед країн, що розвиваються. Індустріальне зростання, особливо інтенсивне в другій половині ХХ ст., забезпечило економічний стрибок країни. Її розвитку сприяли такі чинники: 1) унікальна сировинна база для розвитку господарства; 2) імміграція та демографічні процеси, які сприяли забезпеченню країни дешевою, але відносно кваліфікованою робочою силою; 3) політика «відкритих дверей» для іноземних компаній; 4) створення пільгових умов для розвитку підприємництва.

Більшість підприємств обробної промисловості зосереджено у трикутнику Сан-Паулу—Ріо-де-Жанейро—Белу-Орізонті.

Найбільшу питому вагу в промисловому виробництві (31 %) країни має продукція *машинобудування*. У Бразилії виробляють автомобілі (понад 2,5 млн щорічно), літаки, морські та річкові судна, трактори, електронно-обчислювальну техніку. Значна частина акцій машинобудівних підприємств належить іноземним компаніям — США, Японії, Франції, Німеччини. Потреби машинобудування в металах забезпечують *чорна та кольорова металургія*. За виробництвом спеціальних сталей та алюмінію Бразилія є однією з провідних держав світу. Швидко розвивається *хімічна промисловість*, яка на основі нафтопереробки займається виробництвом полімерів та продукції з них.

Паливна промисловість країни працює переважно на імпортній сировині. Нафтопереробка зосереджена у великих портах. В електроенергетиці провідну роль відіграють ГЕС, на які припадає 69 % усієї виробленої енергії. У країні працює сім найпотужніших ГЕС планети, у тому числі й одна з найпотужніших у світі — «Ітайпу», яка споруджена на кордоні Бразилії та Парагваю. Частка ГЕС становить 18,7 %, АЕС — 1,5 %. Понад 10 % електроенергії в Бразилії отримують з альтернативних джерел (вітрова, сонячна та біоенергетика).

У країні потужна *легка промисловість*, особливо текстильна та шкіряно-взуттєва.

Традиційно важливим залишається первинний сектор економіки. За видобутком залізних руд, бокситів, золота, графіту та інших видів мінеральної сировини Бразилія перебуває в десятці світових лідерів.

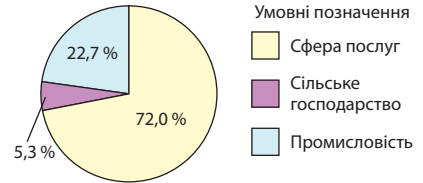
Бразилія фактично повністю забезпечує себе продовольством та одночасно є великим експортером сільськогосподарської продукції. Країні належать провідні позиції у світі за вирощуванням кави, цукрової тростини, тропічних фруктів, сої, кукурудзи. За поголів'ям великої рогатої худоби Бразилія перебуває на другому місці у світі (після Індії), переважає скотарство м'ясного напрямку.

Інтенсифікація сільського господарства та промисловості Бразилії призвела до вивільнення робочої сили та її перетікання до *сфери послуг* (мал. 2). Провідними складовими третинного сектору є торгівля, банківсько-фінансова сфера та туризм. Залучаючи іноземний капітал, Бразилія одночасно сама стає інвестором інших країн Південної та Центральної Америки.

Туризм складає одну з найприбутковіших частин державного бюджету сучасної Бразилії (понад 6 млн туристів на рік).

Бразилія має досить розвинену транспортну мережу. Провідну роль у пасажиро- та вантажоперевезеннях відіграє автомобільний транспорт. Головною автомагістраллю країни є Трансамазонське шосе. Залізниці не відрізняються сучасним рівнем та потребують модернізації. За розвитком морського, річкового та авіаційного транспорту Бразилія перевершує всі інші країни Південної Америки. У країні понад 50 морських та річкових портів (Ріо-де-Жанейро, Сантус, Ріу-Гранді, Паранагуа, Порту-Алегрі, Белен, Сальвадор, Манаус), 80 великих аеропортів (найбільші — Гуарульяс у Сан-Паулу та Галеано в Ріо-де-Жанейро).

Мал. 2. Структура ВВП Бразилії (2017 р.). Джерело: CIA World Factbook.

4

Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України й Бразилії.

Понад 50% експортної продукції Бразилії складають автомобілі, транспортне обладнання, залізна руда, соя, взуття, кава та фрукти. Імпортують електричне та транспортне обладнання, електроніку, хімічні продукти, нафту. Головні зовнішньоторговельні партнери — Китай, США, Аргентина, Німеччина, Нідерланди.

Бразилія є найбільшим торговельним партнером України в Латинській Америці. Значна частина експорту української сільськогосподарської продукції припадає саме на Бразилію, але й наша держава імпортує звідти м'ясо, каву, тютюн, цукор.

Бразилія — вигідний партнер, який сприяє визнанню інноваційних досягнень України ефективними: випробовує українські електрокардіографи, скальпелі на основі кристалів, розроблених Харківським інститутом монокристалів, упроваджує запорізькі технології виробництва сплавів на основі алюмінію й титану тощо.

Найбільшим спільним україно-бразильським проектом є співпраця державного підприємства «Індар» (місто Київ) та бразильської державної фармакологічної компанії «Фіокруз» (місто Ріо-де-Жанейро) щодо налагодження випуску в Бразилії інсуліну за українськими технологіями.

! Головне

◆ Бразилія — індустріально-аграрна країна, за класифікацією ООН віднесена до групи нових індустріальних країн.

◆ Бразилія має вигідне ЕГП, потужний природно-ресурсний та трудовий потенціал, що створює сприятливі передумови для її економічного розвитку.

◆ Основними складовими промисловості є гірничодобувна, металургійна, машинобудівна, хімічна, деревообробна, легка та харчова.

◆ Особливістю територіальної організації господарства Бразилії є концентрація виробництв у південно-східній частині країни.

◆ Значну роль в економічному розвитку Бразилії відіграють іноземні інвестиції.

◆ Україно-бразильські відносини успішно розвиваються в багатьох напрямках.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Укажіть головні особливості ЕГП Бразилії. 2. Назвіть головні складові природно-ресурсного потенціалу Бразилії. Визначте, який вплив вони мають на спеціалізацію промисловості та сільського господарства країни. 3. Проаналізуйте матеріал параграфа щодо демографічних процесів у Бразилії. Складіть прогноз подальшого розвитку демографічної ситуації в країні. 4. Назвіть чинники, які сприяли зростанню економіки Бразилії. 5. Які види господарської діяльності визначають спеціалізацію країни?

Поміркуйте

Які особливості економічного розвитку та секторальної структури господарства дозволяють відносити Бразилію до нових індустріальних країн?

Працюємо самостійно

У другій половині ХХ ст. було знищено понад 15% лісів Амазонії. Запропонуйте власні ідеї щодо об'єднання зусиль людства з метою призупинення знеліснення сельви.

Корисні посилання: <http://world.mongabay.com/ukrainian/605.html>

<http://www.eco-live.com.ua/content/blogs/kinets-velikomasshtabnoi-virubki-lisiv-amazonki>

Практична робота 6

Порівняльна характеристика машинобудування США, Канади та Бразилії

1. Проаналізуйте структуру машинобудування США, Канади або Бразилії та географію провідних виробництв за картами атласу.

2. Результати роботи занесіть до таблиці.

Назва країни	Провідні виробництва	Чинники розміщення	Найбільші центри
США			
Канада			
Бразилія			

3. Визначте спільні та відмінні риси. Зробіть висновок.

РОЗДІЛ V. АФРИКА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АФРИКИ

§ 38. Географічне положення та політична карта Африки

Пригадайте

- ♦ що ви знаєте про історію дослідження Африки
- ♦ які країни за рівнем економічного розвитку переважають на материк

1 Економіко-географічне положення Африки.

Африка — єдиний регіон, розташований у всіх чотирьох півкулях. Із заходу він омивається Атлантичним океаном, а з півночі його найбільшою частиною — Середземним морем; зі сходу — Індійським океаном, із північного сходу — теплим Червоним морем. Порівняно з найближчим материком — Євразією берегова лінія Африки порізана слабо, тут мало зручних заток і бухт. Найбільша із заток — Гвінейська, розташована біля західних берегів материка. На сході до Індійського океану вдається найбільший півострів — Сомалі. Поблизу східних берегів розташований четвертий за площею острів світу — Мадагаскар.

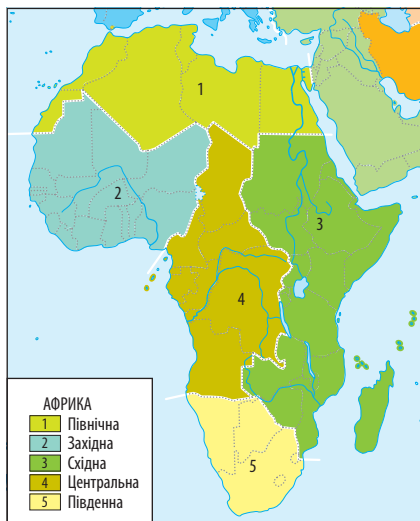
Від Європи регіон відділений Гібралтарською протокою, найменша ширина якої становить лише 14 км. Африку й Азію з'єднує вузький Суецький перешийок, на якому в другій половині XIX ст. був споруджений судноплавний канал.

2 Склад регіону. Сучасна політична карта Африки.

На території регіону розрізняють субрегіони: *Північну, Західну, Південну, Східну та Центральну Африку* (мал. 1). У політичному плані Африка є наймолодшим регіоном світу.

На сьогодні в Африці налічується понад 60 держав і залежних країн. Більшість із них мають вихід до моря (океану), наприклад Алжир, Єгипет, Марокко, Лівія, Туніс, Південно-Африканська Республіка (ПАР), що покращує їхнє географічне положення. Є острівні країни, наприклад Сейшельські Острови, Мадагаскар, а також внутрішньоконтинентальні — ті, що не мають виходу до моря (океану). До них належать Демократична Республіка Конго, Замбія, Зімбабве.

Мал. 1. Субрегіони Африки.

Більшість держав є унітарними республіками, у яких переважає президентська форма державного правління. Це підкреслює значення одноосібної влади президента, характерної для регіону. Досить часто під такою назвою приховано диктатури. Федеративними республіками є Нігерія, Ефіопія, Сомалі.

На політичній карті материка розташовані також конституційні монархії (їх три — Марокко, Лесото та Свазіленд) і члени Співдружності, зокрема Гамбія, Гана, Замбія, Нігерія, ПАР. Серед невеликої кількості залежних країн — острови Реюньйон та Майотта, що належать Франції, а також міста Сеута і Мелілья, які управляються Іспанією.

3 Типи країн Африки за рівнем економічного розвитку.

За рівнем економічного розвитку майже всі держави регіону належать до типу країн, що розвиваються. Країнами з порівняно зрілою структурою господарства є Єгипет, Марокко, Туніс. У них будуються нові підприємства, покращується якість шляхів сполучення, розвивається сфера послуг (зокрема туризм), здійснюється підготовка національних кадрів.

Проте більшість країн регіону належать до підтипу найменш розвинених. У деяких із них до 80% населення працює в сільському господарстві, а промисловість перебуває в зародковому стані та обмежується переробкою сільськогосподарської сировини, яка експортується, видобутком корисних копалин (за їх наявності), кустарними виробництвами легкої та харчової промисловості, окремими підприємствами зі збирання застарілих зразків техніки. До найбідніших та економічно найвідсталіших країн світу належать Сомалі, Ефіопія, Південний Судан, ДР Конго, Нігер, Руанда, Танзанія.

ПАР, як правило, відносять до переселенських країн, адже господарські відносини були привнесені до неї ззовні — емігрантами з Європи (Нідерланди, Велика Британія). Однак, на відміну від Австралії, Канади або Нової Зеландії рівень розвитку економіки та показники ВВП на одну особу тут значно менші.

4 Райони збройних конфліктів і проявів тероризму.

Сучасні суверенні держави регіону «успадкували» свої кордони від колонізаторів, які проводили їх як заманеться. Так, більше тре-

Мал. 2. Учасники збройного конфлікту в Руанді. Руанда тривалий час існувала в умовах протиборства між племенами тутсі й хуту. Це сприяло вихованню в населення фанатичної відданості інтересам своєї групи (племені) та її лідерам. Часто із цією метою використовувалися засоби масової інформації, які знаходили виправдання навіть дуже жорстоким діям. Під час конфлікту загальна кількість жертв у Руанді склала п'яту частину від усього населення країни.

тини державних кордонів проходять по меридіанах і паралелях без урахування етнічних меж між народами та племенами. Як наслідок, між країнами Африки існують численні прикордонні суперечки (наприклад між Сенегалом і Мавританією, Лівією й Чадом, Сомалі та Ефіопією тощо), поширені прояви сепаратизму та тероризму.

Боротьба за владу та територію особливо загострюється, коли виявляють значні поклади корисних копалин. Так, відокремленню Південного Судану передувала багаторічна війна, яка загострилася через відкриті на цій території нафтові родовища. Конфлікти виникають і в межах окремих країн, наприклад у Руанді (мал. 2), Лівії, Анголі, Сомалі, Судані, ДР Конго, Сьєрра-Леоне. Так, понад два десятиліття триває збройний конфлікт у Сомалі. Непросту політичну та економічну ситуацію ускладнив масовий голод, який охопив країну в 1991—1992 рр. і забрав життя 300 тис. осіб.

Щоб ліквідувати збройні конфлікти, світове співтовариство іноді застосовує миротворчі сили ООН.

! **Головне**

◆ Африка — єдиний регіон, розташований в усіх чотирьох півкулях. Від Європи Африка відділена Гібралтарською протокою, з Азією її з'єднує вузький Суецький перешийок.

◆ В Африці налічується понад 60 держав і залежних країн. Більшість із них є унітарними республіками, у яких переважає президентська форма державного правління.

◆ За рівнем економічного розвитку майже всі країни регіону належать до країн, що розвиваються.

◆ Між країнами Африки існують численні прикордонні суперечки, поширені прояви сепаратизму та тероризму.

Заяпитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть характерні риси географічного положення Африки.
2. Поясніть, як колоніальне минуле регіону вплинуло на сучасну політичну карту.
3. Які форми державного правління та територіального устрою характерні для країн Африки?
4. Наведіть приклади країн, у яких відбувалися збройні конфлікти. Назвіть основні чинники їх виникнення.
5. Чим можна пояснити необхідність вводити війська ООН в окремі країни регіону? Які завдання вони вирішують?

Практичне завдання

Позначте на контурній карті субрегіони Африки й найбільші країни кожного з них.

Географічні дослідження (за вибором учня/учениці)

1. Кордони на політичній карті Африки: особливості делімітації та демаркації.
2. Ангола: успішний розвиток після війни.

§ 39. Природні умови і ресурси. Населення

Пригадайте

- ♦ що характерно для демографічної ситуації в найбільш відсталих країнах світу

1

Природні умови.

Африка — один із найрівнинніших материків світу. Тому її територія зручна для освоєння. Важливою особливістю є умовний поділ материка на низьку й високу частини. Низька Африка — це північні і північно-західні частини материка, де середні висоти не перевищують 1000 м.

Висока Африка — це південна і південно-східна частини материка. Тут лежить Ефіопське нагір'я та Східноафриканське плоскогір'я з найвищою вершиною материка — згаслим вулканом Кіліманджаро.

Африка є найжаркішим материком. На переважній частині його території температури не опускаються нижче 0°C. Це пояснюється положенням материка в екваторіальних і тропічних широтах (між субтропічними поясами Північної і Південної півкуль). Головною перешкодою для розвитку землеробства є нерівномірні та нерегулярні опади.

Великих збитків природі Африки та її населенню завдають стихійні лиха. До найбільш небезпечних із них належать посухи. У 1968—1973 рр. найсильніша посуха вразила зону Сахель (це вузька смуга африканських саван на південь від Сахари).

2

Природні ресурси.

Мінеральні ресурси Африки багаті, але розвідані й освоєні ще недостатньо. Із паливних корисних копалин найбільше значення мають родовища нафти та природного газу. Вони були відкриті в другій поло-

вині ХХ ст. і здебільшого зосереджені в *Сахарському басейні* та районі *Гвінейської затоки*. Найбільші запаси нафти розташовані в Лівії (дев'яте місце у світі — 6,3 млрд т), Нігерії, Алжирі та Анголі. За ресурсами природного газу лідерами є Нігерія (дев'яте місце у світі — 5 трлн м³) та Алжир.

Запаси вугілля в Африці обмежені та становлять приблизно 1/20 від світових. Із них понад 80 % припадає на ПАР (десяте місце у світі — майже 10 трлн т), ще частка — на Зімбабве і Нігерію.

Африка багата на руди чорних і кольорових металів. Тут є численні родовища залізних руд (на заході й північному заході регіону). Одне з найбільших родовищ марганцевих руд світу — Моанда — розташоване в Габоні (Центральна Африка). У центральній частині Африки (на території Замбії та ДР Конго) проходить смуга родовищ мідних руд завдовжки понад 200 км і завширшки до 50 км — знаменитий Коппербелт (мал. 1). На території цього «мідного поясу» та поблизу нього розвідані багаті родовища кобальту, свинцю, цинку, срібла, урану.

В Африці також розвідані найбільші у світі запаси алюмінієвих руд — бокситів (Західна Африка, переважно Гвінея) і золота (найбільші родовища — у Південній Африці).

Із нерудних корисних копалин Африка виділяється найбільшими у світі запасами фосфоритів та алмазів. Фосфорити залягають переважно в Північній Африці (особливо в Марокко). Найбільші родовища алмазів зосереджені на півдні (ПАР, Намібія, Ботсвана, ДР Конго, Ангола), хоча є вони і на заході материка (Гана, Ліберія, Сьєрра-Леоне).

Земельні ресурси Африки досить значні, хоча зі збільшенням кількості населення забезпечення ними зменшується. Велику небезпеку становлять засолення ґрунтів у зрошуваних районах, а також ерозія.

На материкі недостатньо *лісових ресурсів* — лісистість нижча за середньосвітові показники. До того ж вони переважно зосереджені в екваторіальних широтах і використовуються неефективно.

Нерівномірно розподілені й *водні ресурси*. Значна кількість країн відчують нестачу прісної води навіть для основних потреб населення.

Рекреаційні ресурси Африки є значними, проте ще мало освоєні. На сьогодні вони найбільше використовуються в Єгипті, де численні історичні пам'ятки поєднуються із чудовими пляжами Червоного моря.

Мал. 1. Самородок міді (Замбія).

3 Населення. Система розселення.

В Африці проживає понад 1,2 млрд жителів, і їхня кількість стрімко зростає. Очікується, що до 2050 р. ця цифра подвоїться, адже материк має найвищі показники природного приросту населення у світі. Середній вік населення більшості країн становить менше ніж 22 роки (у світі — 30 років).

Міграційні процеси здебільшого пов'язані зі збройними конфліктами, а на півночі — із намаганням облаштуватися в найбільш економічно розвинених країнах Європи.

Африка посідає останнє місце у світі за тривалістю життя, але при цьому на материк є істотні розбіжності. Більш сприятлива ситуація в Північній Африці, де тривалість життя становить 70 років (це близький до середнього показник у світі), а в Тунісі й Лівії — 76 років. Найменша тривалість життя у Східній і Центральній Африці (у середньому 58—60 років). Так, в Анголі цей показник дорівнює 52 роки.

Середня густина населення Африки становить 40 осіб/км². Проте відмінності між окремими районами є суттєвими й досягають десятків разів. Найвищим є показник у пониззях річки Ніл та окремих ділянках її долини, де сформувалася одна з перших цивілізацій світу — Стародавній Єгипет. Густо заселені:

- ◆ узбережжя Гвінейської затоки та прилеглі рівнини (швидко зростає населення Нігерії, яка є сьомою за кількістю населення у світі);
- ◆ узбережжя Середземного моря (сприятливі кліматичні умови, давня історія заселення, наявність природних ресурсів, у тому числі рекреаційних, близькість до Європи);
- ◆ район Великих африканських озер (Вікторія, Танганьїка і Ньяса), де склалася давня хліборобська культура;
- ◆ окремі райони Центральної та Південної Африки з розвинутою гірничодобувною промисловістю або плантаційним сільським господарством.

Найменша густина у важкодоступних районах вологих екваторіальних лісів і пустелях. У першу чергу це територія Сахари, в окремих частинах якої постійне населення відсутнє.

Африка поступається іншим регіонам світу за часткою міського населення. У містах проживає близько 45% африканців. Тільки Північна і Південна Африка мають 50% міського населення.

Найбільше місто континенту й колишня столиця Нігерії — *Лагос* (понад 13 млн жителів). Він розташований на узбережжі Гвінейської затоки і є головним промисловим центром не тільки Нігерії, але й усєї західної частини материка. На другому місці — *Каїр* (столиця Єгипту). Разом із передмістями тут проживає близько 12 млн осіб. Крім цих двох

міст, до світових у регіоні також належать *Йоганнесбург, Кейптаун, Даккар і Найроби*.

Расовий, національний і релігійний склад населення африканських країн дуже різноманітний. Тут налічується понад 200 народів і десятки етнічних груп. Найбільші — араби, банту, конго, йоруба, хауса, фульбе, сомалі, ібо, нілоти, шона, бушмени. Тільки на півночі Африки переважають однонаціональні країни (наприклад, араби в населенні Тунісу складають 98 %, Лівії та Єгипту — 90 %). Для більшості інших країн характерна етнічна строкатість. Для внутрішньої політики таких країн характерним є трайбалізм — опора в управлінні державою на представників свого етносу.

Народи Африки сповідують різні релігії. В арабських країнах (Алжир, Марокко, Єгипет тощо), а також у Сомалі й Джибуті переважає іслам. Багато мусульман у Центральній Африці. Проте загалом Центральна і Східна Африка відрізняються переважанням місцевих релігій. У Південній Африці поширене християнство. Часто в межах однієї країни представлені різні релігії.

Головне

- ◆ Природні умови на більшості території Африки досить складні й не завжди сприяють господарській діяльності.
- ◆ Мінеральні ресурси Африки багаті, але розвідані й освоєні ще недостатньо.
- ◆ На материк нерівномірно розподілені лісові та водні ресурси, до того ж вони неефективно використовуються.
- ◆ В Африці проживає понад 1,2 млрд жителів, і їхня кількість стрімко зростає через високі показники народжуваності.
- ◆ Суттєві відмінності в густоті населення Африки пояснюються різними природними умовами, історичними чинниками, природним і механічним рухами населення, розміщенням господарства.
- ◆ Африка поступається іншим регіонам світу за часткою міського населення.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть характерні риси природних умов регіону.
2. Дайте оцінку природним ресурсам Африки.
3. Що характерне для природного руху населення, як це впливає на віковий склад та середній вік населення країн Африки?
4. Охарактеризуйте особливості розселення жителів Африки. Із чим вони пов'язані?

Поміркуйте

1. Доведіть, що нерівномірність розміщення водних ресурсів та особливості річкової сітки потребують співпраці між країнами Африки.
2. Які проблеми виникають у містах регіону у зв'язку зі зростанням кількості їхніх жителів?

Практичні завдання

1. Підпишіть на контурній карті найбільші міста регіону. Розкажіть про їхню географію.
2. Використовуючи карти атласу, охарактеризуйте релігійний склад населення регіону. Поясніть велике значення місцевих релігій.

§ 40. Господарство країн Африки

Пригадайте

- ♦ типи країн Африки за рівнем економічного розвитку, їхні ознаки
- ♦ що характерне для дрібнотоварного (споживчого) господарства

1 Первинний сектор економіки.

У загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції регіону явно переважає *рослинництво*. Саме воно в багатьох країнах Африки є мало не єдиною експортною сферою економіки. Сільськогосподарські культури можна поділити на дві групи: споживчі та експортні. До першої групи входять просо, сорго, ямс, маніок, таро, пшениця, ячмінь, батат, кукурудза, рис (мал. 1). До другої — какао, кава, чай, бавовник, цитрусові, цукрова тростина. Деякі культури мають як споживче, так і експортне значення, наприклад банани, арахіс, фініки.

Для низки країн характерний монокультурний характер їхнього виробництва, тобто спеціалізація на експорті однієї-двох культур.

У багатьох країнах вирощують олійні культури: арахіс, олійну пальму. У Західній Африці близько половини зборів арахісу припадає на Нігерію і Сенегал.

У країнах Північної Африки, а також у ПАР вирощується багато цитрусових — апельсинів, мандаринів, лимонів, грейпфрутів. Значна їх частина призначається для експорту.

У східній частині Африки (у тому числі Єгипті й Судані) значні площі зайняті під бавовник. Єгипетський бавовник вважається одним із найбільш високоякісних у світі.

Тваринництво майже скрізь має екстенсивний характер і використовує природні пасовища (виняток — ПАР, окремі господарства Зімбабве і Кенії). Провідну роль воно відіграє в тих районах Африки, де умови для розвитку землеробства є складними, наприклад у напівпустелях. Однак і там воно малопродуктивне. Провідне значення має вирощування кіз, подекуди великої рогатої худоби, у тому числі зебу, овець, верблюдів, свиней.

Низький рівень агротехніки посилює залежність сільського господарства Африки від стихійних лих, серед яких опустелювання й посухи. Інша причина періодичних неврожаїв — громадянські війни та загострення збройних конфліктів, які для Африки є дуже характерними.

Мал. 1. Батат (а), ямс (б), маніок (в).

Розвивається *лісова промисловість*. Країни Африки є значними постачальниками деревини на світовий ринок. Її промисловою заготівлею здебільшого займаються іноземні або мішані компанії. Найбільше продукції дають прибережні країни Західної та Центральної Африки — Кот д'Івуар, Камерун, Габон, ДР Конго.

Провідне місце в господарстві Африки належить *гірничодобувній промисловості*. Для її географії характерні великі диспропорції. На частку тільки двох найбільших виробників мінеральної сировини (Нігерії і ПАР) припадає більше третини загальної вартості продукції.

Найбільшими нафтодобувними країнами регіону є Нігерія, Алжир, Єгипет, Лівія, Екваторіальна Гвінея. За видобутком природного газу виділяються Алжир, Нігерія і Єгипет. Алжир експортує природний газ до європейських держав.

Країни Африки виробляють значну частину урану. Майже 2/3 сировини видобувається в ПАР (частково з відвалів золотих копалень), і в Намібії. Лідерами з видобутку залізних руд є країни Західної Африки (Ліберія, Мавританія), а також ПАР (перше місце в регіоні) і Зімбабве. ПАР — лідер із видобутку марганцевої руди.

Африка відіграє велику роль у світовому видобутку руд кольорових металів. За вмістом металу в руді африканські родовища є одними з кращих у світі. Їхня цінність викликана і поєднанням в одному родовищі декількох металів, наприклад міді та кобальту.

Родовища міді сконцентровані в районі «мідного поясу», а також у ПАР і Намібії. На базі видобутку мідних руд та їх переробки в Замбії і ДР Конго сформувалися гірничопромислові центри.

У Гвінеї розробляють великі родовища бокситів. На цю країну припадає до 10 % світового видобутку. Боксити також видобувають у Гані, Сьєрра-Леоне та Камеруні. У Марокко, Тунісі, Сенегалі видобувають фосфорити, значна частина яких вивозиться. Особливе значення для окремих країн Африки має видобуток алмазів і золота.

Мал. 2. Металургійний завод в Ель-Хаджар (Алжир). Його було побудовано за допомогою іноземних фахівців. Зараз він виробляє понад 1 млн т сталі на рік, а країні потрібно значно більше. Тому уряд Алжиру підписав угоду з компанією Катару про будівництво металургійного заводу із сучасною технологією прямого відновлення заліза.

2 Вторинний сектор економіки.

Переважна частина *обробних виробництв* орієнтуються на внутрішній ринок. Більше третини зайнятих у них працює на підприємствах текстильної, швейної та харчової промисловості. У текстильній промисловості провідна роль належить бавовняній. У харчовій промисловості провідне значення має виробництво рослинних олій, найбільше промислових центрів у Тунісі, Судані, Єгипті, Сенегалі, Малі. Цукрова промисловість — Маврикій, Єгипет, Марокко, Кенія, переробка какао-бобів — Гана, Кот-д'Івуар, Камерун, Нігерія, борошномельне виробництво — країни Північної Африки.

Більшість *електроенергії* в регіоні виробляють ГЕС і ТЕС (країни Північної Африки та ПАР). Особливо велика частка ГЕС в Уганді, ДР Конго, Гані, Замбії. У регіоні є кілька великих ГЕС, у тому числі на річці Замбезі в Мозамбіку, на річці Конго в ДР Конго, на річці Вольта в Гані. ТЕС потужністю понад 1000 МВт є в ПАР і Зімбабве. У ПАР працює АЕС потужністю 1880 МВт.

Чорна металургія Африки переважно представлена передільними підприємствами. Центри із заводами повного циклу є в ПАР, Нігерії, Єгипті, Алжирі, Зімбабве (мал. 2).

Одним із найбільш розвинених виробництв є *кольорова металургія*, що базується на найбагатших сировинних ресурсах. У виробництві міді провідна роль належить Замбії, ДР Конго та ПАР. Якщо мідеплавильна промисловість ПАР працює на внутрішній ринок, то продукція інших країн майже повністю експортується.

В останні роки побудовані підприємства *нафтопереробної і хімічної промисловості*. На них переважно виробляють дизельне паливо, бензин, гас, у більшості країн відсутнє виробництво мастил. Найзначніші обсяги виготовлення мають ПАР, Нігерія, Єгипет, Марокко.

Виробництво *мінеральних добрив* розвивається майже в усіх країнах Північної Африки, а також ПАР, Сенегалі, Нігерії, Зімбабве,

Замбії, Мадагаскарі. Промисловість органічного синтезу і гумотехнічна промисловість отримали розвиток у нафтодобувних країнах, особливо в Північній Африці та Нігерії.

Машинобудування в Африці розвинене в ПАР (переважно виробництво транспортного й гірського устаткування, військової техніки), окремі виробництва представлені в Єгипті. Нескладне обладнання, сільськогосподарську та побутову техніку, транспортні засоби випускають заводи в Алжирі, Тунісі, Марокко, Нігерії.

3 Третинний сектор економіки.

Формування ринку послуг в Африці пов'язують з останніми десятиліттями минулого століття. Із цього часу їхня частка у ВВП регіону зросла до 58%. Водночас у регіоні зберігаються проблеми, пов'язані з нерозвинутою транспортною та фінансовою інфраструктурою, політичною нестабільністю, корупцією, складною демографічною ситуацією.

Серед субрегіонів за часткою сфери послуг у ВВП виділяються Південна і Північна Африка. Лідером серед окремих країн є ПАР. Характерна риса місцевої сфери послуг — наявність розвинутого фінансового ринку з чітким і надійним банківським та страховим обслуговуванням. У більшості інших країн сектор перебуває на початковому етапі розвитку.

Значно активніше розвивається *туризм*. Найуспішніша в Північній Африці за розвитком туризму країна — Єгипет. Серед інших країн субрегіону найбільш популярними є Марокко, Туніс.

На частку Південної та Східної Африки припадає понад 35% прибуттів туристів у регіон. Найбільше значення для економіки туризм має в острівних державах (Сейшельські та Коморські Острови, Маврикій), а також у Танзанії, Намібії, Кенії, Ботсвані та Замбії. Провідною «туристичною державою» є ПАР.

Транспортна система регіону є відсталою. залізнична мережа зберегла спадщину колоніального періоду, коли основним її завданням було забезпечення вивезення сировини й напівфабрикатів із глибинних районів до узбережжя материка. Тому багато залізниць не мають взаємного сполучення. Вони є переважно одноколійними. Міждержавну роль відіграють залізниці Південної Африки, особливо трансконтинентальна з Танзанії в Анголу (Дар-ес-Салам—Лобіту).

Поступово розвивається автомобільний транспорт. Проте більшість автошляхів усе ще не мають твердого покриття.

Зростає мережа трубопроводів, особливо в Північній Африці. Уже працює підводний газопровід, який сполучив Африку з Південною Європою.

Значна частина країн регіону мають вихід до океану, і їхні зовнішні зв'язки здійснюються через морські порти. Найбільшими з них

є Касабланка, Дакар, Кейптаун, Дурбан, Порт-Саїд та Александрія. Більшу частину вантажів перевозять іноземні судна.

У багатьох країнах важливу роль відіграє авіація. Найбільші аеропорти розташовані в містах *Йоганнесбург, Каїр, Касабланка, Дакар, Лагос, Момбас, Дар-ес-Салам*. Інші аеропорти здебільшого є технічно відсталими, а літаки — застарілими.

4 Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Африки. Зв'язки України з країнами Африки.

Хоча країни Африки здебільшого є відсталими, проте між ними спостерігається ряд відмінностей.

- ◆ Єдина країна Африки з високим рівнем розвитку господарства — ПАР. Лише тут належним чином розвинені обробні виробництва, а сільське господарство має інтенсивний характер.
- ◆ З усіх субрегіонів Африки краще розвинені Північна і Південна Африка.
- ◆ Обробні виробництва концентруються переважно в приморських районах материка (виняток — Південна Африка), а також у столицях країн.
- ◆ У деяких країнах, переважно приморських, рослинництво поступово набирає експортного спрямування. Експорт при цьому часто забезпечують плантації. У цьому відношенні виділяються Кот д'Івуар і Гана (какао), Кенія (чай, кава), Ефіопія, Ангола, ДР Конго (кава).
- ◆ Низка країн, у першу чергу Північної, Західної та Південної Африки, відомі на світовому ринку як постачальники мінеральних ресурсів (нафта, природний газ, марганцеві й мідні руди, фосфори, алмази, золото).
- ◆ Більшість країн із найнижчим рівнем розвитку не мають виходу до моря та розташовані в Центральній Африці; відстають у розвитку й деякі країни Східної Африки, до того ж тут відсутні значні поклади корисних копалин.

Для України країни Африки є дуже перспективним напрямком розвитку міждержавних зв'язків. Це зумовлюється значними запасами мінеральних ресурсів на континенті, зокрема нафти й природного газу, у постачанні яких зацікавлена Україна. Традиційними африканськими товарами є банани, кава, какао-боби, арахіс. У свою чергу, країни Африки є покупцями українських продуктів харчування, сільськогосподарської продукції, наприклад пшениці.

! Головне

◆ Африка — найвідсталіший регіон світу. Більшість її країн є аграрними.

- ◆ У загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції регіону явно переважає рослинництво.
- ◆ Провідне місце в промисловості Африки належить гірничодобувній промисловості.
- ◆ За видобутком низки найважливіших корисних копалин регіон посідає одне з перших місць у світі.
- ◆ В обробній промисловості найбільше значення мають текстильна, швейна та харчова.
- ◆ Серед субрегіонів за часткою сфери послуг у ВВП виділяються Південна і Північна Африка.

Заяпитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть загальні особливості структури господарства Африки. 2. Які особливості має рослинництво Африки? 3. Що гальмує розвиток тваринництва в ряді районів Африки? 4. Охарактеризуйте добувну промисловість регіону. 5. Які обробні виробництва найбільш поширені в Африці? Чому? 6. Які регіони Африки розвинені краще? Чому? 7. У чому проявляється монокультурний характер господарства багатьох африканських країн? 8. Чим вирізняється транспортна система Африки?

Поміркуйте

Які можливі шляхи вирішення проблем знеліснення та опустелювання в окремих регіонах та країнах Африки?

Поміркуйте

Яке значення має гуманітарна допомога міжнародних організацій і світової громадськості африканським країнам?

Набуваємо практичних навичок

Уявіть, що компанія хоче відкрити завод із виробництва велосипедів. Три африканські країни — Єгипет, Сьєрра-Леоне й Ботсвана — пропонують свою територію для будівництва підприємства. Яку із цих країн ви б порадили обрати для підприємницької діяльності? Чому?

Працюємо самостійно

З'ясуйте можливі причини перенесення столиць Нігерії (із Лагоса до Абуджі), Танзанії (із Дар-ес-Салама в Додому) та Кот-д'Івуару (з Абіджана до Ямусукро). Якими є позитивні й негативні наслідки таких змін?

Практична робота 7

Позначення на контурній карті Африки основних районів видобування нафти, залізних, мідних та алюмінієвих руд, центрів їх переробки (збагачення), основних транспортних магістралей та портів експортування

Географічні дослідження

Вплив колоніального минулого на сучасну міжнародну спеціалізацію та просторову структуру господарства країн Тропічної Африки

ТЕМА 2. КРАЇНИ АФРИКИ

§ 41. Єгипет (Арабська Республіка Єгипет)

Пригадайте

- ♦ якими є особливості природи Північної Африки
- ♦ характерні риси економіки африканських країн, що розвиваються

1**Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.**

Єгипет розміщений у двох частинах світу — Африці та Азії (Синайський півострів). Завдяки цьому країна контролює сухопутні шляхи сполучення між цими частинами світу й може налагоджувати економічні зв'язки з їх країнами. Ще однією перевагою є вихід до Середземного моря, а отже, до країн Європи. Єгипет із півночі омивають води Середземного моря, а зі сходу — Червоного моря. Ці моря з'єднує Суецький канал, який прокладений через територію країни. Він має надзвичайно важливе економічне та військово-стратегічне значення. Країна межує з Лівією, Ізраїлем, Суданом.

За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів Єгипту. Зверніть увагу на рівень забезпечення рекреаційними ресурсами.

i**2****Населення. Система розселення.**

За кількістю населення (96 млн осіб) Єгипет посідає друге місце в Африці й перше серед арабських держав світу. Середньорічний приріст населення становить 20 осіб на 1000 жителів. 98% населення складають араби-єгиптяни, решта — бедуїни, бербери, нубійці, греки. Третина населення належить до молодшої вікової групи.

Країна має від'ємне сальдо зовнішньої міграції. Єгиптяни здебільшого виїжджають у багаті нафтодобувні арабські країни (Саудівську Аравію, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт). Поширена тимчасова трудова міграція.

Більшість єгиптян сповідують іслам сунітського напрямку. Близько 10% населення країни складають християни, у тому числі копти.

Середня густина населення перевищує 95 осіб/км², але воно розподілено вкрай нерівномірно. Понад 90% населення країни зосереджено на 5% її території — у долині й дельті Нілу. Густина населення в цих районах перевищує 1500 осіб/км². Решта території — пустеля, де густина менше ніж 1 особа/км². У містах проживає дещо менше половини населення країни. До міст-мільйонерів належать Каїр (19,5 млн осіб), Александрія (понад 4,5 млн осіб), Ель-Ґіза (понад 3 млн осіб) і Шубра-ель-Хейма (понад 1 млн осіб).

3 Особливості економіки країни, що розвивається. Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію.

Упродовж багатьох століть найважливішим напрямком економіки Єгипту було сільське господарство. Хоча його роль постійно знижується, і зараз у ньому зайнято майже 30% трудових ресурсів, які забезпечують близько 12% ВВП. Зростає значення сфери послуг: 45% зайнятих у ній дають 55% ВВП. Зберігає своє значення промисловість, на яку припадає 33% ВВП.

У структурі сільського господарства переважає рослинництво. Землеробство ведеться із застосуванням штучного зрошення водами річки Ніл. 95% сільськогосподарських угідь зосереджені в долині й дельті Нілу (мал. 1). Основними зерновими культурами є пшениця, кукурудза, рис, серед овочевих культур найбільш популярні томати, цибуля, картопля.

Незважаючи на те, що в країні збирають два-три врожаї на рік, зараз сільське господарство не в змозі повною мірою задовольнити потреби населення в продовольстві.

Із технічних культур найбільше значення мають бавовник, цукровий буряк і цукрова тростина.

Єгипет є великим виробником та експортером цитрусових. Вирощують також фініки й кормові культури, зокрема конюшину.

Майже в усіх господарствах утримують худобу. Власники невеликих ділянок розводять буйволів, які використовуються як тяглова сила, у значних господарствах вирощують велику рогату худобу для виробництва молочної продукції. Розвивається птахівництво.

Важливе місце у структурі промисловості посідають добувні виробництва. Вони охоплюють видобуток нафти, природного газу, рудних корисних копалин, зокрема залізних, марганцевих і хромових руд, які є базою для розвитку чорної металургії. Ведеться видобуток хімічної сировини, зокрема фосфоритів (поблизу Луксора і в районі портів Червоного моря Сафага і Кусейр). Вони є сировиною для виробництва фосфатних добрив, частина з яких експортується.

Найбільше значення має видобуток нафти, який у 2016 р. склав 33,5 млн т. Її частина експортується, а частина переробляється на місці.

Мал. 1. Будівництво в Новій долині.

У країні гострою є проблема сільськогосподарських угідь. У 1997 р. було розпочато національний проект освоєння нових територій у Новій долині, що розташована в пустелі. Для цього велось будівництво магістрального каналу від озера Насера (водосховища на річці Ніл, утвореного в результаті спорудження греблі Асуанської ГЕС).

Нафтопереробна промисловість Єгипту — найпотужніша в Африці, тут працює дев'ять заводів. На основі нафтопереробки розвиваються нафтохімічна промисловість, виробництво хімічних волокон, гумотехнічних виробів.

Залізні руди, які добуваються в районі Асуана та в оазисі Бахарія, є основою чорної металургії. Так, у Хелуані працює комбінат повного циклу, на якому виробляється 1,5 млн т сталі та 1 млн т прокату. Кольорова металургія представлена алюмінієвим заводом у Наг-Хамаді (на основі використання гідроенергії Асуанської ГЕС із сировини, що імпортується з Австралії та Гвінеї).

Підприємства машинобудування зосереджені в Каїрській та Александрійській агломераціях, у зоні Суецького каналу та Хелуані. Виробляються залізничні вагони, автомобілі, трактори, невеликі судна, переважно з використанням імпортних вузлів та агрегатів.

Основу електроенергетики країни становлять ТЕС — 94 % потужностей. На ГЕС припадає 5 %; на станції, що використовують відновлювані джерела енергії, — 1 %. Основним джерелом палива для єгипетських ТЕС є природний газ і мазут.

Єгипет має великий потенціал у використанні відновлюваних джерел енергії, таких як сонце і вітер. Уряд веде переговори з іноземними компаніями про будівництво заводу з виробництва сонячних панелей.

Єгипет має потужну текстильну промисловість, яка включає повний цикл виробництва від культивування бавовни до виробництва пряжі, тканин і готових предметів одягу.

Важливим сектором економіки Єгипту є туризм. Його внесок у ВВП країни становить 11 %, а з урахуванням суміжних напрямків — 15 %. У туристичній діяльності зайнято 9 % трудових ресурсів, які забезпечують до 20 % усіх доходів країни в іноземній валюті.

Єгипет є важливим транспортним вузлом, що розташований на перехресті торговельних шляхів між Африкою, Азією та частково Європою. Найбільше значення має автомобільний транспорт, на який припадає понад 2/3 внутрішніх перевезень. Протяжність єгипетських автомобільних доріг становить 68 тис. км, у тому числі 75 % із твердим покриттям.

Щорічний вантажообіг залізничного транспорту значно менший і становить 6 млн т. Протяжність залізниць Єгипту зі стандартною колеєю перевищує 5 тис. км, а загальна довжина сягає 9,6 тис. км.

Авіаційний транспорт має найбільше значення для міждержавних зв'язків. Він включає понад 80 літаків, які щорічно перевозять 8 млн пасажирів. Найбільш завантажений міжнародний аеропорт Каїра (мал. 2).

Мал. 2. В аеропорту Каїра. Єгипетська влада вживає заходів щодо підвищення безпеки авіаперельотів. В аеропортах було встановлено новітнє обладнання з контролю безпеки. Також влада намагається розвивати альтернативні туристичні ринки, приваблюючи туристів з арабських країн. Так, їх потік у 2016 р. збільшився на 17,6% порівняно з показником 2015 р. і склав майже 2 млн осіб.

Серед традиційних видів транспорту розвинений річковий. Судноплавними вважаються 3,6 тис. км русла річки Ніл і її рукавів, а також озеро Насера.

4

Характерні риси просторової організації господарства.

Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України та Єгипту.

Як і для населення, для економіки країни характерна концентрація в долині й дельті Нілу. Тут розташовані великі міста, де зосереджено найбільше підприємств та установ, зокрема Каїр, Александрія, Ель-Махалла-ель-Кубра. Деякі особливості має географія центрів туризму, оскільки вони здебільшого орієнтовані на узбережжя Червоного моря.

Основу експорту Єгипту становлять коштовне каміння та метали (зокрема золото), нафта і нафтопродукти, мінеральні добрива, цитрусові.

Країна купує найбільше природного газу, легкових автомобілів, пшениці, ліків. У значних обсягах імпортуються молочна продукція та м'ясо, оскільки обсяги їх внутрішнього виробництва лише частково покривають внутрішній попит (м'яса — лише на 60%). Основними торговельними партнерами Єгипту є країни ЄС, на які припадає майже чверть зовнішньоторговельного обігу Єгипту, на арабські країни — понад 12%, на азіатські країни — понад 17,5%.

У торгівлі послугами найбільше значення мають транспортні (Суецький канал) і туристичні.

Єгипет є важливим торговельним партнером України. Найбільше вивозиться чорних металів, пшениці, рослинної олії. Імпорт на третину складається із цитрусових.

!

Головне

◆ Переваги ЕГП Єгипту визначають наближеність до країн Європи та Азії, наявність Суецького каналу.

- ◆ Значна територія Єгипту несприятлива для життя та господарської діяльності.
- ◆ Єгипет має доволі значні запаси мінеральних ресурсів, найбільше значення мають паливні.
- ◆ Єгипет має потужний працересурсний потенціал.
- ◆ Понад 90% населення країни зосереджено на 5% її території — у долині й дельті Нілу.
- ◆ Важливе місце у структурі господарства посідають добувна промисловість і туризм.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть найбільш характерні риси географічного положення Єгипту. 2. Дайте оцінку природним умовам і ресурсам країни. 3. Які риси притаманні населенню Єгипту як країни, що розвивається? 4. Розкажіть про особливості розвитку економіки країни. 5. Яку роль виконує Суецький канал? У чому полягала необхідність будівництва Нового каналу? 6. Завдяки чому країна має значний потенціал для розвитку туризму? 7. Розкажіть про зовнішню торгівлю країни.

Працюємо самостійно

Зберіть дані про значення річки Ніл в економіці країни.

Географічні дослідження

«Три кити» економіки Єгипту: Суецький канал, нафта, туризм

§ 42. Південно-Африканська Республіка (ПАР)

Пригадайте

- ◆ особливості природи ПАР
- ◆ на які корисні копалини багаті надра країни

1 Економіко-географічне положення. Природні умови та ресурси.

ПАР є найбільш розвинутою країною регіону. Вона розташована на півдні Африки, у тропічних і субтропічних широтах Південної півкулі. На північному сході ПАР межує з Мозамбіком і Свазілендом, на півночі — із Ботсваною та Зімбабве, на північному заході — із Намібією (ця країна була окупована ПАР і тільки в 1990 р. здобула незалежність). Королівство Лесото повністю оточене територією ПАР. Країна має вихід до Атлантичного та Індійського океанів.

- ◆ За допомогою карт атласу та матеріалів електронного додатка до підручника визначте особливості природних умов і ресурсів ПАР. Зверніть увагу на рівень забезпечення мінеральними ресурсами.

2 Населення. Система розселення.

Населення країни становить 56,1 млн осіб. Для ПАР характерне поступове зниження природного приросту населення, який зараз складає 11‰. Скасування апартеїду (політики обмеження в правах представників місцевого чорношкірого населення, а також переселенців з Азії) у 1994 р. призвело до виїзду частини населення європейського походження, натомість збільшився приплив африканців (мал. 1).

Етнічний склад населення складний. Понад 80% громадян — африканці, що належать до різних етносів. Друга за кількістю група населення — мулати й метиси — 9%. Частка жителів європейського походження зменшилася з 15 до 8,5%. Це переважно нащадки вихідців із Голландії та Великої Британії. Понад третина віруючих — протестанти.

Відмінності в природних умовах обумовили нерівномірність у розміщенні населення країни. Найбільш густо населені внутрішні райони із центром на північному сході (у минулому Трансвааль та Оранжева провінція), а також південне й південно-східне узбережжя океану. Менш заселена західна частина країни.

ПАР має порівняно високий рівень урбанізації, у містах зосереджено понад 65% її жителів. Особливо швидкими темпами міське населення зростає в промислових районах, у першу чергу північного сходу країни. Тут розташовані найбільший економічний центр країни Йоганнесбург (4,4 млн осіб, разом із містами-супутниками майже 8 млн), столиця Преторія (майже 3 млн із передмістями) та інші великі міста. У країні є ще дві міські агломерації з населенням понад 3,5 млн: Кейптаун, у якому розташовані парламент ПАР і багато урядових установ, і Дурбан — найбільший морський порт.

3 Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни.

Країна посідає провідні позиції у видобутку вугілля, залізних, хромітових і марганцевих руд, урану, золота, титану, платини. Так, у 2016 р. було видобуто 260 млн т кам'яного вугілля, 80 млн т залізної, 14 млн т марганцевої і 2 млн т титанової руди. Вугілля є основним паливом для виробництва електроенергії, воно використовується як сировина для синтезу штучного автомобільного палива (мал. 2).

Мал. 1. Оголошення на одному з пляжів ПАР, яке забороняє вхід представникам чорношкірого населення (1989 р.).

Мал. 2. Видобуток вугілля. Завдяки невеликій глибині залягання та значній товщині пластів вартість видобутку вугілля в ПАР одна з найнижчих у світі. До того ж більшість родовищ розташована в безпосередній близькості від споживачів.

Мал. 3. Кар'єр із видобутку алмазів «Велика діра». Тривалий час роботи в Кімберлі велися відкритим способом. На згадку про той час залишився величезний заповнений водою кар'єр діаметром у 1,5 км і глибиною майже 200 м.

Південно-Африканська Республіка — одна з найбільших виробників алмазів, перш за все ювелірних, які зустрічаються в так званих «кімберлітових трубках» міст Кімберлі й Постмасбург, а також неподалік від Преторії (мал. 3). Однак останніми роками обсяги їх видобутку, як і золота, дещо скоротилися. Видобуток урану ведеться одночасно із золотом або з відвалів золотодобувних шахт. Так, із відпрацьованої золотоносної породи отримують десяту частину урану. Упродовж багатьох років ПАР є лідером у світі за обсягами видобутку металів платинової групи.

Провідний сектор сільського господарства — *тваринництво*, переважно вівчарство, яке використовує низькоякісні пасовища, характерні для більшості території країни. За поголів'ям овець ПАР посідає перше місце в Африці. Більше половини вовни надходить на зовнішній ринок. Поголів'я кіз здебільшого представлено ангорською породою, країна виробляє та експортує значну частину мохерової вовни світу.

У великих господарствах північного сходу країни розвинене м'ясо-молочне тваринництво (поголів'я великої рогатої худоби — понад 13 млн голів), тут склалося й приміське молочне господарство. Розвивається птахівництво (переважно розведення страусів і курей).

У *рослинництві* основними культурами є кукурудза та пшениця. Разом із сорго кукурудза — головна продовольча культура в населення африканського походження. Нащадки європейців здебільшого вирощують

пшеницю, а також у значних обсягах арахіс, соняшник, цукрову тростину й бавовник.

Добре розвинені овочівництво, садівництво й виноградарство, особливо в районі Кейптауна та провінції Квазулу-Натал.

Одним із найважливіших секторів економіки ПАР є *машинобудування*. Добре розвинені виробництво гірського обладнання, сільськогосподарське та транспортне машинобудування. Локомотиво- та вагонобудування забезпечують досить густу залізничну мережу країни. Зростає значення автомобілебудування. У 2016 р. було виготовлено понад 600 тис. автомобілів. Виробляються двигуни, турбіни, верстати та інструменти, побутова, обчислювальна й оргтехніка.

Металургія представлена підприємствами з виробництва як чорних, так і кольорових металів — від міді й хрому до рідкісноземельних елементів. Світове значення має виробництво ферохромових сплавів. Щорічно виплавляється понад 8 млн т чавуну й 9 млн т сталі, частина продукції експортується. Більшість металу виробляється на трьох комбінатах, розташованих у Фандербейлпарку (4,5 млн т), Преторії та Ньюкаслі. У районах міднорудних родовищ розташовані кілька мідеплавильних заводів. Алюміній виробляють з імпортової сировини.

ПАР належить одне з провідних місць у світі з виробництва сплавів марганцю — феромарганцю і силікомарганцю. Основна їх частина призначена для експорту, зокрема в країни Західної Європи й США.

Підприємства, що спеціалізуються на консервуванні овочів та фруктів, розташовані переважно в чотирьох зонах: у провінціях Західний Кейп (переробка цитрусових і яблук), Східний Кейп і Квазулу-Наталь (консервування ананасів), а також у районі Вітватерсранда (переробка фруктів та овочів).

Унікальність місцевої хімічної промисловості полягає у випуску продуктів переробки вугілля. Так, ПАР — єдина країна у світі, яка виробляє з вугілля рідке паливо — синтетичний бензин (через відсутність значних родовищ нафти). Частина продукції експортується.

Виробництво синтетичного палива в Сасолбурзі стало основою для створення нафтохімічного комплексу, який випускає понад 100 видів продукції, у тому числі синтетичні смоли, пластмаси, синтетичний каучук.

Найбільше підприємств *хімічної промисловості* зосереджено на північному сході. Великі нафтопереробні заводи працюють у Кейптауні й Дурбані.

Мал. 4. Міжнародний аеропорт імені О. Р. Тамбо. В аеропорту Йоганнесбурга функціонують два термінали. Один із них обслуговує міжнародні рейси, інший — внутрішні.

4 Домінуючі складові третинного сектору.

Сфера послуг є найбільшим сектором за внеском в економіку країни, вона забезпечує 68% ВВП. ПАР є великим фінансовим центром і відіграє важливу роль у фінансовій системі Африки.

Одним із найважливіших і найбільш дохідних секторів економіки ПАР є туризм, у якому зайнято понад 600 тис. осіб.

ПАР — єдина країна в Африці, яка має розгалужену мережу транспортних шляхів. Так, протяжність залізниць становить майже 24 тис. км, більше третини з них електрифіковано; автомобільних шляхів — 310 тис. км, у тому числі 65 тис. км із твердим покриттям.

Морський транспорт забезпечує зовнішні зв'язки ПАР. Найважливіші порти країни — Дурбан і Кейптаун. Велике значення мають спеціалізовані порти з вивезення за кордон вугілля (Річардс-Бей) і залізної руди (Салданья).

Авіаційний транспорт використовується як для внутрішніх, так і для зовнішніх перевезень. Найпотужніший і найбільш завантажений міжнародний аеропорт у ПАР та Африці — Аеропорт імені О. Р. Тамбо, розташований поблизу Йоганнесбурга (мал. 4).

5 Характерні риси просторової організації господарства.

Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України і ПАР.

Найбільші економічні центри країни зосереджені на північному сході, а також на південному й південно-східному узбережжі океану. Саме тут працюють найбільші підприємства, видобувається основна частина корисних копалин, зосереджене інтенсивне сільське господарство. Нижчий рівень розвитку має західна частина.

На світовому ринку ПАР виступає як постачальник мінеральної сировини, сільськогосподарської продукції та продовольства. Серед окре-

мих товарів перші місця належать золоту, вугіллю, платині, рудам металів та напівфабрикатам на їхній основі. Останнім часом зростає питома вага готових виробів. В імпорті найбільше значення мають нафта та нафтопродукти, устаткування й транспортні засоби, побутова техніка, у тому числі електроніка, деякі види продовольства. Основні торговельні партнери — Китай (15% зовнішнього товарообігу), США, Німеччина, Велика Британія, Японія, Індія.

Міжнародні зв'язки України з ПАР обмежені через велику відстань і схожість окремих видів товарів, які пропонуються на зовнішньому ринку (наприклад залізни руди й напівфабрикати на їхній основі). Двосторонні політичні відносини між Україною і ПАР є дружніми.

Головне

- ◆ Південно-Африканська Республіка є найбільш розвинутою країною регіону.
- ◆ Надра країни багаті на алмази, платину, золото, кам'яне вугілля, уранову, залізни та марганцеві руди, руди кольорових металів.
- ◆ Найбільш густо населені внутрішні райони країни із центром на північному сході, а також південне й південно-східне узбережжя океану.
- ◆ ПАР має високорозвинену добувну промисловість.
- ◆ Провідний напрямок сільського господарства — тваринництво.
- ◆ Сфера послуг — найбільший сектор за внеском в економіку країни.
- ◆ На світовому ринку ПАР виступає як постачальник мінеральної сировини, сільськогосподарської продукції та продовольства.

Зпитання та завдання для самоперевірки

1. Чи можна назвати географічне положення ПАР сприятливим для розвитку економіки? Поясніть свою відповідь.
2. Знайдіть спільні й відмінні риси в природних умовах і ресурсах ПАР і Єгипту.
3. Чим пояснюються деякі зміни в національному складі населення?
4. На чому спеціалізується сільське господарство ПАР?
5. Охарактеризуйте добувну промисловість ПАР. Поясніть її значення для країни.
6. Назвіть характерні риси третинного сектору економіки країни.
7. Якими є чинники міжнародної спеціалізації ПАР?

Поміркуйте

Як на розвиток країни вплинув період апартеїду?

Практичне завдання

Складіть комплексну економіко-географічну характеристику Єгипту та ПАР.

Географічні дослідження

1. ПАР серед країн Африки.
2. ПАР: одна держава — три столиці.

РОЗДІЛ VI. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ

ТЕМА 1. УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

§ 43. Геополітична структура сучасного світу

Пригадайте

- ♦ складові геополітичного положення країни
- ♦ позитивні та негативні риси геополітичного положення України

1 Геополітична структура сучасного світу.

Життя будь-якої людини, усвідомлює вона це чи ні, має певну мету. Деякі люди покладають на себе якусь місію. Так само і з країнами. Для забезпечення нормального розвитку держави та гідного рівня життя її громадян держава повинна мати розвинену економіку, стабільну внутрішньополітичну ситуацію та добрі відносини з іншими країнами (мал. 1). Як ви знаєте, велику роль у досягненні цієї мети для країн відіграють географічні чинники. Їхній вплив на зовнішню та внутрішню політику держав вивчає **геополітика** — наука про вплив географічного простору держав на їхні політичні цілі та інтереси.

Один із фундаторів геополітики німецький географ Фрідріх Ратцель вважав, що «держава є живим організмом, що поєднує властивості народу й землі та подібно до всіх організмів веде боротьбу за своє існування».

Як і серед людей, у світовому геополітичному просторі також є свої лідери, так звані центри сили. Це найбільш потужні за економічним, військовим, науково-технічним, фінансовим та людським потенціалом країни та їхні об'єднання. У різні періоди розвитку людської цивілізації геополітичні центри сили переміщувалися з одних регіонів та держав до інших, змінювалися кордони держав та склад впливових союзів. Намагання досягти світового лідерства нерідко призводило до війн та військових конфліктів.

У другій половині ХХ ст. світ був двополюсним: у ньому домінували США та СРСР, які стояли на чолі двох основних світових військово-політичних блоків — Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та Організації Варшавського договору (ОВД). Це була епоха жорсткого протистояння, яке назвали «холодною війною». Із розпадом СРСР та світової

соціалістичної системи геополітичне суперництво двох полюсів завершилося. Геополітична структура світу докорінно змінилася.

На початку ХХІ ст. відбувається формування багатополюсного світу, у якому основні центри сили, крім США, представляють Європейський Союз, Китай, Японія, Індія. Серед регіональних геополітичних лідерів можна назвати Німеччину, Бразилію, Південно-Африканську Республіку, Туреччину, Саудівську Аравію.

2 Місце України на сучасній геополітичній карті світу.

Після здобуття незалежності перед Україною постало завдання віднайти свою геополітичну ідентичність, визначити, у чому полягають її пріоритети, реальні національні інтереси, та розробити шляхи їх реалізації.

На початку ХХІ ст. Україна увійшла в сучасний геополітичний простір, налагодила взаємовідносини з головними геополітичними суб'єктами світу: провідними впливовими державами та їхніми об'єднаннями, у тому числі з ЄС, НАТО, Росією, США, а також добросусідські відносини з безпосередніми та відносно віддаленими сусідніми державами. Досить важливими результатами утвердження України в міжнародному співтоваристві були:

- 1) приєднання до Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерної держави;
- 2) започаткування особливого, а потім інтенсивного партнерства з НАТО як найпотужнішим військово-політичним об'єднанням демократичних держав євроатлантичного простору;
- 3) встановлення договірних партнерських відносин із ЄС; обрання курсу на європейську інтеграцію та вступ нашої держави до ЄС.

У 2005 р. ЄС визнав Україну як країну з ринковою економікою, а з 2008 р. вона увійшла до Світової організації торгівлі (СОТ), що сприяло зростанню іноземних інвестицій та поживленню економіки.

Водночас входження України до сучасного геополітичного простору не було простим та одномірним, а успіхи чергувалися з невдачами та труднощами. Багато часу було змарновано в пошуках компромісів у питаннях зовнішньої політики та інтеграційного напрямку. Недостатньо уваги було приділено зміцненню обороноздатності країни, модернізації

Мал. 1. Ключові чинники, що визначають геополітичну роль країни.

та ресурсному забезпеченню сектору безпеки. Корупція в нашій країні виросла до небачених масштабів.

У 2013 р. відмова керівництва країни від курсу на європейську інтеграцію викликала акції протесту українського суспільства та соціальний вибух, який призвів до повалення тогочасного режиму. Після Революції Гідності, яка забрала сотню життів українських громадян, у березні 2014 р. Україна підписала з ЄС Угоду про асоціацію. Були відновлені відносини з НАТО та США на рівні інтенсивного партнерства.

Проте цей перебіг подій спричинив окупацію півострова Крим Росією. Також наша країна втратила контроль над деякими частинами Луганської та Донецької областей. Там тривають воєнні дії. У ситуації, що склалася, Україна користується потужною підтримкою світового співтовариства.

3 Основні напрямки зовнішньої політики України.

В умовах сучасної геополітичної ситуації, що склалася в Європі та світі, очевидно, що пріоритетними напрямками зовнішньої політики України є подальший розвиток партнерства з ЄС і США. Із ЄС — оскільки залишається незмінним законодавчо визначений євроінтеграційний курс держави; зі США — з огляду на ту роль, яку ця країна відіграє в глобальних політико-економічних процесах, посиленні обороноздатності України, мобілізації світової спільноти на захист суверенітету й територіальної цілісності нашої держави.

Серед інших стратегічних партнерів визначено подальше поглиблення всебічних міждержавних зв'язків із Китаєм, Канадою, Індією, Японією, країнами Близького Сходу.

Важливим із точки зору зміцнення національної безпеки залишається партнерство з Організацією Північноатлантичного договору.

Що стосується регіональних партнерів, то завдання зовнішньої політики України спрямовані на формування поглибленого партнерства з Польщею, країнами Балтії (Литвою, Латвією, Естонією), Грузією, Туреччиною, Білоруссю.

Серед основних напрямків регіонального співробітництва визначено розвиток торговельно-економічного партнерства, реалізацію спільних технологічних та інфраструктурних проектів, захист культурного й екологічного середовища. Проте за сучасних умов повна реалізація цих завдань гальмується необхідністю для країн регіону стримувати агресивний натиск із боку Росії.

Для України зовнішня політика, у тому числі її геополітична складова, також має бути зосереджена на питаннях внутрішнього розвитку

країни, проведенні послідовних та наполегливих реформ для досягнення відповідності критеріям вступу до ЄС.

! Головне

◆ На межі ХХ та ХХІ ст. геополітична структура світу істотно змінилася. Відбувається процес формування багатополюсного світу. Загострюється боротьба різних політичних блоків і союзів за сфери впливу.

◆ Зараз стратегічна мета зовнішньополітичної діяльності України — максимальна інтеграція з ЄС.

◆ Головною загрозою національній державності та суверенітету України залишається неоголошена війна, що ведеться проти нашої країни Російською Федерацією.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Назвіть основні геополітичні центри сили. Які ключові чинники визначають геополітичну роль країни в сучасному світі? **2.** Охарактеризуйте місце України на сучасній геополітичній карті світу. **3.** Які геополітичні центри сили мають найбільший вплив на Україну? **4.** Визначте головні напрямки зовнішньої політики України та обґрунтуйте їхню перспективність для майбутнього розвитку нашої країни.

Поміркуйте

Чи зміниться, на вашу думку, у майбутньому положення центрів сили сучасного світу? Відповідь обґрунтуйте.

Працюємо самостійно

Дослідіть чинники, які сприяли формуванню нових центрів сили в сучасному світі.
Корисні посилання: http://bintel.com.ua/uk/article/osoblivosti_rozvitku/

ТЕМА 2. УКРАЇНА В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

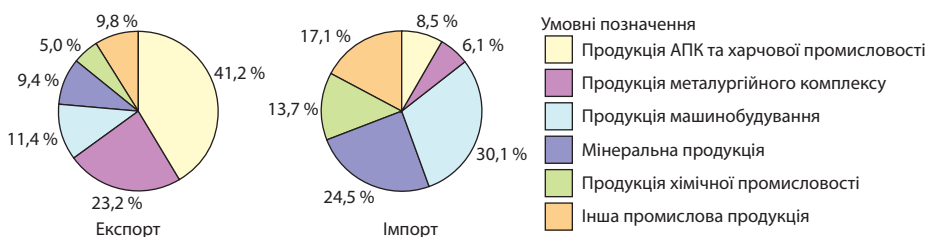
§ 44. Зовнішні економічні зв'язки України

Пригадайте

- ◆ які переваги надає країні участь у міжнародній торгівлі
- ◆ чим відрізняється структура експорту розвинених країни та країн, що розвиваються

1 Географія зовнішньої торгівлі товарами.

Зовнішньоекономічну діяльність України визначають багато чинників. Серед них важливу роль відіграють економіко-географічне та геополітичне положення, природно-ресурсний потенціал, рівень економічного розвитку, секторальна структура економіки, кількість і кваліфікація робочої сили тощо.

Мал. 1. Товарна структура експорту та імпорту України (2017 р.).

Джерело: Державна служба статистики України.

Основними товарами, що становлять український експорт, є продукція сільського господарства та харчової промисловості, чорні метали й вироби з них, машини та обладнання, транспортні засоби, мінеральні добрива, хімікати (мал. 1).

За останні роки в товарній та географічній структурі експорту України відбулися зміни.

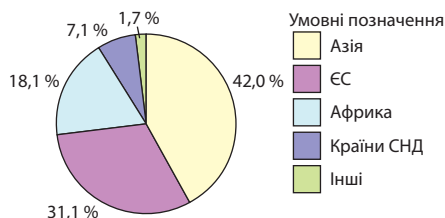
Тривалий час безперечним лідером із вивезення продукції за кордон була металургійна промисловість. Зокрема, вивезення чорних металів та виробів із них становило майже 40% вартості всього експорту. Зараз найбільшу частку експорту складає продукція агропромислового комплексу. Україна посідає провідні позиції у світі за експортом пшениці, ячменю, кукурудзи, соняшникової олії, меду тощо.

Серед головних тенденцій — збільшення ролі країн ЄС як торговельного партнера (мал. 2). Зокрема, експорт продовольчих товарів до країн Європи за останнє десятиліття збільшився майже в 5 разів. Україна увійшла до трійки постачальників сільськогосподарської продукції до ЄС. Серед європейських країн найбільший обсяг товарів експортується до Італії (насамперед металургійна продукція, олія та пшениця) та Польщі (переважно руди та олія).

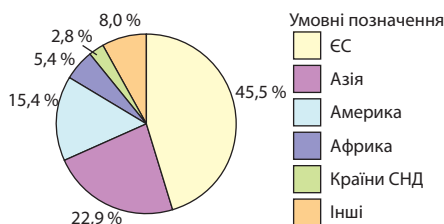
Поряд із європейськими країнами найбільшими споживачами українських товарів, зокрема продовольчих, стали країни Азії (Туреччина, Китай, Індія).

Серед товарів, що завозяться в Україну, переважають мінеральна сировина, зокрема паливні ресурси (природний газ, нафта, нафтопродукти), машини й транспортні засоби, товари хімічної та легкої промисловості, бавовна, папір, цитрусові, чай, кава тощо.

Найбільші надходження товарів в Україну серед країн ЄС здійснюються з Німеччини, Польщі, Угорщини та Італії, а також із Китаю, Білорусі, США (мал. 3).

Мал. 2. Географічна структура українського експорту (2017 р.). Джерело: Державна служба статистики України.

Мал. 3. Географічна структура українського імпорту (2017 р.). Джерело: Державна служба статистики України.

За останні роки суттєво зменшилися обсяги торгівлі з Російською Федерацією. Використання Росією торговельно-економічного тиску зумовило суттєве скорочення торгівлі України із цією країною за всіма напрямками. Через торговельні та транзитні обмеження відчутно скоротилися й обсяги торгівлі із суміжними з Росією країнами, особливо експорт до Казахстану.

2 Зовнішня торгівля послугами.

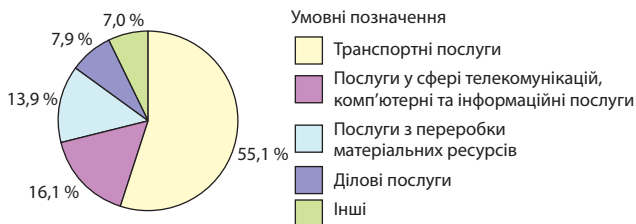
У структурі експорту послуг України переважають транспортні послуги (мал. 4). Серед них найбільша частка припадає на послуги трубопровідного транспорту (56,2%). За останні роки відчутно зросла питома вага телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг. Це свідчить про якісні зрушення у структурі експорту послуг України та прагнення розвитку третинного сектору в напрямку світових тенденцій.

В імпорті послуг вагому частку складають державні та урядові послуги (зокрема послуги правосуддя, військового представництва, міжнародних організацій, посольств та консульств), транспортні та ділові послуги (мал. 5).

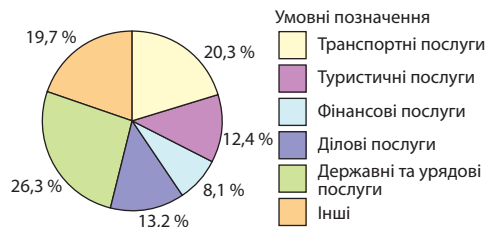
Головними партнерами України з експорту та імпорту послуг виступають країни ЄС, зокрема Німеччина, Польща, Велика Британія, Кіпр, а також США, Туреччина, Швейцарія.

3 Інші види зовнішньоекономічної діяльності України.

Для України важливим чинником економічного розвитку є залучення іноземних інвестицій. Залучення іноземних інвестицій сприяє проведенню модернізації виробництва та забезпечує передумови для економічного зростання. Агресивна політика Росії та військові операції на сході України негативно позначилися на надходженнях прямих інвестицій у нашу країну. Однак проведення економічних реформ, удосконалення правової бази, продовження курсу на модернізацію виробництва

Мал. 4. Структура експорту послуг з України (2017 р.).
Джерело: Державна служба статистики України.

Мал. 5. Структура імпорту послуг в Україну (2017 р.).
Джерело: Державна служба статистики України.

сприяють відновленню довіри інвесторів і збільшенню обсягів інвестування.

До переліку основних країн-інвесторів, на які припадає понад 80 % загального обсягу прямих інвестицій, належать Кіпр, Нідерланди, Німеччина, Австрія, Велика Британія, Віргінські острови, Франція, Швейцарія, Італія. Найбільші обсяги прямих інвестицій спрямовані у фінансову й страхову діяльність, торгівлю та промисловість.

Інвестиційну діяльність в Україні також здійснюють близько 30 ТНК, які мають понад 7 тис. представництв та філій (див. таблицю). Найбільше таких підприємств працює в харчовій, нафтогазовій і тютюновій промисловості.

Таблиця

НАЙБІЛЬШІ ТНК, ЩО МАЮТЬ ФІЛІЇ ТА СПІЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА В УКРАЇНІ

№	Корпорація	Країна	Виробництво	Обсяги інвестицій, млн грн
1	Макдональдс (McDonalds)	США	Харчова промисловість	198,3
2	Нестле (Nestle)	Швейцарія	Харчова промисловість	178,5
3	Бритіш Американ Тобакко (British American Tobacco)	Велика Британія	Тютюнова промисловість	166,8
4	Бритіш Петролеум (British Petroleum)	Велика Британія	Нафтогазова промисловість	142,6
5	Проктер енд Гембл (Procter & Gamble)	США	Хімічна промисловість	135,1
6	Шелл (Shell)	Нідерланди	Нафтогазова промисловість	124,9

Окремі ТНК виступають у ролі партнерів українських компаній. Результатом такої співпраці є автомобільні корпорації «Богдан» та «Сврокар», «Новокраматорський машинобудівний завод», підприємства з виробництва ліків «Дарниця» та «Фармак».

4

Україна в системі світових економічних відносин

Незважаючи на труднощі в проведенні економічних реформ, Україна досить успішно просувається на шляху інтеграції у світовий економічний простір.

Підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС є вагомим чинником посилення інтеграційних процесів, що сприятиме модернізації та реструктуризації національного господарства, посиленню позицій нашої країни у світовому господарстві. Однак для цього Україна має виробити нову стратегію зовнішньоекономічної політики, орієнтовану на зміну міжнародної спеціалізації.

Зараз питома вага у структурі експорту України належить сировинним товарам (сільськогосподарська, металургійна продукція). Частка високотехнологічної продукції (аерокосмічна, електричні машини та обладнання, наукові інструменти та ін.) становить лише 6,5%. Натомість у переліку товарів, які купує Україна, крім енергоносіїв, значну частку складає продукція машинобудування, у тому числі транспортні засоби, електроніка, побутова техніка, ліки. Ціни на технологічну продукцію набагато вищі, ніж на сировинну, а це означає, що співвідношення вартості експорту та імпорту для України є витратним.

Сьогодні саме наукоємні виробництва визначають конкурентоспроможність країни в сучасному господарстві. Якщо продаж на світовому ринку 1 кг сирової нафти приносить 2—2,5 цента прибутку, то 1 кг побутової техніки — 50 дол., 1 кг авіаційної техніки — 1000 дол., а 1 кг електроніки та інформаційної техніки дає змогу заробити 5 тис. дол. США.

Таким чином, для підвищення своїх позицій у світовій економіці Україна має налагодити власне виробництво технологічної продукції як для забезпечення внутрішнього споживання, так і для продажу на світових ринках. Необхідно реалізувати ряд заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності національних підприємств, розширення ринків збуту та покращення структури експорту. Для цього наша країна має достатній науково-технічний потенціал, кваліфіковані трудові ресурси та виробничі потужності.

!

Головне

Для України зовнішня торгівля не лише виступає джерелом валютних надходжень до бюджету, але й дає можливість заявити про себе на світових ринках, а також сприяє її інтеграції до європейського та світового співтовариства.

Характерною рисою українського експорту є його сировинна спрямованість. Основну частку імпорту в Україну складають енергоносії.

- ◆ Визначений курс України на європейську інтеграцію позитивно впливає на проведення економічних та політичних реформ.
- ◆ Для подальшої інтеграції у світовий економічний простір в Україні слід проводити внутрішні реформи, які сприятимуть покращенню її іміджу на міжнародній арені.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. За мал. 1 охарактеризуйте склад українського експорту та імпорту.
2. Назвіть основні регіони й країни, що є торговельними партнерами України.
3. Які зміни відбулися в географічній та товарній структурі експорту України останніми роками? Чим вони обумовлені?
4. На яких видах послуг спеціалізується Україна? Назвіть країни та регіони, які є найбільшими споживачами українських послуг.
5. Розкрийте значення іноземних інвестицій для економіки України. Із яких країн надходять найбільші обсяги інвестицій до України?

Поміркуйте

1. Продаж яких товарів та послуг на світових ринках може забезпечити Україні економічне зростання?
2. Чи може, на вашу думку, сільське господарство стати чинником розвитку української економіки?

Додаткова література

1. Географічна енциклопедія України. Т. 1—3. — К., 1989—1993.
2. Безуглий В. В. Регіональна економічна та соціальна географія світу / В. В. Безуглий, С. В. Козинець. — К. : Академія, 2003.
3. Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн. — К. : Академія, 2007.
4. Дахно І. І. Країни світу : енциклоп. довідник. — К. : Мапа, 2004.
5. Країнознавство : довідник / Г. Д. Довгань, А. Й. Сиротенко, О. Г. Стадник. — Харків : Ранок, 2008.
6. Країнознавство: теорія та практика : підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Ю. С. Занько, Н. М. Ганич. — К. : Центр учбової літератури, 2012.
7. Масляк П. О. Економічна і соціальна географія світу / П. О. Масляк, І. І. Дахно. — К. : Вежа, 2004.
8. Масляк П. О. Країнознавство : підручник. — К. : Знання, 2008.
9. Масляк П. О. Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу / П. О. Масляк, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К. : Лібра, 1996.
10. Стадник О. Г. Країни світу: великий довідник. — Харків : Ранок, 2010.
11. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : підручник для студ. географ. спец. вищ. навч. закладів. — Одеса : Астропринт, 2009.
12. Юрківський В. М. Країни світу. Економічна і соціальна географія. — К., 1998.
13. Юрківський В. М. Країни світу. — К. : Либідь, 2001.
14. Яценко Б. П. Політична географія. — К. : НАНУ, 2005.

Основні поняття і терміни

Агломерація міська (від латин. — нагромаджую) — зрощування прилеглих міст, сільських населених пунктів, об'єднаних інтенсивними господарськими зв'язками. Залежно від кількості ядер (найбільших центрів) розрізняють моноцентричні, біцентричні та поліцентричні агломерації.

Анклав (від латин. *inclavare* — закривати на ключ) — держава або частина держави, що оточена з усіх боків територією іншої держави.

Біоінженерія — напрямок науки і техніки, застосування інженерних принципів у біології та медицині, цілеспрямоване внесення змін в організми рослин, тварин і людини та керування їхніми функціями.

Біотехнологія (від грец. *bios* — життя, *techne* — мистецтво, майстерність і *logos* — слово, навчання) — використання живих організмів і біологічних процесів у виробництві.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — сукупна ринкова вартість усього обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених на території країни за рік незалежно від національної належності підприємств.

ВВП на одну особу (за паритетом купівельної спроможності (ПКС), тобто реальний ВВП) — міра випуску продукції на одного жителя, що оцінена в доларах США постійної купівельної спроможності. Вищий реальний ВВП на одну особу є показником вищого рівня життя.

Вторинний (промисловий) сектор економіки — сукупність виробництв обробної промисловості та будівництва. У сучасному світі країни, у структурі економіки яких переважає вторинний сектор, називають індустріальними.

Геополітика — наука про вплив географічного простору держав на їхні політичні цілі та інтереси.

Глобалізація (від фр. *global* — планетарний, всеосяжний) — об'єктивний процес усе більш тісного зближення, взаємодії, взаємозалежності різних країн і народів світу, перш за все в економічній сфері, але також у сферах інформації, культури, технологій, управління.

Густота населення — показник, що відображає кількість людей, які проживають на певній площі. Густина населення визначається відношенням кількості людей до площі території (осіб/км²).

Демографічний вибух — швидке зростання кількості населення окремих країн і світу загалом у результаті значного перевищення показників народжуваності над смертністю.

Демографічна криза — процес дуже повільного зростання кількості населення або його скорочення.

Держава — суверенне політичне утворення суспільства, що займає певну територію, на якій має всю повноту законодавчої й виконавчої влади, та організує господарську діяльність населення. Держави є головним елементом політичної карти світу.

Джентрифікація (англ. *gentrification*) — реконструкція та оновлення будівель у раніше непривабливих частинах міста та асоційований із ними переїзд до району заможних жителів.

Діаспора — частина народу, що живе поза країною свого походження, своєю історичною батьківщиною.

Економічна інтеграція — процес встановлення глибоких та стійких взаємозв'язків між окремими групами країн, проведення між ними злагодженої міждержавної економічної політики.

Економічно активне населення (ЕАН) — частина населення країни, яка зайнята суспільно корисною діяльністю, що приносить прибуток. До ЕАН належать люди, зайняті господарською діяльністю, та безробітні, які хочуть працювати.

Унітарна країна — країна, у якій діють єдині для всієї країни вищі органи влади, а їхні рішення мають верховенство на всій території.

Інвестиції — довгострокові вкладення коштів у певну справу, підприємство, різні сектори економіки з метою отримання певного доходу (прибутку). Особа, яка має кошти і вкладає їх у ту або іншу комерційну справу, називається інвестором, а процес вкладення коштів — інвестуванням.

Країна — територія з визначеними кордонами і власним населенням, що в політичному відношенні може бути як суверенною (незалежною), так і залежною.

Мегалополіс (від грец. — велике місто) — найбільша форма розселення, урбанізована зона, яка утворюється внаслідок зростання близько розташованих міських агломерацій.

Міграція населення — переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час. *Еміграція* — виїзд на постійне проживання до іншої країни. *Імміграція* — в'їзд до іншої країни на постійне проживання.

Монархія — форма правління, за якої верховна влада формально або фактично належить одній людині. У більшості випадків монарх (це може бути король, цар, імператор, султан, шах, емір тощо) отримує владу у спадок.

Нові індустріальні країни (НІК) — група країн, що розвиваються, які завдяки швидкому реформуванню економіки досягли високих темпів економічного зростання.

Офшори (від англ. *offshore* — поза берегом, поза межами) економічна зона або країна, яка надає вагомі податкові та юридичні вигоди для реєстрації та ведення бізнесу.

Первинний (аграрно-промисловий) сектор економіки — сукупність виробництв, які займаються видобутком сировини та його переробкою в напівфабрикати (сільське, лісове господарство, рибальство, полювання та видобуток природної сировини).

- Регіон світу** — сукупність країн, які об'єднані за подібностями в їх географічному положенні, історичному, економічному й соціальному розвитку; з огляду на сусідство та зв'язки між ними.
- Республіка** — форма правління, за якої всі вищі органи влади або обираються, або формуються загальнонародним представницьким органом — парламентом.
- Реіндустріалізація** — розвиток наукоємних, сучасних виробництв на основі досягнень науково-технічної революції.
- Ресурсозабезпеченість** — співвідношення розвіданих запасів мінеральних ресурсів та розмірів їх використання.
- Рурбанізація** (від англ. *rural* — сільський та урбанізація) — процес поширення міських форм та умов життя на сільську місцевість.
- Співдружність націй** — об'єднання незалежних держав, що раніше входили до складу Британської імперії, які визнають британського монарха як символ вільного єднання.
- Субурбанізація** — зростання населення приміських зон, у тому числі за рахунок переїзду частини жителів великих міст із перенаселених районів у передмістя (як правило, характерна для розвинених країн).
- Територія** — частина земної поверхні, що має певні просторові межі та географічне положення. Згідно з нормами міжнародного права, на Землі виділяють такі території: території держав, залежні країни і території, води відкритого моря та територію Антарктиди.
- Транснаціональні корпорації (ТНК)** — великі міжнародні компанії, що мають виробничі потужності у двох або більше країнах і проводять єдину економічну політику та загальну стратегію.
- Третинний сектор економіки (сфера послуг)** — сукупність видів економічної діяльності, які надають послуги (транспорт, торгівля, туризм, наукова діяльність, освіта, охорона здоров'я, фінансові, інформаційні послуги тощо).
- Урбанізація** — процес збільшення кількості міст, міських жителів і поширення міського способу життя.
- Федеративні країни** — країни, що містять у своєму складі утворення (федеративні одиниці: республіки, штати, землі), які юридично мають певну самостійність.
- Франкофонія** — міжнародна організація співробітництва франкомовних країн (58 учасників, 26 спостерігачів, у тому числі Україна).
- Хибна урбанізація (псевдоурбанізація)** — процес зростання міського населення, що не підкріплюється можливостями забезпечити відповідний рівень життя (безробіття, відсутність якісного житла, низький рівень благоустрою).

Передмова	3
ВСТУП	5
§1. Що вивчає курс «Географія: регіони та країни»	5
§2. Сучасна політична карта світу та окремих регіонів	8
Розділ I. ЄВРОПА	
Тема 1. Загальна характеристика Європи	13
§3. Загальний огляд Європи	13
§4. Інтеграційні процеси. Міжнародні організації в Європі	17
§5. Природні умови і ресурси Європи	22
§6. Населення Європи	28
§7. Особливості господарства країн Європи. Первинний сектор економіки	35
§8. Вторинний та третинний сектори економіки	41
Тема 2. Країни Європи	49
§9. Німеччина (Федеративна Республіка Німеччина): природні умови та ресурси, населення, аграрний сектор	49
§10. Німеччина: вторинний та третинний сектори економіки	52
§11. Франція (Французька Республіка)	57
§12. Велика Британія (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії)	64
§13. Італія (Італійська Республіка)	72
§14. Польща (Республіка Польща)	78
§15. Білорусь (Республіка Білорусь)	84
§16. Росія (Російська Федерація)	89
Розділ II. АЗІЯ	
Тема 1. Загальна характеристика Азії	97
§17. Загальний огляд Азії	97
§18. Природні умови та ресурси. Населення	101
§19. Особливості економіки країн Азії. Первинний сектор економіки	107
§20. Основні промислові райони регіону. Вторинний та третинний сектори економіки	112
Тема 2. Країни Азії	118
§21. Японія (Японська Держава): економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення	118
§22. Японія: господарство	122
§23. Китай (Китайська Народна Республіка): економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення	129

§ 24. Китай: господарство	132
§ 25. Індія (Республіка Індія): економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення	139
§ 26. Індія: господарство	143
Розділ III. ОКЕАНІЯ	
Тема 1. Австралія	149
§ 27. Австралія (Австралійський Союз): економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення	149
§ 28. Австралія: господарство	152
Тема 2. Мікронезія, Меланезія, Полінезія	157
§ 29. Острівні країни Океанії	157
Розділ IV. АМЕРИКА	
Тема 1. Загальна характеристика Америки	163
§ 30. Загальний огляд Америки	163
§ 31. Природні умови та ресурси. Населення	166
§ 32. Особливості економіки країн Америки. Первинний сектор економіки	172
§ 33. Основні промислові райони регіону. Вторинний та третинний сектори економіки	177
Тема 2. Країни Америки	183
§ 34. США (Сполучені Штати Америки): економіко-географічне положення, природні умови та ресурси, населення	183
§ 35. США: господарство	186
§ 36. Канада	192
§ 37. Бразилія (Федеративна Республіка Бразилія)	198
Розділ V. АФРИКА	
Тема 1. Загальна характеристика Африки	203
§ 38. Географічне положення та політична карта Африки	203
§ 39. Природні умови і ресурси. Населення	206
§ 40. Господарство країн Африки	210
Тема 2. Країни Африки	216
§ 41. Єгипет (Арабська Республіка Єгипет)	216
§ 42. Південно-Африканська Республіка (ПАР)	220
Розділ VI. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ	
Тема 1. Україна в геополітичному вимірі	226
§ 43. Геополітична структура сучасного світу	226
Тема 2. Україна в системі глобальних економічних відносин	229
§ 44. Зовнішні економічні зв'язки України	229
Основні поняття і терміни	235

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ДОВГАНЬ Галина Дмитрівна
СТАДНИК Олександр Григорович

«ГЕОГРАФІЯ (РІВЕНЬ СТАНДАРТУ)»
підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Провідні редактори *Л. А. Шведова, Н. П. Гур'єва*. Редактор *С. С. Павлюченко*.
Технічний редактор *А. В. Пліско*. Художнє оформлення *В. І. Труфен*.
Художник *О. С. Юхтман*. Комп'ютерна верстка *О. В. Сідельникова*.
Коректор *Н. В. Красна*.

В оформленні підручника використано зображення,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 09.07.2018. Формат 70×90/16.
Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 17,55. Обл.-вид. арк. 16,8. Тираж 57287 прим. Зам. №4607-2018.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5215 від 22.09.2016.
Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5340 від 15.05.2017.
Тел. +38 (057) 703-12-21. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

ГЕОГРАФІЯ 10

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

Особливості підручника:

- ▶ цікавий та доступний виклад матеріалу дасть змогу вивчити загальні риси соціально-економічного, політичного та соціокультурного розвитку країн і регіонів світу
- ▶ таблиці, схеми та ілюстрації стануть корисним доповненням до основного тексту
- ▶ різноманітні завдання допоможуть розвивати практичні вміння та застосовувати їх у житті

Інтернет-підтримка дозволить:

- ▶ здійснити онлайн-тестування за кожним розділом
- ▶ ознайомитися з додатковими матеріалами до уроків

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

